
ΕΠΙΣΤΗΜΟΝΙΣΜΟΣ

ΚΑΙ

ΔΙΑΛΕΚΤΙΚΗ

Κατανόηση της διαλεκτικής και διαλεκτικές αντινομίες
στον Gaetano della Volpe και στους επιγόνους του

Κ. ΨΥΧΟΠΑΙΔΗΣ

Ως «επιστημονισμό» χαρακτηρίζουμε τη μεταφορά μιας αντίληψης για την επιστήμη που προέρχεται από την επιστημολογία των φυσικών επιστημών (και θεωρείται για το λόγο αυτό ιδιαίτερα «αυστηρή» και «έγκυρη») στις κοινωνικές επιστήμες. Ο όρος είναι κριτικός (δηλ. θεωρεί τις επιστημονιστικές προσεγγίσεις ως προβληματικές θεωρίες) με δύο έννοιες. Με μια πρώτη έννοια η κριτική μπορεί να επικεντρωθεί στην ίδια την πράξη της μεταφοράς ενός υποδείγματος φυσικοεπιστημονικού αντικειμένου σε ένα κοινωνικοεπιστημονικό αντικείμενο, με επιχειρήματα που αναφέρονται στις διαφορές μεταξύ φυσικού και κοινωνικού αντικειμένου, στη σύστασή τους, στο χαρακτήρα των νόμων που τα διέπουν κ.α. Ο τύπος αυτός κριτικής μπορεί να επισημανθεί σε θεωρίες ιδιοτυπίας του κοινωνικοεπιστημονικού αντικειμένου [θεωρίες της «κατανόησης» (Verstehen)], της ιστορικότητάς του κ.ά. Ωστόσο η εμβέλεια αυτού του τύπου κριτικής φαίνεται να είναι περιορισμένη ήδη από την προϋποτιθέμενη κατεύθυνση της επιχειρημα-

τολογίας προς τη σύγκριση δύο διαφορετικών πεδίων και των θεωριών που αντιστοιχούν σε αυτά. Η κατεύθυνση αυτή παραμελεί το θέμα της εσωτερικής σχέσης της κοινωνικοεπιστημονικής προς τη φυσικοεπιστημονική προβληματική, ακριβώς δε προς αυτή τη σχέση μπορεί να επικεντρωθεί, με μια δεύτερη έννοια, η κριτική του επιστημονισμού. Ο επιστημονισμός παρουσιάζεται με αυτή τη δεύτερη έννοια ως θεωρία, η οποία επιδεικνύει μια ιδιάζουσα αποτυχία διάκρισης των (κοινωνικών) όρων σύστασης της ίδιας της φυσικοεπιστημονικής στάσης, συγκροτείται ως θεωρία αφαιρώντας από τους όρους αυτούς, εν συνεχεία δε μεταφέρει τη μη κατανοημένη ως προς τους συγκροτησιακούς κοινωνικούς της όρους μεθοδολογία της στο κοινωνικό αντικείμενο, από το οποίο πρώτα αφαίρεσε. Αυτή η ιδιάζουσα αδυναμία που ενυπάρχει στην έννοια του επιστημονισμού, «αναδιπλασιάζεται» προκειμένου για επιστημονιστικές εκδοχές της διαλεκτικής μεθοδολογίας. Στην περίπτωση αυτή συρρικνώνεται επιστημονικά ακριβώς εκείνο το μεθοδολογικό εγχείρημα που κατευθύνεται ιδιαίτερα σε προβλήματα ανάλυσης της μορφικής συγκρότησης των επιστημονικών στάσεων και ερωτημάτων (και του επιστημονισμού) στη βάση μιας ανάλυσης των ιστορικοκοινωνικών όρων που κάνουν δυνατή αυτή τη συγκρότηση.

Η επιστημονική αναγωγή αφαιρεί δηλ. από τη διαλεκτική προβληματική την κριτική και αναλογιστική-ανακλαστική της διάσταση που συνεπάγεται την κατανόηση και των ίδιων των επιστημονικών ερωτημάτων ως μέρους της κοινωνικής πράξης και τη σύνδεση του «αντικειμένου» της κοινωνικής θεωρίας (αυτό που η θεωρία «θέτει») με τις προϋποθέσεις της. Αυτή η «θέση της προϋπόθεσης» αντανακλά αναλογιστικά τη διάσταση της ιστορικότητας και τη διάσταση της πράξης (της αξιολογίας) μέσα στην ίδια την εσωτερική σύσταση της θεωρίας. Αντίστοιχα η επιστημονιστική αναγωγή θέτει την ιστορικότητα και την πράξη ως στοιχεία εξωτερικά της θεωρίας (γι' αυτό και είναι εσωτερικό χαρακτηριστικό του επιστημονικού ο δογματισμός).

Για να συγκεκριμενοποιηθεί ο παραπάνω προβληματισμός προσφέρεται ιδιαίτερα προς ανάλυση ο επιστημονισμός της σχολής του Gaetano della Volpe. Η πρόθεσή μου δεν είναι η ιστορι-

κή ανακατασκευή μίας συζήτησης πάνω στο μαρξισμό, τη διαλεκτική κτλ. από τη δεκαετία του '50 μέχρι και τη δεκαετία του '70, αλλά η ανάλυση ενός «τύπου σκέψης» της ευρωπαϊκής αριστεράς, του οποίου οι συνέπειες μπορούν να αναζητηθούν μέχρι και μέσα στις σημερινές συζητήσεις¹. Από την άποψη αυτή η ανάλυση αυτή μπορεί να θεωρηθεί και ως μέρος μίας μεγαλύτερης προσπάθειας να εντοπισθεί αυτό που θα μπορούσαμε να χαρακτηρίσουμε ως «κρίση θεωρίας» στη σύγχρονη κοινωνικοπολιτική σκέψη.

Μπορούμε να διακρίνουμε στις αντιλήψεις του Della Volpe για τη διαλεκτική δύο εκδοχές. Η πρώτη είναι αυτή της «Λογικής», όπου το επιστημονιστικό στοιχείο είναι ιδιαίτερα τονισμένο στη θεμελίωση της έννοιας της διαλεκτικής, ενώ για τη δεύτερη εκδοχή (των μικρών κειμένων της δεκαετίας του '60) είναι χαρακτηριστική η υποχώρηση του επιστημονιστικού στοιχείου κατά την κοινωνικοεπιστημονική θεμελίωση, ο τονισμός του στοιχείου της διαλεκτικής, αλλά ταυτόχρονα και η διατήρηση ενός δογματικού στοιχείου στην έννοια αυτή.

Και στις δύο εκδοχές η επιστημονιστική προσέγγιση φράσσει την κριτική προσπέλαση της κλασικής ιδεαλιστικής φιλοσοφίας και του μαρξισμού. Ιδιαίτερα αισθητό γίνεται αυτό τόσο στην προσέγγιση του έργου του Χέγκελ και του Μαρξ, όσο ιδιαίτερα και στην προσέγγιση του έργου του Καντ, η οποία αγνοεί παντελώς την καντιανή έννοια της διαλεκτικής².

Στην ανάλυση του τύπου σκέψης του επιστημονιστικού μαρ-

1. Για τη σημασία της βολπιανής παράδοσης στα πλαίσια των κατευθύνσεων του δυτικού μαρξισμού πρβ. εισαγωγικά M. Jay, *Marxism and Totality*, Οξφόρδη, Polity Press, 1984, και το εισαγωγικό κείμενο του Β. Κάλφα, «Γ. ντέλλα Βόλπε, Για την διαλεκτική», *Πολίτης*, τ. 28 (1979), όπου τονίζονται τα χρέη του Della Volpe στο θετικισμό και στον πραγματισμό.

2. Ο Della Volpe προσεγγίζει την καντιανή υπερβατολογική διαλεκτική αποκλειστικά ως κριτική υποστασιοποιημένων εννοιών χωρίς να τον απασχολεί η ανάλυση της διαλεκτικής σχέσης ως σχέσης αναγκαιότητας και ελευθερίας (*Κριτική του καθαρού Λόγου*) ή μηχανισμού και τελεολογίας (*Κριτική της κριτικής δύναμης*). Πρβ. για την ανακατασκευή της καντιανής διαλεκτικής: Κ. Psychopedis, "Dialectics. Problems of Reconstruction", στο W. Bonefeld κ.ά. (επιμ.), *Open Marxism*, τόμ. I, Λονδίνο, Pluto Press, 1992, σελ. 7 επ.

ξισμού περιλαμβάνονται και ορισμένα χαρακτηριστικά θεωρητικά επιχειρήματα επιγόνων του Della Volpe, βάσει των οποίων μπορούν να διαγνωσθούν στοιχεία σχηματοποίησης της σκέψης του Della Volpe στο έργο τους, αλλά και να εντοπισθούν χαρακτηριστικές αντινομίες των θεωριών αυτών κατά την προσπάθεια απαλλαγής τους από τον επιστημονισμό. Τέλος εξετάζεται ιδιαίτερα και η επιχειρηματολογία του Colletti όσον αφορά στο πρόβλημα της διαλεκτικής, η οποία είναι χαρακτηριστική για έναν τύπο μετάβασης από τη διαλεκτική στην αντιδιαλεκτική σκέψη που χαρακτηρίζει τον επιστημονισμό. Η εξέταση του τύπου αυτού επιτρέπει τη διευκρίνιση τόσο των αντινομιών της επιστημονιστικής σκέψης, όσο και εκείνων των στοιχείων εμμονής και αντοχής που επιτρέπουν στη σκέψη αυτή να αναπαράγεται διεκδικώντας το χαρακτήρα επιστημονικής θεωρίας για τις κοινωνικές επιστήμες.

I. Η κριτική του Della Volpe στην ιδεαλιστική διαλεκτική θεωρία

Το σημαντικότερο κείμενο του Della Volpe στο οποίο επιχειρείται η ανακατασκευή της διαλεκτικής είναι το *Logica come scienza positiva* (1950). Στο έργο αυτό ο Della Volpe στρέφεται κατά «ιστορικών» αντιλήψεων που επικρατούσαν στην ιταλική αριστερά μεταπολεμικά και αναπτύσσει μία αντίληψη για τη διαλεκτική θεωρία και τον υλισμό που συνδυάζει στοιχεία επιστημονισμού και δογματισμού. Οι θέσεις του Della Volpe αναπτύσσονται στη βάση της κριτικής ανάγνωσης του καντιανού και εγελιανού ιδεαλισμού και του μαρξισμού και οδηγούν στην ανάπτυξη μίας θεωρίας για την «ορθή» επιστημονική μέθοδο. Υποστηρίζω τη θέση ότι κατά την προσπάθεια ανακατασκευής της διαλεκτικής θεωρίας από τον Della Volpe η διαδικασία συγκρότησης του επιστημονιστικού επιχειρήματος συμπίπτει με μία διαδικασία εγκατάλειψης ουσιωδών διαστάσεων του κλασικού διαλεκτικού επιχειρήματος, που οδηγεί στη ματαίωση της επιδιωκόμενης ανακατασκευής. Χαρακτηριστικό από αυτή την άποψη είναι ότι στη *Logica* ο Della Volpe απορρίπτει τη χρησιμότητα της ίδιας της έννοιας της «υ-

περβατικής διαλεκτικής» στον Καντ (σ. 123 επ.)³, με το επιχείρημα ότι η θεωρία αυτή δεν αποτελεί μία πραγματική κριτική της χαρακτηριστικής για τον ιδεαλισμό υποστασιοποίησης ιστορικοκοινωνικών σχέσεων, αλλά ότι απλώς αντικαθιστά τη μεταφυσική του Είναι με μια μεταφυσική της Γνώσης. Είναι σαφές ότι, άπαξ και αγνοηθεί η ίδια η κεντρική καντιανή προσέγγιση της διαλεκτικής, η όλη ανακατασκευή του καντιανού επιχειρήματος αλλοιούται αυθαίρετα. Η προσοχή του Della Volpe στρέφεται πλέον προς την αναζήτηση στοιχείων ενός γνωσιοθεωρητικού ματεριαλισμού στην κλασική θεωρία, εξαρτώντας από την ανεύρεση ή όχι τέτοιων στοιχείων την αξιολόγηση της ίδιας της θεωρίας. Χαρακτηριστικά υποδεικνύεται ως κριτήριο υλιστικής θεωρίας η αναγνώριση της «θετικότητας» των αισθήσεων και ασκείται κριτική στην καντιανή θεωρία, με το επιχείρημα ότι αποδέχεται την «ελλειπτικότητα» των αισθήσεων και την εξάρτησή τους από τη διάνοια. Ο Della Volpe διακρίνει μία διπλή και αντιφατική οπτική στον Καντ, ο οποίος υποτίθεται ότι αφενός αναγνωρίζει τη θετικότητα των αισθήσεων, αφετέρου κατά την υπερβατολογική παραγωγή των μορφών της εποπτείας και διανοίας εξαρτά τη σύσταση της εμπειρίας από μία διαδικασία τυποποίησης και εκλογίκευσης. Με την καντιανή αυτή κατασκευή «χάνεται», κατά τον Della Volpe, το ιδιαίτερο και εμπειρικό, δηλ. το υλικό στοιχείο της κατηγοριακής μορφής (παρότι διασώζεται κάτι από αυτό με το να αποδίδει ο Καντ υπερβατολογικό χαρακτήρα και στις *a priori* μορφές της εποπτείας).

Το υλικό αυτό στοιχείο προβάλλει κατά τον Della Volpe σαφέστερα στην *Κριτική της κριτικής ικανότητας* του Καντ, όπου αναπτύσσεται η έννοια των συναισθημάτων ηδονής, τα οποία δημιουργεί η αρμονική δραστηριότητα φαντασίας και διανοίας ως τυπική υποκειμενική τελεολογία του αισθητικού. Αλλά και στην περίπτωση αυτή των αισθητικών κρίσεων, η αναφορά τους στο Καλό (Ωραίο), δηλ. σε μια εξωπραγματική-αισθητική σφαίρα, αποδυναμώνει τον «υλικό» χαρακτήρα τους. Για το λόγο αυτόν ο Della Volpe προσανατολίζεται προς μία αναδιατύπωση της κα-

3. Οι παραπομπές στη *Logica* γίνονται από την αγγλική έκδοση G. della Volpe, *Logic as a Positive Science*, Λονδίνο, NLB, 1960.

ντιανής θεωρητικής κατασκευής, κατά την οποία τα τυπικά στοιχεία της εποπτείας θα κατανοηθούν ως «πραγματικά» εποπτικά στοιχεία (εμπειρικές έννοιες).

Η απομάκρυνση αυτή από την υπερβατολογική προσέγγιση χάριν ενός ματεριαλισμού της εμπειρίας οδηγεί τον Della Volpe στην επιστημονιστική θέση του «συμβεβηκότος» (contingency) της κρίσης. Ο Καντ υποστήριξε ότι η εποπτεία (Anschauung) αποχωρισμένη από τη διάνοια χαρακτηρίζεται από α-λογικότητα, ενώ αντιθέτως οι έννοιες που σχηματίζονται υπό τους όρους της υπερβατολογικής συστηματικής είναι με κάποιο συγκεκριμένο νόημα «αναγκαίες», λόγω της «αναγκαίας» ενότητας της συνείδησης κατά το σχηματισμό εννοιών και κρίσεων. Η καντιανή έννοια της εμπειρίας περιέχει δηλ. ένα τυπικό στοιχείο *αναγκαιότητας και δεσμευτικότητας*, το οποίο εκλείπει, αν γίνει δεκτή η κριτική του Della Volpe στον υπερβατολογισμό. Συνακόλουθα η κριτική αυτή, εγείροντας την αξίωση να επεκταθεί το ορθολογικό στο πεδίο της εποπτείας, ταυτίζει το ορθολογικό με το συμβεβηκός (τις επιστημολογικές συνέπειες αυτής της ταύτισης μπορούμε να παρακολουθήσουμε μέχρι τις σημερινές συζητήσεις περί «συμβεβηκότος» της λεγόμενης ρεαλιστικής επιστημολογικής σχολής)⁴. Έτσι ο Della Volpe αναφέρει τον ορθολογισμό στην «πολλαπλότητα», στην υλικότητα, και στο εμπειρικό-αισθητό. Η διάχυση αυτή του ορθολογικού στην πολλαπλότητα του εμπειρικού αποδυναμώνει τη δεσμευτικότητα του ίδιου του ορθολογικού στοιχείου (δηλ. και των *όρων* της ορθολογικής γνώσης), το οποίο σχετικοποιείται έτσι και καθίσταται πλέον επιδεκτικό οποιουδήποτε «εμπειρικού» καθορισμού. Τέλος, βιάζεται η αναλογιστική προβληματική της *Τρίτης καντιανής κριτικής* από την αναγωγή της σε εμπειρική διαπίστωση αισθημάτων ηδονής κτλ.

Ο κριτικός αναγνώστης του Della Volpe ίσως επιχειρήσει να ανακαλύψει πίσω από την «καταστροφική» αυτή φιλοσοφική δραστηριότητα τη «ματεριαλιστική» προσπάθεια αποκατάστασης ενός «λόγου του υλικού», ενός ορθολογισμού των περιεχομένων, τα

4. Πρβ. κυρίως R. Bhaskar, *The Possibility of Naturalism*, Μπράιτον, The Harvester Press, 1979, του ίδιου: *A Realist Theory of Science*, 2η έκδ., Μπράιτον, The Harvester Press, 1978.

οποία υποτίθεται ότι υφίστανται απώλεια του ορθολογικού τους χαρακτήρα στην καντιανή κατασκευή. Η αποτυχία μίας τέτοιας προσπάθειας προεξοφλήθηκε ωστόσο ήδη από την ίδια την αντίληψη της φύσης του «υλικού», ως θετικού ιδιαιτέρου, το οποίο μπορεί να σταθεροποιηθεί στο συναίσθημα. Η αντίληψη αυτή διακατέχει το επιστημονιστικό αίτημα μιας «ορθής» λογικής αρχής που να ικανοποιεί αφενός την «πολλαπλότητα» που χαρακτηρίζει το υλικό και αφετέρου την ενότητα που αποδίδεται στη μορφή. Επιδιώκεται να παρακαμφθεί με το αίτημα αυτό η κεντρική προβληματική που περιέχεται στην κλασική διαλεκτική θεωρία ότι το «υλικό» δεν μπορεί να κατασκευασθεί από ατομικές αισθητηριακές ενότητες, αλλά προκύπτει ως σχέση ήδη μορφικά διαμεσολαβημένη, οπότε το πρόβλημα της διαλεκτικής γνωσιοθεωρίας δεν τίθεται ως προτίμηση του ατομικού υλικού απέναντι στο μορφικό, αλλά ως διερεύνηση του προβλήματος κατά πόσο τα μορφικά στοιχεία που εμφανίζονται ως «δεδομένα» αποτελούν στοιχεία μιας λογικής υλικών σχέσεων ή αντιθέτως στοιχεία επικάλυψης των σχέσεων αυτών μέσω αφαιρέσεων και ακυρώσεων των μεσολαβήσεών τους.

Η πολεμική του Della Volpe απέναντι στη «μεταφυσική» της υπερβατολογικής θεωρίας γίνεται πιο αποφασιστική καθώς στρέφεται κατά της εγελιανής διαλεκτικής. Η κριτική στρέφεται κυρίως κατά της εγελιανής φαινομενολογικής άρσης της αισθητηριακής βεβαιότητας του «εδώ» και του «τώρα» σε μία διαλεκτική των εννοιών που αποδεικνύεται ως η «αλήθεια» τους. Ο Della Volpe δέχεται (σελ. 46), ότι η ένταξη του αισθητηριακού μέσα σε μία διαλεκτική των εννοιών επιτρέπει την κριτική πρόσβαση σε μία «λογική πολλαπλότητα», της οποίας την ύπαρξη δεν θα μπορούσε αλλιώς να υποψιασθεί κανείς και η οποία αλλιώς θα έμενε χωρίς νομιμοποίηση. Αλλά δεν αποδέχεται ότι η λογική πολλαπλότητα συμπίπτει με τη διαλεκτική εννοιών εγελιανού τύπου. Κατ' αυτόν η τελευταία αντιπαραθέτει τις έννοιες προς σχέσεις αντιθέσεων και αντιφάσεων που «επιβάλλονται» στις έννοιες μέσα από μία λογική που τους είναι εξωτερική και ξένη και που αλλοιώνει την αισθητηριακή υλικότητα κάνοντάς την ελλειπτική και ανεπαρκή. Ο τύπος αυτός διαλεκτικής ένταξης των εννοιών είναι κατά τον Della Volpe ανορθολογικός και χαρακτηρίζεται από ρομαντικό μυστικι-

σμό. Αντιπαραθέτει σ' αυτόν μία σχέση της διάνοιας προς την αισθητηριακά προσβάσιμη πολλαπλότητα που δεν αλλοιώνει την τελευταία, αλλά τη διασώζει, δηλ. διασώζει το δεδομένο «συναίσθημα» ως συγκεκριμένο. Από την κριτική της αρνητικής προσέγγισης των δεδομένων εκ μέρους της διαλεκτικής, συνάγεται μια θεωρία της θετικής υλικότητας των δεδομένων.

Ο τονισμός του αδιαμεσολάβητου, της ιδιαιτερότητας και του συναισθήματος από τον Della Volpe κυριαρχεί και στην κριτική του της εγελιανής θεωρίας της κρίσης (σ. 66 επ.). Κι εδώ φαίνεται να αντιπαρατίθενται ασυμφιλίωτα δύο τρόποι σκέψης: αφενός ο εγελιανός, ο οποίος έχει ως σκοπό του να «διαμεσολαβήσει πλήρως» την επιμέρους κρίση σε διαλεκτικό «όλο» κρίσεων, αφετέρου ο τρόπος που προκρίνεται από τον Della Volpe, του οποίου ο στόχος είναι να επιτευχθεί η διατύπωση διακεκριμένων και μη αντιφατικών μεταξύ τους κρίσεων. Και η ίδια η διάκριση μεταξύ κρίσεων μοιάζει έτσι να απειλείται από την εγελιανή διαλεκτική, η οποία αρνούμενη την αμεσότητα των αισθητών φαίνεται να θίγει την αρχή της μη αντίφασης, συμπυκνώνοντας τις κρίσεις σε λογικό σύστημα, του οποίου την κορωνίδα αποτελεί η ιδέα του λόγου ως προσωποποιημένου υποκειμένου που ενσαρκώνει την ελευθερία στην εγελιανή Λογική.

Εν όψει της «φενάκης» αυτής που υποτίθεται ότι χαρακτηρίζει τον εγελιανό λόγο, το μεθοδολογικό ενδιαφέρον του Della Volpe στρέφεται προς το ρόλο της διάνοιας (intellect/Verstand), σε αντίθεση με το λόγο (reason, Vernunft)⁵ στην εγελιανή κατασκευή. Κατά τον Χέγκελ, η διάνοια αποτελεί ουσιώδες στοιχείο της διαδικασίας αυτοσυγκρότησης του λόγου, καθώς δίνει μέσω των αφαιρέσεων που τη χαρακτηρίζουν σταθερή μορφή σε επιμέρους όψεις του οργανικού Όλου (δηλ. του Έλλογου). Στην εγελιανή ανάλυση μια έννοια ελλόγου (έλλογης αξίας) προϋποτίθεται του διανοητικού και παρέχει τα κριτήρια κατάτμησης της ορ-

5. Η αντίθεση διάνοιας και λόγου θα διαδραματίσει στρατηγικό ρόλο κατά τη συγκρότησή της της θεωρίας της διαλεκτικής, σε αυτήν δε ανατρέχει ο Della Volpe μέχρι και κατά την αναδιατύπωση της θεωρίας αυτής στα τελευταία του κείμενα (πρβ. τμήμα 6 της παρούσας εργασίας).

γανικής έλλογης ενότητας σε επιμέρους αφαιρέσεις. Κατά την ερμηνεία του Della Volpe, η διάνοια, όπως την συλλαμβάνει ο Χέγκελ, ενεργοποιείται με τη λειτουργία της άρνησης των αισθήσεων ως θετικού, υλικού στοιχείου. Η ίδια η ολιστική λογική συνεπάγεται, κατά την ερμηνεία αυτή, ότι δεν υπάρχει αναγκαιότητα «θετικοποίησης» των αφαιρέσεων της διανοίας σε συγκεκριμένες θετικοποιήσεις, οπότε κατά ανεξέλεγκτο τρόπο μπορούν να συναχθούν από τη διανοητική δραστηριοποίηση οποιεσδήποτε θετικοποιήσεις. Ακριβώς αυτή η αρνητική αντίληψη των αισθήσεων και η αντίστοιχη λειτουργία του διανοητικού περιορίζει την εγελιανή κατασκευή, κατά την ερμηνεία αυτή πάντοτε, στα όρια του ρομαντισμού (σελ. 64)⁶.

Αντίθετα, ο Della Volpe επικαλείται μία «ματεριαλιστική» γνωσιοθεωρία, όπου διακρίνονται αντιστοιχήσεις θετικών δεδομένων των αισθήσεων προς θετικές εννοιακές-λογικές λειτουργίες της διάνοιας, οι οποίες προσδίδουν λογική μορφή στα αισθητηριακά δεδομένα. Υποτίθεται ότι η γνωσιοθεωρία αυτή δεν προϋποθέτει τελεολογική λειτουργία οιαδήποτε Λόγου που προηγείται του διανοητικού και προεξοφλεί την κατεύθυνση που αυτό θα πάρει. Με τον τρόπο αυτόν επιδιώκεται η αποφυγή κάθε περιορισμού της σε «αρνητικό» ρόλο (αντίστοιχο προς τον ελλειπτικό ρόλο που αποδίδεται στο εμπειρικό υλικό).

Ήδη από την παραπάνω παρουσίαση του επιχειρήματος γίνεται εμφανές ότι η κριτική του στην εγελιανή μεθοδολογία στηρίζεται σε μία περιορισμένη κατανόηση της εγελιανής διαλεκτικής και ιδιαίτερα της διαλεκτικής σχέσης διάνοιας και λόγου. Ο λόγος γίνεται κατανοητός ως το ανορθολογικό-ανεξέλεγκτο (ρομαντικό), η δε διάνοια ως η δύναμη της αφαίρεσης προς οιαδήποτε κατεύθυνση. Σε αντίθεση ωστόσο με αυτή την αντίληψη στην εγελιανή προβληματική του ώριμου έργου, της *Λογικής και της Φιλοσοφίας του δικαίου*, η λειτουργία του λόγου είναι αξιακά δεσμευτική και διαρ-

6. Από την υποτιθέμενη άρνηση της αμεσότητας του αισθητού συνάγεται κατά τον Della Volpe ότι η εγελιανή διαλεκτική αρνείται την αρχή της ταυτότητας, στρεφόμενη αποκλειστικά προς λογικά προβλήματα μεταβάσεων και διαμεσολαβήσεων μεταξύ αντιθέτων και ασκώντας έτσι βία στα διακριτά πράγματα.

θρωμένη, κατά τρόπο που να επιτρέπει στη διανοητική λειτουργία να εντάσσεται σε δεσμευτικό αξιακό πλαίσιο σχέσεων – πλαίσιο, του οποίου ο ιδιαίτερος χαρακτήρας φανερώνεται στις κοινωνικο-φιλοσοφικές αναλύσεις (που πραγματεύονται τη δυνατότητα πραγμάτωσης ελευθέρων πολιτικών σχέσεων στο σύγχρονο κόσμο. Η «αρνητική» σύλληψη των αισθήσεων μέσω της διανοητικής λειτουργίας δεν οδηγεί σε ένα ανεξέλεγκτο οργανικό Όλο, αλλά σε *διαρθρωμένο* Όλο σχέσεων, του οποίου τις αξιακές ιεραρχίες και την ιστορικότητα των κατηγοριών εκθέτει η ίδια η διαλεκτική ανάπτυξη των κατηγοριών. Το αισθησιακό δεν κατανοείται ως «αμεσότητα», αλλά προσεγγίζεται κριτικά, σε πλαίσιο συμφραζομένων και διαμεσολαβήσεων. Οι αρχές «διάκρισης» των κρίσεων, που κατά τον Della Volpe εξαφανίζονται στην εγγελιανή συστηματική, εμφανίζονται κατεξοχήν σε αυτήν ως διακρίσεις αφαιρετικών επιπέδων και επιπέδων ιστορικών σχέσεων που συγκροτούν τις εξατομικευμένες οντότητες και τις διακρίσεις μεταξύ τους.

Είναι χαρακτηριστικό ότι για τη στήριξη της θέσης του ότι ο Χέγκελ με την κατανόησή του του αισθητικού οδηγείται σε μία διαλεκτική ανορθολογικού τύπου, ο Della Volpe καταφεύγει σε εγγελιανό κείμενο του 1802 («Σχέση του σκεπτικισμού προς τη φιλοσοφία»), όπου περιέχεται μία κριτική στη βεβαιότητα των αισθήσεων, όπως προβάλλεται από τον νεοκαντιανό Schulze από τη σκοπιά της «ολότητας», της αρμονιστικής ιδιοφυΐας που συνενώνει λόγο και φαντασία κ.ά. Η διάνοια στο κείμενο αυτό (πρβ. λ.χ. 2/272)⁷ εμφρα-

7. «Σχέση του σκεπτικισμού προς την φιλοσοφία. Άρθρα από την *Κριτική Εφημερίδα της Φιλοσοφίας*» (στον Χέγκελ παραπέμπω κατά τόμο και σελίδα της γερμανικής έκδοσης G.W.F. Hegel, *Werke in Zwanzig Bänden*, Theorie Werkausgabe, Φραγκφούρτη, Suhrkamp, 1969 επ.). Χαρακτηριστικά ο Χέγκελ γράφει στο ίδιο κείμενο (σελ. 229): «Αν σε κάποια πρόταση που εκφράζει έλλογη γνώση απομονωθεί το αναστοχαστικό στοιχείο, δηλ. οι έννοιες που περιέχονται σε αυτήν, και θεωρήσουμε τον τρόπο που συνδέονται, τότε θα φανεί ότι οι έννοιες αυτές ταυτόχρονα αίρονται ή συνδέονται κατά τρόπο που να αντιφάσκουν μεταξύ τους, άλλως δεν θα επρόκειτο για έλλογη, αλλά για διανοητική πρόταση». Η αντίφαση αυτή προέρχεται από την αδυναμία να συνδεθούν σε ένα τυπικό μοντέλο λογικά «άτομα» με τους αξιακούς όρους που τα συνομαδώνουν και από την άλλη μεριά από την αδυναμία να πραγματοποιηθεί μία οποιαδήποτε συνάρθρωση λογικού τύπου χωρίς ενεργοποίηση τέτοιων αξιακών όρων.

νίζεται ως ικανότητα που οδηγεί στον κατατεμαχισμό (zerreissen) της ενότητας του κόσμου σε «πράγματα» και «έννοιες», πράγμα που θα πρέπει να αποφευχθεί μέσω της οργανικής επίδρασης ελλόγων ιδεών και της φαντασίας. Στο νεανικό αυτό κείμενο είναι σαφές ότι δεν υπάρχει θεωρία του λόγου, τίθεται ωστόσο το πρόβλημα της ένταξης των επιμέρους δεδομένων σε μια θεωρία του Όλου, χωρίς να χαρακτηρίζεται συγκεκριμένα η θεωρία αυτή. Στη βάση της εγελιανής προβληματικής του 1802 ο Della Volpe βιάζεται να χαρακτηρίσει μία τέτοια θεωρία αδύνατη («μυστικιστικό συνώνυμο της μεταφυσικής», σ. 84). Αποκλείει δηλ. εκ των προτέρων εν ονόματι μίας υλιστικής γνωσιοθεωρίας, τη διερεύνηση σχέσεων όλων συγκροτησιακών για τα επιμέρους δεδομένα, δηλ. ένα από τα κύρια επιστημονικά θέματα της διαλεκτικής.

II. Η κατανόηση της μαρξικής μεθοδολογίας στη «Λογική»

Αντίστοιχα προβλήματα παρουσιάζει και η προσέγγιση του μαρξικού έργου από τον Della Volpe. Στη *Λογική* γίνεται εκτενής αναφορά σε δύο κείμενα του Μαρξ, στην *Κριτική του εγελιανού κρατικού δικαίου* (1843) και στην «Εισαγωγή» των *Grundrisse* (1857/1858)⁸.

Η επιμονή που δείχνει ο Della Volpe στις αναλύσεις του νεανικού κειμένου του 1843 είναι χαρακτηριστική για τον μη ικανοποιητικό βαθμό εμπάθυνσης της *Λογικής* στα σύνθετα επιστημολογικά προβλήματα του μαρξικού έργου. Τα προβλήματα αυτά «αντιμετωπίζονται» από τη σκοπιά της νεανικής μαρξικής κριτικής στον Χέγκελ, δηλ. μιας κριτικής που δεν μπορεί να αρθεί στο ύψος και να αντιμετωπίσει τη συνθετότητα του αντικειμένου της. Η μαρξική κριτική υπογραμμίζει ότι στην εγελιανή *Φιλοσοφία του δικαίου* ο καθημερινός κοινός εμπειρικός κόσμος δεν διέπεται από μία «δική του» λογική, αλλά από μία λογική που του είναι ξένη. Παρατηρείται κριτικά απέναντι στον Χέγκελ ότι, αντί να

8. Πρβλ. Κ. Μαρξ, *Grundrisse der Kritik der politischen Ökonomie*, Βερολίνο 1953.

προσπαθήσει να αναπτύξει μία συγκεκριμένη θεωρία του πολιτικού συντάγματος, επιχειρεί να αποκαταστήσει μια σχέση του πολιτικού συντάγματος με την αφηρημένη «λογική Ιδέα», η οποία αναπτύσσεται από τον Χέγκελ κατά τη «φύση της έννοιας». Η συγκεκριμένη θεωρία του πολιτικού συντάγματος θα έπρεπε να είναι, κατά το πρώιμο αυτό μαρξικό κείμενο (που θεωρείται καθοδηγητικό και για τη σύγχρονη κριτική από τον Della Volpe), εμπειρική και θα έπρεπε να αποκαταστήσει το «νόημα» του επιμέρους πράγματος. Αντ' αυτού η εγελιανή συστηματική μετασχηματίζει, σύμφωνα με τον Della Volpe, νόημα του επιμέρους πράγματος σε «αλληγορία» που επιβάλλεται σ' αυτό: μια διαλεκτική «καθαρών» εννοιών που συγκροτεί ολότητα θεωρείται θεμελιωτικό στοιχείο του άμεσα δεδομένου εμπειρικού. Η μεθοδολογική αυτή προσέγγιση έχει κατά τον νέο Μαρξ χαρακτήρα νομιμοποίησης ιστορικών θεσμών, λ.χ. της ατομικής ιδιοκτησίας, που εμφανίζεται ως έκφραση της κίνησης της ιδέας κτλ.

Η αδυναμία της επιχειρηματολογίας αυτής του νεανικού μαρξικού έργου από τη σκοπιά μιας επεξεργασμένης διαλεκτικής θεωρίας – ακόμη δε και της υπό κριτικήν ιδεαλιστικής εγελιανής – είναι προφανής. Ο Μαρξ επιχειρηματολογεί από τη σκοπιά του εμπειρικού κόσμου και των δεδομένων του. Η αναζήτηση της λογικής που διέπει το εμπειρικό δεν έχει προχωρήσει έως το σημείο όπου θα μπορούσε να γίνει κατανοητό ότι η «ξένη» και «αλλοτριωμένη» λογική της Ιδέας, η εγελιανή Φύση της Έννοιας, αποτελεί μία, ίσως όχι ολοκληρωμένη, αλλά πάντως ιδιαίτερα προωθημένη σε σχέση με το επίπεδο της κριτικής, θεωρητικοποίηση, αναγκαία για την έρευνα των κοινωνικοϊστορικών σχέσεων που διέπουν τον εμπειρικό κόσμο της αστικής κοινωνίας και του κράτους. Στο βαθμό που δεν έχει γίνει αυτό, η ανάλυση του Μαρξ μειονεκτεί απέναντι στην ανάλυση του Χέγκελ, καθώς αναζητάει το νόημα στο δεδομένο «επιμέρους», αντί να στραφεί προς την υλιστική ανάλυση της λογικής που διέπει τις «αλληγορικές» διαλεκτικές σχέσεις. Μία τέτοια έρευνα θα οδηγήσει στο ύστερο έργο του και τον ίδιο τον Μαρξ σε έναν τύπο κριτικής που δεν εξαντλείται στη διαπίστωση της αναντιστοιχίας των θεσμών προς τη σκοπιά κάποιου «μη αλλοτριωμένου» Όλου, αλλά κατανοεί το

θεσμικό πλαίσιο ως έκφραση του κοινωνικού καταμερισμού της εργασίας σε κοινωνίες που διέπονται από την «πραγματική μεταφυσική» των σχέσεων ατομικής ιδιοποίησης της κοινωνικής παραγωγής.

Η ευθυγράμμιση του επιστημολογικού επιχειρήματος του Della Volpe προς το νεανικό μαρξικό επιχείρημα, αποκαλύπτει μια επιστημονική τοποθέτηση που εστιάζει το ενδιαφέρον της σε «δεδομένα» και όχι σε ιστορικά διαμορφωμένες «λογικές» κοινωνικών σχέσεων. Η αντίληψη αυτή διατηρείται και κατά την κριτική ενασχόληση του Della Volpe με την ανάλυση θεωρητικών προβλημάτων του ώριμου μαρξικού έργου, ιδιαίτερα της «Εισαγωγής» των *Grundrisse*. Χαρακτηριστική είναι και εδώ η ανάμειξη επιστημονιστικών επιχειρημάτων στην όλη θεωρητική ανάλυση, που οδηγούν σε προτάσεις οι οποίες δεν αντιστοιχούν στη συνθετότητα της μαρξικής διαλεκτικής επιχειρηματολογίας. Στο κείμενο αυτό κεντρικό αντικείμενο μεθοδολογικού προβληματισμού αποτελεί η διαδικασία της *αφαίρεσης*. Η επιστημονιστική προσέγγιση του προβλήματος της διανοίας ως ικανότητας αφαίρεσης χωρίς το αντίστοιχο πλαίσιο αναστοχασμού πάνω στην *κατεύθυνση* της αφαίρεσης και στη φύση του αντικειμένου της αντιφάσκει προς τη διαπίστωση του «καθορισμένου» ιστορικού χαρακτήρα του αντικειμένου και της μεθόδου.

Η αντιφατική αυτή προσέγγιση γίνεται ιδιαίτερα αισθητή στην «Εισαγωγή» (σελ. 184 επ.) κατά την ανάλυση της έννοιας της παραγωγής, ιδιαίτερα όταν θίγεται η μαρξική προβληματική που αναφέρεται σε στοιχεία της παραγωγής που είναι «κοινά» σε όλες τις εποχές. Ο Della Volpe υποστηρίζει ότι θα πρέπει να αποχωρισθούν τα «γενικά» στοιχεία από τα «ιδιαιτέρα» για να μην οδηγηθούμε σε παραμέληση του ιδιαιτέρου ή στην αναζήτηση γενικών αιώνιων νόμων, ανεξαρτήτων από την ιστορία, κατά το παράδειγμα της αστικής επιστήμης (που μεταβαίνει κατευθείαν από το μη ιστορικό γενικό στο υπάρχον θετικό, λ.χ. από τη «φύση του ανθρώπου» στην ατομική ιδιοκτησία). Η κριτική στη στροφή προς το αφηρημένο γενικό θεμελιώνεται στον κίνδυνο να απολεσθεί το «ιδιαιτέρο νόημα» των αστικών σχέσεων παραγωγής. Αντιθέτως, η «επιστημονικά ορθή» μέθοδος θα έπρεπε να προβαίνει σε *αφαι-*

ρέσεις στη βάση του «συγκεκριμένου» που εντοπίζεται στην «ιδιαιτέρη ιστορική κοινωνία» και αποτελεί αφενός σημείο εκκίνησης για τη θεωρητική προσέγγιση, αφετέρου είναι αποτέλεσμα συγκέντρωσης πολλαπλών καθορισμών (ενότητα των επιμέρους). Έτσι η «ορθή μέθοδος» φαίνεται να είναι μία κυκλική κίνηση από το «συγκεκριμένο» στο «αφηρημένο» και πίσω στο συγκεκριμένο. Με την επιστροφή στο συγκεκριμένο από τις ισχνές αφαιρέσεις, στις οποίες οδηγεί ο πρώτος δρόμος, φαίνεται να εξασφαλίζεται η επιστημονικότητα της κατασκευής ιστορικοθεωρητικών εννοιών.

Ήδη στην κατασκευή αυτή διαγράφονται τα όρια που θέτει στον εαυτό του ο επιστημονισμός. Απέναντι στο (προς αποφυγήν) υπεριστορικό γενικό της αστικής επιστήμης προτάσσεται το «ιδιαιτέρο», και μέσα από αυτή τη διαδικασία υποτίθεται ότι γίνεται δυνατή η διαμόρφωση του «συγκεκριμένου» ως ενότητας των επιμέρους. Η κυκλική κίνηση που προκρίνεται για την κατασκευή εννοιών δεν περιέχει αναστοχασμό πάνω στην ιστορικότητα του αντικειμένου (ή, όπου υπάρχει, ένας τέτοιος αναστοχασμός παραμένει εξωτερικός). Δεν περιέχει συνεπώς κριτήρια καθορισμού της κατεύθυνσης προς την οποία θα γίνουν οι αφαιρέσεις και σε αναφορά προς την οποία θα γίνει η ανακατασκευή του συγκεκριμένου με δεδομένες τις αφηρημένες έννοιες. Τα ελαττώματα αυτά θίγουν τη διαδικασία ανακατασκευής των πλέον θεμελιακών κοινωνικοεπιστημονικών εννοιών. Πρβ. σελ. 188, όπου αναλύεται η έννοια του χρήματος και τονίζεται ότι χρήμα υπήρξε πριν από το κεφάλαιο, τραπεζικό σύστημα, μισθωτή εργασία κτλ., οπότε η έννοια χρήμα χαρακτηρίζεται απλούστατη κατηγορία που εξελίχθηκε στη σημερινή σύνθετη μορφή της, χωρίς να συνδέεται η προβληματική αυτή με το πρόβλημα της «μορφικής ανάλυσης» του χρήματος στο ώριμο μαρξικό έργο, όπου αναλύεται το χρήμα «ως χρήμα» με την έννοια της μορφής της καπιταλιστικής δραστηριοποίησης και αναπαραγωγής⁹.

Αντίστοιχα προβλήματα παρουσιάζει και η ανάλυση της έννοιας της εργασίας στη *Λογική*. Εντοπίζονται μεν εδώ χαρακτη-

9. Πρβ. H. Reichelt, *Zur logischen Struktur des Kapitalbegriffs*, Φραγκφούρτη, EVA, 1973 (4η έκδ.).

ριστικά στοιχεία αυτής της έννοιας, όπως αυτά αναπτύσσονται στην μαρξική «Εισαγωγή» του 1857, γίνεται ωστόσο εμφανές ότι ο επιστημονισμός δεν διαθέτει τον κατάλληλο μεθοδολογικό προβληματισμό που θα επέτρεπε την ένταξη των στοιχείων αυτών σε ανεπτυγμένο μεθοδολογικό-εννοιολογικό σχήμα, οπότε τα παραθέτει ως στοιχεία εξωτερικά που προστίθενται. Έτσι, η έννοια της εργασίας γίνεται κατανοητή ως αφαίρεση που εκφράζει την ανάπτυξη του σύγχρονου βιομηχανικού συστήματος και την αφήρημένη γενικότητα της παραγωγικής δραστηριότητας. Ακόμη, εντοπίζεται το πρόβλημα της «αδιαφορίας» απέναντι σε συγκεκριμένες μορφές εργασίας ως πρόβλημα πραγματικής ιστορικής διαμόρφωσης της «απλής» εργασίας στη σύγχρονη κοινωνία. Δεν γίνονται ωστόσο κατανοητές οι μεθοδολογικές προεκτάσεις αυτής της προβληματικής για την ανάπτυξη μιας διαλεκτικής των κατηγοριών, η οποία και θα διασπούσε τους θεμελιωτικούς όρους του επιστημονισμού – προεκτάσεις που έχουν αναλυθεί ήδη στην εγγεληνική λογική της παραγωγής του «απλού» ως αποτελέσματος της διαλεκτικής κίνησης των κατηγοριών και στη μαρξική διαλεκτική ανάπτυξη των κατηγοριών.

Απέναντι στη μαρξική επιχειρηματολογία της «Εισαγωγής», ο Della Volpe δέχεται ότι η ακολουθία των κατηγοριών ανάλυσης του ιστορικοκοινωνικού αντικειμένου είναι καθορισμένη από τη σχέση που υπάρχει μεταξύ τους στο πλαίσιο ανάλυσης της σύγχρονης αστικής κοινωνίας (ένα επιχείρημα, του οποίου οι συνέπειες σε επίπεδο μεθοδολογίας δεν εξειδικεύονται). Τίθεται γι' αυτόν το πρόβλημα «συμφιλίωσης» (σελ. 90) του ιστορικού χαρακτήρα των οικονομικών κατηγοριών με το «μη χρονολογικό» χαρακτήρα ή την ιδεατότητα της διάταξής τους. Ο ιδιότυπος «ιδεαλισμός» του σύγχρονου κατηγοριακού πλαισίου συνίσταται, κατά τον Della Volpe, στο ότι η ανεπτυγμένη οργάνωση της παραγωγής επιτρέπει την κατανόηση ορισμένων διαστάσεων της δομής και των σχέσεων παραγωγής και παρελθόντων κοινωνικών σχηματισμών (Μαρξ στην «Εισαγωγή»: «Στην ανατομία του ανθρώπου υπάρχει ένα κλειδί για την ανατομία του πιθήκου»). Αντίστοιχα, σχέσεις προηγούμενων εποχών μπορούν να βρεθούν και μέσα στο σύγχρονο τρόπο παραγωγής με αλλοιωμένες, «μαραζω-

μένες» μορφές. Δηλ. οι κατηγορίες της αστικής κοινωνίας επηρεάζουν την εννοιακή συγκρότηση και «στοιχείων» που κατηγοριοποιούν άλλες μορφές κοινωνίας. Έτσι η γαιοπρόσοδος δεν μπορεί να γίνει κατανοητή χωρίς την ανάλυση της κατηγορίας του κεφαλαίου στη σύγχρονη κοινωνία. Ο Della Volpe αντιμετωπίζει αυτό το πρόβλημα ιστορικότητας των κατηγοριών ως πρόβλημα σχέσης μεταξύ ιστορικών κατηγοριών του παρελθόντος και κατηγοριών της σύγχρονης κοινωνίας. Θεωρεί ότι αποτελεί σύγχρονη «αναγκαιότητα» ότι το σύγχρονο φαινόμενο της γαιοπροσόδου θα πρέπει να αναλύεται μετά την ανάλυση του κεφαλαίου: «Η αντεστραμμένη διάταξη των κατηγοριών που καθορίζει την κατεύθυνση της σχέσης παρελθόντος – σύγχρονου είναι αποτέλεσμα της σύγχρονης παρούσας αναγκαιότητας να κατανοηθεί και να εξηγηθεί το σύγχρονο φαινόμενο της γαιοπροσόδου, και προς αυτή την κατεύθυνση είναι σωστό να αποτελεί αναγκαία το κεφάλαιο σημείο αφετηρίας και κατάληξης και να εξηγηθεί «πριν» από τη γαιοκτησία» (σελ. 191).

Οι σκέψεις αυτές πάνω στην «αντεστραμμένη διάταξη των κατηγοριών» συμπληρώνονται από έναν προβληματισμό πάνω στη λειτουργία της κριτικής που αναφέρεται στις μαρξικές αναλύσεις της «Εισαγωγής». Η μεταγενέστερη μορφή, υποστηρίζεται, αντιμετωπίζει τις προηγούμενες ως βήματα που οδηγούν προς αυτήν και, καθώς δεν είναι παρά σπανίως ικανή να υποβάλλει σε κριτική τον εαυτό της, οδηγείται και σε λάθος εκτίμηση των προηγούμενων. Αντιθέτως, όπου δημιουργούνται προϋποθέσεις για αυτοκριτική του παρόντος, αλλάζει και διαμορφώνεται κριτικά και η εκτίμηση του παρελθόντος.

Ο τρόπος πρόσληψης από τον Della Volpe της προβληματικής της «Εισαγωγής» για την ιστορικότητα των κατηγοριών καταδεικνύει τα όρια της προσέγγισης του επιστημονισμού, περιέρχεται δε – από την ίδια την επιλογή των «δεδομένων» ως σημείου αφετηρίας – σε δυσχέρεια να καθορίσει την ακολουθία των κατηγοριών κατά την ιστορική φύση του αντικειμένου, δεδομένου ότι ο καθορισμός αυτός προϋποθέτει έναν προβληματισμό για τη φύση της ιστορικής σχέσης, σε αναφορά προς την οποία προκύπτουν και καθορίζονται τα δεδομένα. Τον προβληματισμό δε αυ-

τόν ο επιστημονισμός εξ αρχής αποκλείει ως μεταφυσικό. Ως συνέπεια της δυσχέρειας αυτής, θέτει το πρόβλημα της μεθοδικής έκθεσης των κατηγοριών ως πρόβλημα «συμφιλίωσης» ετερογενών κατηγοριών, των οποίων το αντικείμενο προέκυψε σε διαφορετικές στιγμές¹⁰.

Η συμφιλίωση αυτή έχει κατά τον επιστημονισμό ως προϋπόθεσή της τη συμφιλίωση του ιστορικού χαρακτήρα των κατηγοριών προς το μη χρονολογικό χαρακτήρα (ιδεατότητα) της διάταξής τους. Διαχωρίζεται έτσι το ιστορικό σε χρονολογικά ενεχόμενο αφενός και μη χρονολογικά ενεχόμενο (ιδεατό) αφετέρου – στοιχεία για τα οποία εκ των υστέρων τίθεται ζήτημα να «συμφιλιωθούν». Παραγνωρίζεται έτσι το κεντρικό πρόβλημα της ιδεατότητας ως έννοιας της διαλεκτικής θεωρίας που αναφέρεται στη διαλεκτική διάταξη των κατηγοριών ως εννοιακή έκφραση της ουσιώδους ιστορικότητας του αντικειμένου. Παραγνωρίζεται δηλ. ότι κατά τη διαλεκτική ανάπτυξη των κατηγοριών δεν επέρχεται κανενός είδους «συμφιλίωση» ιστορικού και λογικού-εννοιακού, δεδομένου ότι τα στοιχεία αυτά δεν είναι χωριστά αλλά συνιστώνται ως ενιαίο ιστορικό-κοινωνικό αντικείμενο μέσα από την ανάπτυξη των κατηγοριών.

Έκφραση του ιδιότυπου φετιχισμού των κατηγοριών που προκύπτει από την επιστημονιστική προσέγγιση αποτελεί η κατηγορία της γαιοπροσόδου, η οποία εμφανίζεται ως «στοιχείο», το οποίο μπορεί προφανώς να ενταχθεί σε διαφορετικά κοινωνικά συστήματα (αν και σε κάποια από αυτά με «απισχνασμένα» και «γελοιογραφική» μορφή κτλ.). Ο λόγος για τον οποίο η γαιοπρόσодος δεν μπορεί να αναλυθεί στον καπιταλισμό χωρίς να προηγηθεί ανάλυση της έννοιας του κεφαλαίου δεν αποσαφηνίζεται.

10. Η έννοια της συμφιλίωσης επιχειρεί την υπέρβαση της απορίας μεταξύ ιστορικότητας των κατηγοριών και αφετέρου της μη χρονολογικής διαδοχής τους στη μεθοδική τους ανάπτυξη, δεν περιέχει ωστόσο κανένα κριτήριο για το πώς θα επιτευχθεί μια τέτοια υπέρβαση. Ο Della Volpe επανέρχεται στο θέμα αυτό στο: *Rousseau e Marx*, Ρώμη 1964, όπου επιχειρηματολογεί ότι οι κατηγορίες, παρακολουθώντας τις αλλαγές του ιστορικού τους αντικειμένου, χάνουν την «απλώς αναλυτική και μόνο ιστορικοχρονολογική σημασία τους, όχι όμως και την αναλυτική τους ουσία, που εκπηγάει από την ιστορική τους αναγκαιότητα, κτλ.».

Η αποσαφήνιση του ζητήματος αυτού θα καταδείκνυε ότι η γαιο-πρόσδοδος δεν είναι ένα «στοιχείο» που μπορεί να συναρθρωθεί σε διάφορες αλυσίδες στοιχείων, αλλ' ότι η ίδια η λογική φύση της κατηγορίας υφίσταται ουσιώδη αλλοίωση σε μια θεωρία του σύγχρονου και ανασυγκροτείται ως εννοιακό μόρφωμα εκφράζοντας την ιστορικότητα, τη σχέση της εργασίας προς τη φύση και τις κοινωνικές σχέσεις στη σύγχρονη κοινωνία. Κατά την κατασκευή της εννοίας αυτής, όπως και όλων των όρων μιας διαλεκτικής κοινωνικής θεωρίας, προκύπτουν σύνθετα προβλήματα «συνέχειας» του αντικειμένου και του εννοιακού πλέγματος κάθε κατηγορίας, καθώς αυτά μεταβάλλονται ιστορικά, που παραπέμπουν στον υλιστικό και αντιιστοριστικό χαρακτήρα της διαλεκτικής μεθοδολογίας, ακριβώς δε την έρευνα πάνω σ' αυτά τα προβλήματα φράσσει από την αφετηριακή του συγκρότηση ο επιστημονισμός¹¹. Στον ορίζοντα της προβληματικής του προβάλλει ως εξωτερική «αναγκαιότητα» για την κατανόηση μιας έννοιας η κατανόηση μιας άλλης, η πρόταξη για το λόγο αυτό της κατανόησης μιας τρίτης κτλ. χωρίς ανάπτυξη μιας θεωρίας αναγκαίων ιστορικών σχέσεων για τον κοινωνικό σχηματισμό. Έτσι και η κριτική του τώρα, που ορθώς επισημαίνεται ότι είναι προϋπόθεση της κριτικής των ιστορικών μορφών και εννοιών, μένει αναγκαστικά ανολοκλήρωτη και χωρίς συνέπειες για την κατανόηση της ιστορικότητας των κοινωνικοεπιστημονικών κατηγοριών.

III. Η επιστημονιστική ανακατασκευή της διαλεκτικής και του υλισμού

Η κριτική αντιμετώπιση του ιδεαλισμού και του μαρξικού υλισμού από τον Della Volpe συμπίπτει με τη διαδικασία θέμε-

11. Είναι χαρακτηριστικό ότι σε αντίστοιχες απορίες προς εκείνες στις οποίες περιπίπτει ο «αριστερός» επιστημονισμός του Della Volpe περιπίπτει και η επιστημολογία της νεοφιλελεύθερης σχολής. Πρβ. αντί πολλών παραδειγμάτων F.A. Hayek, "Scientism and the Study of Society", *Economica* 1942/43, όπου λέγεται: "There can be no different theories for different ages, though at some times certain parts and at others different parts of the same body of theory may be required to explain the observed facts".

λίωσης εκείνων των επιστημολογικών επιχειρημάτων που αποτέλεσαν τη βάση της αντίληψής του για τη θεωρία των επιστημών, ιδιαίτερα των κοινωνικών, για το πρόβλημα της σύστασης και ισχύος των αξιών και για τη διαλεκτική. Όπως μπορεί να ανακατασκευασθεί με αφετηρία την κριτική προσέγγισή του της έννοιας του ιδεαλισμού στη *Λογική*, ο Della Volpe ενδιαφέρεται να εντοπίσει την παρουσία στη διαδικασία της γνώσης ενός «θετικού» εμπειρικού υλικού στοιχείου το οποίο να υπερβαίνει την τυπική-ορθολογική μορφή και να τη θεμελιώνει. Δέχεται (σελ. 133 επ.) ότι η αποτελεσματικότητα του μορφικού δεν συνίσταται στην απόλυτη διαμεσολάβηση του πραγματικού, δηλ. στην εξάντλησή του σε αλληλοδιαμεσολαβούμενες μορφές, αλλά στη «λειτουργικότητα», η οποία προκύπτει σε μια διαδικασία ελέγχου του μορφικού από το υλικό/εμπειρικό, (αντιθέτως, υποστηρίζει ο Della Volpe, στην «υποστασιοποιημένη» υλιστική θεωρία το υλικό/εμπειρικό στοιχείο αντικαθίσταται από μία έννοια «ουσίας»). Στην έννοια του υλικού στοιχείου, η οποία είναι κεντρική σε αυτή την κατασκευή, αναδεικνύεται η «λειτουργιστική» «λογικο-πειραματική» διάσταση της ανάλυσης (στοιχείο χαρακτηριστικό για την επιστημονιστική προσέγγιση). Η «ορθή» επιστημονιστική πρακτική συνίσταται στη διευκρίνιση και όξυνση των ασαφών και συγκεχυμένων χαρακτήρων του εμπειρικά πολλαπλού και αδιάκριτου καθώς και στην επισήμανση συμφωνιών ή και αντιθέσεων μεταξύ των οξυμένων και αυστηρά προσδιορισμένων στοιχείων του πραγματικού. Η προσέγγιση δηλ. που προτείνει ο Della Volpe έχει ένα χαρακτήρα «τεχνικής» ανακατασκευής του υλικού και αναγωγής του σε μια λογική «κανονική μορφή» (normal form) που να επιτρέπει τη διερεύνηση των συνδέσεων μεταξύ ατομικών στοιχείων, τη διαπίστωση αντιφάσεων μεταξύ τους, τη σύγκριση μεταξύ λογικών εννοτήτων κτλ. Με την έννοια αυτή η μορφική αυτή επεξεργασία του υλικού θεωρείται «αναγκαία» (αναγκαιότητα της λογικής μορφής), αλλά διατηρεί και το χαρακτήρα του συμβεβηκότος, με αναφορά στον «εξωλογικό» χαρακτήρα και την προτεραιότητα του υλικού στοιχείου. Το νοητό θεωρείται αφενός «αναγκαίο», αφετέρου «συμβεβηκός» κατά την έννοια αυτή.

Με την προσέγγιση αυτή εισάγεται μια επιστημονιστική αντί-

ληψη για τη διαλεκτική. Διαλεκτικός θεωρείται κατά την αντίληψη αυτή ο λόγος που αποσαφηνίζει το χαώδες και συγκεχυμένο του δεδομένου υλικού, αναδεικνύοντας τα επιμέρους στοιχεία του και τις σχέσεις μεταξύ τους, «οξύνοντας» τα επιμέρους χαρακτηριστικά τους και διακρίνοντάς τα από άλλα. Αναδεικνύει ο λόγος αυτός μία εμφατική έννοια της πολλαπλότητας του υλικού ως ενότητας διακριτών τα οποία δεν συγκροτούνται από κάποια εννοιακή σχέση (πρβ. σελ. 152) εγγελιανού τύπου (δηλ. έννοια περιέχουσα τη διαφορά της) που εξαφανίζει το ατομικό, αλλά έχει ως αφετηριακό στοιχείο το υλικό-ατομικό (το οποίο πάλι συνδέεται με το *common sense* και το *συναίσθημα*). Το γενικό και ενοποιητικό στοιχείο των διακριτών επιμέρους προκύπτει πλέον ως λειτουργική σχέση μεταξύ τους. Ακριβώς δε επειδή η *λειτουργικότητα* αυτή δεν αναγνωρίζει επικαθορισμό των επιμέρους από το χειραφετημένο Όλο, εντοπίζει ο Della Volpe σε αυτήν το στοιχείο μιας μη μυστικοποιημένης *διαλεκτικής*. Η διαλεκτική αυτή χαρακτηρίζεται από *αρνητικότητα*, η οποία συνίσταται στην ενέργεια της *διάκρισης* και *αλληλοαποκλεισμού* των επιμέρους στοιχείων. Κατά τον τρόπο αυτόν η λογική γενικότητα της ιδεαλιστικής διαλεκτικής καταστρέφεται και ανακατασκευάζεται ως λογική *συνάρθρωση* διακριτών, τα οποία είναι θετικά και αλληλοαποκλειόμενα. Η διαλεκτική συμπίπτει με τη διακριτική-συσχετιστική λειτουργία του λόγου (σελ. 154), ο οποίος αναφέρεται σε επιμέρους μετρήσιμα *υλικά* στοιχεία.

Τέλος, η επιστημονιστική διαλεκτική, με την έννοια του *υλισμού* που της αποδόθηκε, εξασφαλίζει ότι δεν θίγεται η αρχή της *μη αντίφασης* (αρχή που κατά τον Della Volpe θίγει η εγγελιανή λογική κατασκευή). Το ορθολογικό δεν είναι αντιφατικό, αλλά στη διακριτική λειτουργία του Λόγου αναδύονται τα επιμέρους στοιχεία στις συγκεκριμένες σχέσεις της συμφωνίας ή *αντίθεσης*, σε ένα «*κατηγοριακό συνεχές*» (δηλ. συνεχές της συσχέτισης και διάκρισης στοιχείων).

Τα χαρακτηριστικά αυτά που αποδίδονται στο λόγο, επιτρέπουν στον επιστημονισμό τη διατύπωση μιας «*διαλεκτικής-υλιστικής*» θεωρίας της *κρίσης*. Στην κρίση, κατά τον επιστημονισμό, το κατηγορήμα οφείλει τη «*διαλεκτικότητά*» του αφενός στο στοι-

χείο ενότητας του «λόγου», αφετέρου στην υλικότητα των επιμέρους στοιχείων που υπάγονται σε αυτό¹². Οι επιμέρους «ποιότητες» εντάσσονται σε ένα κατηγοριακό συνεχές. Υπογραμμίζεται εδώ η διαφορά προς μια ιδεαλιστική θεωρία της κρίσης, πρβ. σελ. 158 επ.: «Δένδρο είναι δένδρο για τον καθένα διότι είναι φυτό, έχει ευθύ κορμό (...) ιδιότητες κτλ. Αλλά αυτό συμβαίνει διότι τα αισθητά, εμπειρικά ή υποκειμενικά στοιχεία, ως διακριτά, καθορίζουν την αντίθεση ή διαλεκτική (αρνητική-σχεσιακή) ανάδυση της ποιότητας, του τόδε τι που δημιουργεί την αντικειμενικότητα (των ιδιοτήτων) φυτό, ευθύς κορμός κτλ.». Και στα επόμενα: «Επειδή είναι εμπειρικά, δηλ. υποκειμενικά και διάφορα, τα στοιχεία που συνδυάζονται στην έννοια άλογο, συμπεριφέρονται έτσι, με έναν ιδιαίτερο τρόπο, όλα κατά τον ίδιο τρόπο, στην ενότητα *sui generis* που είναι το άλογο» κτλ. (πρβ. και σελ. 173).

Για τη θεωρία της κρίσης οι παραπάνω παρατηρήσεις διευκρινίζουν τη θεμελιακή για τον επιστημονισμό έννοια της αναγκαιότητας κατά συμβεβηκός (*contingent necessity*). Κάθε κρίση μπορεί να αναχθεί σε μια εμπειρική διατύπωση (σελ. 160), η οποία δεν θεμελιώνεται – όπως υποτίθεται ότι προσπάθησε να κάνει ο ιδεαλισμός – σε κάποιο «μυθικό» *a priori* σχήμα, αλλά στη διακριτότητα της ύλης. Το ορθολογικό είναι ορθολογικό στη λειτουργία του ως λογική μορφή (*αναγκαιότητα*) μιας διακριτής, εμπειρικής υλικότητας (συμβεβηκός). Με την έννοια αυτή ο Della Volpe μιλάει για τη μη αντιφατική «αναγκαιότητα» του δεδομένου («κατά συμβεβηκός αναγκαιότητα») ως «λύση» του προβλήματος του τυχαίου ή της «υπαρκτότητας» (*existentiality*) της κρίσης.

Η ανακατασκευασμένη κατά την παρά πάνω μέθοδο «διαλεκτική» ως σχέση αναγκαίου και συμβεβηκός συμπίπτει κατά τον Della Volpe με τη μέθοδο του Γαλιλαίου. Η μέθοδος αυτή ει-

12. Πρβλ. τη διάκριση του Della Volpe μεταξύ αναλυτικών και συνθετικών κρίσεων με κριτήριο αν αναφέρονται σε διακριτή ύλη ή συνιστούν γενικές λογικές κατηγορίες. Επισημαίνεται η διαφορά της διάκρισης αυτής από την καντιανή, που αναφέρεται στο υπερβατολογικό πλαίσιο των κατηγοριών και, με αναφορά σε αυτό, σε μία κριτική έννοια διαλεκτικής.

σάγει μία λειτουργική ιδέα υποθέσεων που αναφέρονται σε σχέσεις δεδομένων. Μέσω πειραμάτων επιβεβαιώνονται ορισμένα δεδομένα και αποκλείονται άλλα. Μετά από την ερευνητική διαδικασία ελέγχονται επιστημονικά οι επιβεβαιώσεις και οι αρνήσεις, επισημαίνονται αντιθέσεις και αποκλείονται λογικές αντιφάσεις. Η γνώση χωρεί από τον έλεγχο της μιας ιδέας-υπόθεσης στην άλλη. Ως «αναγκαία» θεωρείται η ορθολογικά ελεγχόμενη λογική-επιστημονική διαδικασία (μορφή), στην οποία υπάγεται το «συμβεβηκός» των δεδομένων που επιβεβαιώνει ή όχι το πείραμα. Μέσα από το πείραμα οι υποθέσεις που επιβεβαιώνονται αποτελούν την κάθε φορά έγκυρη ενοποίηση, με τη μορφή σύνθετων σχέσεων, των εμπειρικών «προκειμένων» και των συνεπειών τους (πρβ. σελ. 170). Η μέθοδος αυτή επιτρέπει κατά τον Della Volpe τη διαμόρφωση ευκάμπτων εννοιών, λειτουργικών και προσαρμόσιμων στα εμπειρικά δεδομένα, επιδεκτικών «διόρθωσης» και τελιοποίησης. Σε αντίθεση με την ακαμψία της παραδοσιακής διαλεκτικής, οι έννοιες αυτές πραγματοποιούν τον «αληθινό δυναμισμό» μιας «ανοιχτής» («μη μυστικοποιημένης») διαλεκτικής (πρβ. σελ. 176).

Ήδη η σύντομη αυτή περιγραφή των βασικών ζητημάτων της επιστημονιστικής διαλεκτικής αναδεικνύει και τα προβληματικά της στοιχεία, τα οποία σε μεγάλο βαθμό προκύπτουν από τη βιαστική εγκατάλειψη του αναστοχασμού της κλασικής διαλεκτικής θεωρίας πάνω στη θεμελίωση της επιστήμης. Πρόδηλη είναι η έλξη της επιστημονιστικής αντίληψης από το λογικό ατομισμό, ο οποίος ταυτίζεται άκριτα με τον υλισμό. Το ατομικό δεδομένο («θετικό») είναι «εξωλογικό», βρίσκεται δε εκ των προτέρων σε αποχωρισμό από το άλλο ατομικό δεδομένο και επιζητείται εκ των υστέρων η αποκατάσταση της λειτουργικής σχέσης των δύο, ενώ αποκλείεται η αναζήτηση της μορφής της θεμελιακής σχέσης που τα «συνιστά» στην εξατομικευμένη τους μορφή. Οπότε και ο «έλεγχος» της μορφής από το περιεχόμενο συνίσταται σε έλεγχο του ορθολογικού από το εξατομικευμένο ανορθολογικό περιεχόμενο και τελικά σε προτεραιότητα του ανορθολογικού, δηλ. σε «παραγωγή» και νομιμοποίηση του οιοδήποτε περιεχομένου-μορφώματος.

Η ιδέα του περιεχομένου ως μορφής-σχέσης καταγγέλλεται ως ανορθολογική από τον επιστημονισμό που δανείζεται το επιστημολογικό του ιδεώδες από την τυπική σκέψη και επιδιώκει την ανακατασκευή του αντικειμένου του κατ' αναλογία μίας λογικής σχέσης μεταξύ μη περαιτέρω αναγώγιμων ατομικών στοιχείων. Τίθεται δηλ. εδώ σε λειτουργία αυτό που ο Καντ ονόμασε «υπερβατολογική επιφαινομενικότητα», δηλ. μία «αναγκαία» εξαπάτηση του Λόγου, θεμελιωμένη στην ίδια του την αφαιρετική ικανότητα. Παραγνωρίζει η επιστημονιστική στάση που κινείται στο επιφαινόμενο ότι το «υλικό» δεν είναι δυνατόν να προσεγγισθεί ανεξάρτητα από διαδικασίες συγκρότησης που μετέχουν της φύσης του και οριοθετούν τις επιστημολογικές και ιστορικοκοινωνικά σημαντικές διαστάσεις του. Οπότε το υλικό δεν μπορεί να «είναι» παρά ως εννοιακά προσδιορισμένη σχέση, όχι δε ως εξωλογικό ατομικό. Η ιδέα αυτή περιέχεται στην εγελιανή διαλεκτική, που κατά τούτο προηγείται του επιστημονιστή κριτικού της. Στην παράδοση δε αυτή ο Μαρξ της 4ης θέσης στον Feuerbach, του *Κεφαλαίου* και των *Grundrisse* προσδιορίζει την «ύλη» με αναφορά στην κοινωνικοπρακτική «ενεργητικότητα» και στη δυναμική του κοινωνικού καταμερισμού της εργασίας.

Η διεύρυνση αυτή της έννοιας του «υλικού» συνεπάγεται την αλλαγή στην κατανόηση της σχέσης του υλικού προς το «μορφικό»/εννοιακό στοιχείο. Σε μια θεωρία διαλεκτικού τύπου το «μορφικό» αναφέρεται στο υλικό ως συγκροτησιακό στοιχείο των σχέσεων, μέσα στις οποίες το υλικό αναπτύσσεται. Η λογική αυτή μορφικού και υλικού υπερβαίνει τη σχέση εξωτερικής αντιστοιχίας μεταξύ τους, όπως την οριοθετεί ο επιστημονισμός. Έτσι, η έννοια της εργασίας ως κατηγορία «αντίστοιχη» προς τη σύγχρονη αφηρημένη κοινωνική εργασία (παράδειγμα που επικαλείται σε άλλη περίπτωση ο ίδιος ο Della Volpe) δεν μπορεί χωρίς προβλήματα να εφαρμοστεί σε εργασιακές διαδικασίες κοινωνιών χωρίς αγορά, ελεύθερη εργασία κτλ. Από την άλλη μεριά η έννοια της εργασιακής διαδικασίας που χρησιμοποιούμε σε κατηγοριοποιήσεις όχι μόνο σύγχρονων αλλά και ιστορικών κοινωνιών δεν θα μπορούσε να αναπτυχθεί παρά στο θεωρητικό ορίζοντα σύγχρονων κοινωνιών. Προκειμένου να αποφευχθεί ο

ιστοριστικός σχετικισμός (κάθε κοινωνία έχει τα συστημένα αντικείμενά της και το αντίστοιχο σε αυτά κατηγοριακό πλαίσιο), θα πρέπει να τεθεί το πρόβλημα μιας αντίληψης του υλικού/μορφικού που να ξεπερνάει την εξατομικευτική κατανόηση του «υλικού» εξετάζοντας διαστάσεις σύστασης και ιστορικότητάς του (αποκαθιστώντας ιδιαίτερα τη σχέση της σύγχρονης κατηγοριοποίησης που γίνεται δυνατή στη βάση του σύγχρονου καταμερισμού της εργασίας προς την κατηγοριοποίηση και τον καταμερισμό της εργασίας σε ιστορικές κοινωνίες).

Το επιστημολογικό πρόγραμμα ανάπτυξης μιας τέτοιας κατανόησης του «υλικού στοιχείου» έχει τεθεί από την κλασική διαλεκτική θεωρία ως πρόβλημα ανάλυσης των υπερβατολογικών όρων σύστασης των κατηγοριών – προβλήματα που παραπέμπουν στη σχέση θεωρίας και κοινωνικών πρακτικών (στις οποίες μετέχει και η θεωρητική συνείδηση που συγκροτείται μέσα από αυτές) σε σύγχρονες κοινωνίες. Η ανακατασκευή ενός όλου καθορισμένων επιπέδων αφαίρεσης για το επιστημολογικό αντικείμενο εξ ορισμού δεν μπορεί να απεικονισθεί ως κατηγοριακό συνεχές διακριτών στοιχείων (το επιστημονιστικό ιδεώδες), αλλά συσχετίζει τα επιμέρους «στοιχεία» μέσω διαμεσολαβήσεων των ασυνεχειών που προκύπτουν μεταξύ αφαιρετικών επιπέδων που αντανακλούν ποιοτικά και τροπικά διαφορετικούς όρους συγκρότησης του γνωστικού αντικειμένου. Η επιστημολογική αυτή προβληματική εξαφανίζεται σε επιστημονιστικές κατασκευές ήδη από τον τρόπο συγκρότησής τους.

Οι κατασκευές αυτές έλκονται από τη χαρακτηριστική για τυπικές θεωρίες εξαφάνιση των περιεχομενικών διαστάσεων και οδηγούνται σε αφαίρεση των ιδιαιτέρων στοιχείων που αναφέρονται στον τύπο επιστήμης, καθώς και των ουσιαδών σχέσεων μεταξύ των επιστημών. Μια τυπική θεωρία συγκροτείται σε τόσο υψηλό βαθμό αφαίρεσης ώστε αποτυπώνει την ιδέα της θεωρίας ως προς τα ελάχιστα χαρακτηριστικά κοινά σε θεωρίες κάθε τύπου (μαθηματικές, φυσικές, κοινωνικοεπιστημονικές), περιέχει έτσι σταθερές και μεταβλητές που αναφέρονται στα δυνατά «αντικείμενα» των ερμηνειών, που μπορεί να επιδεχθεί, καθώς και «πρώτες» προτάσεις, μέσα στις οποίες περιέχονται και οι επιτρε-

πτές «πράξεις» στις οποίες μπορεί να προβεί κανείς με τα σύμβολά της (όπως ισότητα, επαγωγή κτλ.). Ακόμη περιέχει θεωρήματα από τα οποία παράγει όλες τις «αλήθειες» της. (Είναι χαρακτηριστικό ότι μια θεωρία αυτού του τύπου δεν περιέχει νόμους, αφού αποκλείει την επαλήθευση ή διάψευση, ως προς την οποία ο νόμος έχει μόνο «νόημα»). Εάν από την έννοια αυτή θεωρίας προχωρήσουμε προς μια έννοια *φυσικοεπιστημονικής* θεωρίας, βλέπουμε ότι, παρά τη μεγάλη τυποποίηση και τις μαθηματικές επεξεργασίες που έχουν υποστεί, οι θεωρίες αυτές αναφέρονται σε μια έννοια «υλικού» ως προς το οποίο κάθε φορά εξειδικεύουν και ερμηνεύουν τις τυπικές επεξεργασίες (με την έννοια αυτή συνδέεται και η τυπική θεωρία για δυνατά «αντικείμενα» ως προς τα οποία ερμηνεύεται με μια έννοια «υλικού»).

Έτσι τα πειραματικά δεδομένα «εξηγούνται» με συνδυασμό θεωριών, ενώ με αποφασιστικά πειράματα αποκλείονται πιθανές εκδοχές, ενισχύονται άλλες κτλ. Οι θεωρίες αυτές, είτε αναφέρονται στην «δομή» του υλικού (λ.χ. δομή σωματιδίων) είτε στη «συμπεριφορά» του (λ.χ. κατανομή του φορτίου σε ένα σώμα), είναι συμβιβαστές με «γενικούς νόμους». Είναι προφανές ότι η συγκρότηση του υλικού είναι συνάρτηση του επιπέδου ανάπτυξης της τεχνολογίας σε σχέση με την οποία αλλάζει και η ταυτότητα του φυσικού αντικειμένου που είναι προσιτή στον ερευνητή. Έτσι λ.χ. η απάντηση σε ένα πρόβλημα βαρύτητας (κίνησης μαζών σε σχέση με τις μεταξύ τους αποστάσεις) προϋποθέτει αφαίρεση από την επιρροή άλλων δυνάμεων στο υλικό (π.χ. ηλεκτρισμός, αέρας, τριβή), η οποία εξαρτάται από τις τεχνολογικές-πειραματικές προϋποθέσεις, σε σχέση με τις οποίες συγκροτείται η έννοια της «μάζας». Αλλά βέβαια οι τεχνολογικές προϋποθέσεις εντάσσονται σε ένα πλέγμα σκοπών και μέσων που παραπέμπει στον ιστορικό τύπο κοινωνίας και στις κοινωνικές σχέσεις ένταξης της τεχνολογίας σε αυτήν.

Από περιεχομενική άποψη οι φυσικές θεωρίες παρέχουν περιγραφές καταστάσεων, διατυπώνουν κανόνες της σύνδεσης μεταξύ κατηγορημάτων, αποδίδουν ονομασίες σε αντικείμενα και «κανονίζουν» τις σχέσεις μεταξύ των ονομασιών αυτών, κατασκευάζουν έννοιες και ορίζουν δεδομένα, τέλος περιέχουν περι-

γραφές όρων μέτρησης (λ.χ. για μήκη, διάρκειες, μάζες, θερμοκρασίες)¹³.

Ήδη μια τέτοια απαρίθμηση των πρακτικών των φυσικών επιστημών δείχνει ότι οι πρακτικές αυτές προϋποθέτουν μια αναφορά στους τρόπους που οργανώνονται κοινωνικά οι διαδικασίες ονοματοδοσίας, μέτρησης και τεχνικής παρέμβασης στη φύση, δηλ. οι ίδιοι οι όροι «ενεργοποίησης»¹⁴ της φύσης και «εμφάνισής» της απέναντι στους τρόπους που η κοινωνία οργανώνει τα φυσικοεπιστημονικά της ερωτήματα (μορφή της φύσης) στο δεδομένο επίπεδο ανάπτυξης της κοινωνίας και της τεχνολογίας (χαρακτήρας της τεχνικής). Οι κοινωνικοτεχνικοί όροι δυνατότητας των φυσικών επιστημών βρίσκονται εκτός των επιστημονικών ερωτημάτων των επιστημών αυτών και αποτελούν, στα πλαίσια του καταμερισμού της εργασίας μεταξύ των επιστημών, αντικείμενο των κοινωνικών επιστημών, της ιστορίας κτλ. (προς την αντίθετη κατεύθυνση η δραστηριοποίηση των φυσικών επιστημών επιδρά από την πλευρά του αποτελέσματος, στις κοινωνικές σχέσεις, στην κοινωνική συγκρότηση και στις κοινωνικές αλλαγές).

Τίθεται δηλ. από περιεχομενική άποψη εδώ ένα πρόβλημα σχέσης μεταξύ των επιστημών (το κλασικό πρόβλημα ενός «Aufbau», μιας άρθρωσης επιστημονικού οικοδομήματος) που έχει μία συγκεκριμένη ιστορικολογική μορφή, ουσιώδη για την κατανόηση της συγκρότησης των επιμέρους επιστημών – σχέσης που εξαφανίζεται αν περιορισθεί το ερώτημα για το χαρακτήρα της θεωρίας στην τυπική μόνο διάσταση θεωριών, όπως προτείνεται από τον επιστημονισμό. Στην τελευταία αυτή περίπτωση για κάθε είδος θεωρίας παραμένει ως ουσιώδες το «τυπικά κοινό» της με όλες τις άλλες δηλ. οι λογικοί όροι μη αντιφατικής επικοινωνίας, η χρήση μαθηματικά ελεγμένων μεθόδων κτλ. Οπότε

13. Πρβ. P. Lorenzen, O. Schwemmer, *Konstruktive Logic, Ethik und Wissenschaftstheorie*, Μάνχαϊμ, 1973, σελ. 151 επ.

14. Για την προβληματική αυτή πρωτοποριακές μέχρι σήμερα οι εργασίες του K. Wittfogel, “Die natürlichen Ursachen der Wirtschaftsgeschichte” (*Archiv für Sozialwissenschaft und Sozialpolitik*, τόμ. 67, Τύμπιγκεν 1932) και “Geopolitik, geographischer Materialismus und Marxismus” (*Unter dem Banner des Marxismus*, έτος 3, Βιέννη, 1929).

οι όροι και οι μεθοδολογικές αυτές αρχές επαναλαμβάνονται παρατακτικά, είτε στην περίπτωση θεματοποίησης ενός φυσικοεπιστημονικού αντικειμένου, είτε των ιστορικοκοινωνικών όρων σύστασής του, είτε του αξιακού πλαισίου που δεσμεύει τους όρους αυτούς, η δε σχέση των επιπέδων αυτών δηλ. η κατεξοχήν *διαλεκτική* σχέση, δεν εντοπίζεται¹⁵.

Στη διαφορά των δύο αυτών τρόπων σκέψης θα πρέπει να ανατρέξουμε προκειμένου να κατανοήσουμε το πρόβλημα της «αντίφασης», το σταυρό της διαλεκτικής επιστημολογίας που αποτέλεσε πάντοτε το αγαπημένο θέμα της επιστημονιστικής κριτικής. Σε αντίθεση με απλουστευτικές προσεγγίσεις του ζητήματος της αντίφασης στη διαλεκτική¹⁶ ο Della Volpe διακρίνει στη διαλεκτική έννοια της αντίφασης (ιδιαίτερα στην εγελιανή) κάποια δυνατότητα «νόηματος» που συνίσταται στον «ιδιαίτερο ρόλο του ορθολογικού στοιχείου να οξύνει – να καθιστά κατανοητή – την ακατάτακτη, μη κατανοήσιμη διαφοροποίηση του ποικίλου και εμπειρικού», εισάγοντας διαφοροποιήσεις που διακρίνουν μέσα στο εμπειρικό «σχέσεις συμβιβάσιμων (Κ.Ψ.: μη αντιφατικών) αντιθέσεων» (σελ. 134 επ.).

Οι σκοτεινές αυτές διατυπώσεις αποδίδουν στην αντίφαση το «νόημα» να συμβάλλει στη μετατροπή της ακατάστατης πολλαπλότητας του εμπειρικού σε διακριτές σειρές πραγματικών αντιθέσεων. Προφανώς υπονοείται ότι όποια κι αν είναι αυτή η συμβολή εξαφανίζεται στο αποτέλεσμα, το οποίο έχει την εικόνα του κατηγοριακού συνεχούς συνδέσεων διακριτών θετικών και αρνητικών (αντιθέτων) στοιχείων, ακριβώς δε σε αυτή τη συνδετική λειτουργία εντοπίζεται το επιστημονιστικό ιδεώδες. Πρόκειται

-
15. Στο K. Psychopedis. "Dialectical Theory. Problems of Reconstruction", *ό.π.*, προσπάθησα να αναδείξω μερικά από τα παραμελημένα θέματα της κλασικής διαλεκτικής θεωρίας που μπορούν να αποτελέσουν αφετηρία και του σύγχρονου προβληματισμού μας πάνω στη σχέση του ιστορικού/τελεολογικού πράττειν προς τους «μηχανισμούς» της φύσης, και μάλιστα εν όψει τού ότι το κλασικό διαλεκτικό επιχείρημα αντιμετωπίζει και την ίδια την κοινωνία ως μηχανισμό που ο σκοπός του του είναι εξωτερικός και θα πρέπει να «τελεολογοποιηθεί», δηλ. να μετατραπεί σε κοινότητα ελλόγων σκοπών.
16. Πρβ. αντί πολλών παραδειγμάτων τη συζήτηση της διαλεκτικής από τον Popper στο *Conjectures and Refutations*, Λονδίνο, 1972, σελ. 312-335, ιδίως 316.

δηλ. για ομολογημένη απώλεια του νοήματος της αντίφασης από τον επιστημονισμό, δηλ. εξαφάνιση εκείνης της αναστοχαστικής διαδικασίας, με αναφορά στην υλικότητα του αντικειμένου που οδηγεί στην ανάπτυξη των όρων συγκρότησης του αντικειμένου και τη θεωρητική κατανόησή τους.

Εάν τεθεί το πρόβλημα αυτό νοήματος της «αντίφασης» ως επιστημολογικό πρόβλημα, εντοπίζεται ως χαρακτηριστική αντίθεση που αναπαράγεται κατ' αναγκαστικό τρόπο μεταξύ αφενός των κοινωνικών όρων που συγκροτούν την επιστημονιστική στάση (ιστορικών όρων ανάπτυξης του καταμερισμού της εργασίας, των επιστημονικών ερωτημάτων και τεχνικών σε κοινωνίες που αναπαράγουν διαρθρωτικά αντιθέσεις και αντιπαραθέσεις τρόπων προσέγγισης και αξιολογικών στάσεων). Και αφετέρου της ίδιας της επιστημονιστικής θεωρητικής στάσης που «απωθεί» τους συστατικούς της όρους προσανατολιζόμενη σε ιδεώδη των τυπικών επιστημών (αξιωματικός χαρακτήρας, συνοχή, πληρότητα κτλ.). Το πρόβλημα της σύλληψης της ιδέας των «αυστηρών» επιστημών ως αποτέλεσμα της ανάπτυξης της τεχνικής, του κοινωνικού καταμερισμού της εργασίας και του τύπου συγκρότησης σύγχρονων ανταγωνιστικών κοινωνιών, δηλ. το πρόβλημα της κοινωνικής αναπαραγωγής της επιστημονιστικής στάσης και πρακτικής υπερβαίνει τον ορίζοντα της στάσης και της πρακτικής αυτής. Παραπέμπει σε έναν περιεκτικό διαλεκτικό αναλογισμό που δεν μπορεί να προβληθεί στον ορίζοντα του επιστημονισμού παρά ως ακατανόητος και μεταφυσικός.

IV. Η επιστημονιστική θεμελίωση των πρακτικών επιστημών

Η προβληματική της αντιπαραθέσης του διαλεκτικού επιχειρήματος και της επιστημονιστικής του κριτικής μπορεί να διερευνηθεί σε μία κεντρική της διάσταση κατά την εξέταση του τρόπου που ο επιστημονισμός κατανοεί το ζήτημα της ενότητας των επιστημών (της σχέσης φυσικών και κοινωνικών επιστημών).

Έτσι, ο Della Volpe θεωρεί ότι η ιδέα της γαλιλεϊκής επιστήμης, που διέπεται από μαθηματικές/συναρτησιακές σχέσεις,

συνθέτει το εμπειρικό, επαληθεύεται πειραματικά κτλ., μπορεί να επεκταθεί και στο πεδίο των «ηθικών» (ιστορικών και κοινωνικών) επιστημών (πρβ. σελ. 124 επ.). Η επιστημονική διαδικασία συνίσταται στην περίπτωση αυτή στην ανάλυση «δεδομένων» καθώς και προϋποθέσεων, οι οποίες όταν συντρέχουν υποτίθεται ότι επιφέρουν τα δεδομένα (ibid). Η διαδικασία αυτή θα πρέπει να αντικαταστήσει, κατά τον επιστημονισμό, τη διαλεκτική «μεταφυσική» προσέγγιση που θέτει προβλήματα ουσιωδών σχέσεων, όλου κτλ. Έτσι λ.χ. ο ηθικός γαλιλεϊσμός μίας κοινωνιολογίας του κράτους θα πρέπει να αντικαταστήσει την εγγελιανή μεταφυσική του κράτους κτλ. Η κοινωνιολογία αυτή αναγνωρίζει την «αναγκαιότητα του δεδομένου» που προκύπτει από την πειραματική διαδικασία. Το πείραμα εξασφαλίζει τον έλεγχο των υποθέσεων, οι οποίες αποτελούν την ενοποίηση, με τη μορφή μιας σύνθετης σχέσης, εμπειρικών προκειμένων και συνεπειών.

Η «δικαιολόγηση» της «ενιαίας» (σελ. 179) μεθόδου στις φυσικές και κοινωνικές επιστήμες προκύπτει, κατά τον Della Volpe, από τη μαρξική ιδέα (παραπέμπει στη 2η θέση στον Feuerbach) ότι η αλήθεια αποδεικνύεται στην πράξη. Παρακολουθώντας συγκεκριμένα τα μεθοδικά βήματα επιβεβαίωσης αυτής της αρχής στην επιστημολογία, διαπιστώνουμε ότι ο Della Volpe οδηγείται σε μία σύνδεση μεθοδολογικού ενδιαφέροντος αφενός μίας «θετικής» αντίληψης μεθόδου και αφετέρου μιας αντίληψης μεθόδου προσανατολισμένης σε προβλήματα:

α) Επιμένει ότι η επιστημονική (ενιαία) μέθοδος, εφαρμοσμένη στις ηθικοϊστορικές επιστήμες, πρέπει να κατασκευάζει ιδιαίτερες έννοιες, οι οποίες δεν θα έχουν μεταϊστορικό (μεταφυσικό) χαρακτήρα και οι οποίες θα μπορούν να εντάσσονται ως λειτουργικά στοιχεία σε ένα πρότυπο ορθολογισμού, κοινό στα πλέον διαφορετικά ιστορικοφιλοσοφικά ή ιδεολογικά συστήματα (σελ. 180). Φαίνεται δηλ. να αξιώνει από τις εννοιακές κατασκευές να αναφέρονται σε θετικά δεδομένα, τα οποία να αναγνωρίζονται ως τέτοια και να αποτελούν έτσι το κοινό στοιχείο, το σκληρό πυρήνα πολλών δυνατών και διαφορετικών μεταξύ τους ερμηνειών.

β) Καθορίζει όρους της επιστημονικής «λύσης» φιλοσοφικών «προβλημάτων». Τα προβλήματα θα πρέπει να είναι «πραγματι-

κά» και «καθορισμένα». Θα πρέπει να προκύπτουν από ιστορικοϋλικές αφετηρίες ως «λειτουργίες» τους. Οι προτάσεις που προορίζονται να «λύσουν» τα προβλήματα αυτά θα πρέπει να έλκουν την αντικειμενικότητά τους από το χαρακτήρα τους ως «μέσα» που αναφέρονται σε προηγηθείσες ιστορικές-υλικές καταστάσεις και τις συνδέουν λόγω ενοποιητικών «ιδεών-υποθέσεων» με τις τωρινές. Οι ιδέες-υποθέσεις αυτού του τύπου αποτελούν «λύσεις» προβλημάτων με μια έννοια φυσικοεπιστημονικού «πειραματισμού». Μέσα από την ανθρώπινη κοινωνική πράξη (πρβ. ιστορικός πειραματισμός, σελ. 181) μπορούν να επιβεβαιωθούν οι υποθέσεις και να επαληθευθεί η ιστορική αντικειμενικότητα (με ταυτόχρονη πράξη-αλλαγή του αντικειμένου που γενικεύει προβλήματα).

Η ιδέα αυτή επιστημονικής «λειτουργικότητας του λόγου» ταυτίζεται από τον Della Volpe με την προβληματική αλλαγής (όχι μόνο εξήγησης) του κόσμου, όπως τη διατύπωνε ο Μαρξ στην 11η θέση στον Feuerbach. Οι υποχρεωτικές παραπομπές στον Στάλιν και στον Shdanov στο κείμενο της *Λογικής* σε έργο κομμουνιστή θεωρητικού των αρχών της δεκαετίας του '50 δίνουν στο σημερινό αναγνώστη μια εικόνα για το είδος κοινωνικού πειραματισμού που θα μπορούσε να έχει ως αποτέλεσμα η εφαρμογή του συνεπούς «επιστημονισμού» στις κοινωνικές επιστήμες¹⁷. Από θεωρητική άποψη, αυτό που εδώ ενδιαφέρει είναι ότι θα μπορούσε με την επιχειρηματολογία αυτή του επιστημονισμού να δικαιωθεί οποιαδήποτε εξέλιξη.

Πιστός στις αρχές του, ήδη στην κατανόησή του της επιστημονικής μεθόδου για τις φυσικές επιστήμες ο Della Volpe αποσυνέδεσε, όπως είδαμε, την επιστημολογία των επιστημών αυτών από το εγγελιανό φορτίο τους. Το «φορτίο» αυτό το κατανόησε ως σύνολο διαλεκτικών νόμων, όπως της άρνησης, της μετάβασης από το ποιοτικό στο ποσοτικό κτλ. (πρβ. σελ. 199), δηλ. ως ένα σχηματικό εννοιακό πλέγμα που «εφαρμόζεται» σε κοινωνία και

17. Πρβλ. τη θέση ότι, όπως στη βιολογία «αντιστοιχούν» οι τεχνικές της ιατρικής, έτσι και στις ιστορικές-φιλοσοφικές επιστήμες αντιστοιχούν οι τεχνικές του «moralist» (με αναφορά στον Garaudy και στον Στάλιν), σελ. 183, υποσημ. 27.

σε φύση. Από αυτή την καρικατούρα αντιπάλου «απελευθερώνει» ο Della Volpe τη μεθοδολογία των φυσικών επιστημών, έτσι ώστε να δεσμεύεται μόνον από «γαλιλεϊκές αρχές» επαγωγής, απαγωγής, κατασκευής λειτουργικών αφαιρέσεων, υποθέσεων που επιβεβαιώνονται με πειράματα κτλ. Με την «απελευθέρωση» αυτή από το «μεταφυσικό φορτίο» εξαλείφεται όμως για την επιστημονιστική προσέγγιση των φυσικών επιστημών και η σύνδεσή τους με τους κοινωνικούς συγκροτησιακούς τους όρους και επικαθορισμούς (την οποία είχε διαφυλάξει ήδη η παραδοσιακή εγγελιανή διαλεκτική¹⁸ και η μαρξιστική διαλεκτική). Άπαξ και συντελέσθηκε αυτή η εξάλειψη, ο επιστημονισμός στρέφει την «ανοιχτή», αδέσμευτη ως προς την αναζήτηση μέθοδο προς την κοινωνική πραγματικότητα. Ήδη με τη στροφή αυτή η προϋπόθεση μετατρέπεται σε αντικείμενο μίας από κοινωνικοθεωρητική άποψη απροϋπόθετης μεθόδου. Από την επιλεγμένη μεθοδολογία οποιαδήποτε προϊδέαση για τη δεδομένη ιστορική δομή του αντικειμένου αποκλείεται ως μεταφυσική και εγείρεται το αίτημα της απροϋπόθετης εξ υπαρχής ανακατασκευής του αντικειμένου ως πρόβλημα που προκύπτει από συνδέσεις δεδομένων και υποθέσεις που αντιστοιχούν λειτουργικά σε αυτές. «Εγγύηση» ότι τελικά θα επικρατήσει μια υπόθεση πράξης, σαν κι αυτήν που ο Μαρξ συνέλαβε στην 11η θέση στον Feuerbach, δεν παρέχεται άλλη από τον εξωτερικό «τελεολογισμό» που χαρακτηρίζει τη σκέψη της Κομμουνιστικής Ιντελιγκέντσιας της δεκαετίας του '50.

Θεωρητικά η μεθοδολογική προσέγγιση έχει αποκοπεί από έναν ιστορικό-θεωρητικό αναστοχασμό της πολιτικής πράξης. Ο επιστημονισμός δηλ. παραγνωρίζει ότι, αν η πράξη είναι με οποιαδήποτε έννοια «προϋπόθεση» της επιστημονικής αλήθειας, η διερεύνησή της δεν μπορεί να εξαντλείται στις μεθόδους (πείραμα, επιβεβαίωση) που προκύπτουν ως αποτέλεσμα μιας δεδομένης θεωρητικής στάσης, αλλά θα πρέπει να τις υπερβαίνει και με

18. Οι κοινωνικοί συγκροτησιακοί όροι της φύσης (μορφή της φύσης) αναδεικνύονται ήδη από τη δομή της εγγελιανής *Εγκυκλοπαίδειας*, στα πλαίσια της οποίας η ανάλυση της φύσης προϋποθέτει την ανάλυση της κοινωνίας (αντικειμενικού πνεύματος) και την έκθεση των γνωστικών κατηγοριών της λογικής.

την έννοια αυτή να συγκροτεί διαφοροποιημένο από την επιστημονική προσέγγιση πεδίο γνώσης.

Οι αντινομίες της προσέγγισης της πράξης ως πρόβλημα που προκύπτει στο εσωτερικό της επιστημονιστικής προβληματικής μπορούν παραδειγματικά να καταδειχθούν στον τρόπο που ο Della Volpe αναλύει στη *Λογική* το πρόβλημα της κανονιστικότητας. Αφετηρία της συλλογιστικής του (πρβ. σελ. 127) είναι η θέση ότι η ανάλυση που θα επεδίωκε να αναδείξει τα ιστορικά προβλήματα αποφεύγοντας τον απριορισμό της διαλεκτικής προσέγγισης θα έπρεπε αναπόφευκτα να οδηγήσει σε μια λειτουργική επιστημονική-πειραματική αντίληψη μιας νέας κοινωνίας, ενός νέου συστήματος δικαίου κτλ. Τα στοιχεία αυτά θεωρείται ότι αποτελούν τα «θετικά» και «εποικοδομητικά» αποτελέσματα ανάλυσης. Η ανάλυση μπορεί δηλ. να προχωρήσει από τα ιστορικά προβλήματα και τις «ιστορικές δυσχέρειες» κατευθείαν σε μία λειτουργικά – πειραματικά ορισμένη έννοια κανονιστικότητας. Η κανονιστικότητα αυτή συνάγεται χωρίς να προηγηθεί αναφορά σε δεσμευτική θεωρία κριτικής των αξιών σε σχέση με τον ιστορικό τύπο προβλημάτων (δεδομένου ότι ένας τέτοιου τύπου αναλογισμός έχει στιγματισθεί ως μεταφυσικός). Εναπόκειται στο «πείραμα» να αναδείξει τις οποιεσδήποτε αξίες και τους κανόνες που θα ορίσουν τη «νέα κοινωνία» και το «νέο σύστημα δικαίου». Θεωρητικά είναι δυνατό να αναδείξει οποιεσδήποτε αξίες (διότι είναι άγνωστο ως προς τι θα ισχύσουν οι κανόνες, ως προς ποιον θα ορισθεί το πρόβλημα κτλ. εκτός εάν ο επιστημονισμός συνοδευθεί από μια «τελεολογία» η οποία θα όριζε αυθαίρετα τα σημεία αυτά).

Ανάλογη προσέγγιση του προβλήματος διαμόρφωσης κανονιστικού πλαισίου δείχνει και η κριτική των φυσικών δικαιωμάτων από τον Della Volpe. Η κριτική επισημαίνει ότι στην αστική θεωρία τα δικαιώματα εμφανίζονται ως προσδιορισμοί της αιώνιας ανθρώπινης φύσης. Τα δικαιώματα αυτά με τη μυστικοποιημένη, αφηρημένη τους μορφή αποδίδονται σε εμπειρικά υποκείμενα και κατά τον τρόπον αυτό επιβεβαιώνουν ανισότητες, λ.χ. αποδίδεται «σε όλους» ατομική ιδιοκτησία ως δικαίωμα, που νομιμοποιεί ουσιαστικά την ανισοκατανομή της. Το επιχείρημα της κριτικής

απέναντι σε αυτή την ενέργεια των δικαιωμάτων είναι ότι υπάρχει σε αυτά «έλλειψη ιστορικής-πειραματικής ή λειτουργικής γενικότητας και γι' αυτό έλλειψη της ιδιαίτερης, αποτελεσματικής κανονιστικότητας, μέσα από την οποία και μόνο το δικαίωμα και κάθε αξία εν γένει μπορεί να θεσπισθεί και να διατηρηθεί ως τέτοια». Η γενικότητά τους είναι «πλασματική» και «δεν μπορεί να αποτελέσει άμυνα απέναντι στην έλλειψη ελευθερίας και απέναντι στην αδικία» (σ. 129). Το επιστημονιστικό επιχείρημα συνίσταται δηλ. στην εμπειρική κατάδειξη ότι ο αφηρημένος κανόνας στη συγκεκριμένη ιστορική λειτουργία του δεν ικανοποιεί ορισμένα κριτήρια ελευθερίας και δικαιοσύνης και «συνάγει» από εκεί ότι οι «καλοί» κανόνες θα πρέπει να τα ικανοποιούν. Από δυσλειτουργίες συγκεκριμένων σχέσεων (ως προς τι;) συνάγονται κατευθείαν «καλοί» κανόνες.

Είναι προφανές ότι εδώ γίνεται επίκληση ενός αντεστραμμένου «λειτουργισμού» της πράξης που καταγγέλλει κοινωνικές μορφές ως δυσλειτουργικές με αναφορά στο ιδεώδες, χωρίς να τίθενται ερωτήματα κοινωνικών καθορισμών του αφηρημένου θεσμικοκανονιστικού πλαισίου και του αξιακού πλαισίου (μαζί και των αξιακών λόγων της χειραφετητικής θεωρίας).

Μία ανακατασκευή των επιμέρους μεθοδολογικών βημάτων που, σύμφωνα με το επιστημονιστικό επιχείρημα, οδηγούν στην παραγωγή κανονιστικού αποτελέσματος αναδεικνύει το βολονταριστικό χαρακτήρα της σύλληψης. Αρχικά η ανάλυση εντοπίζει «πραγματικές δυσκολίες» και «αντιθέσεις» που συγκροτούν μια «παρούσα πραγματική κατάσταση». Με αναφορά σε αυτή την «κατάσταση» επισημαίνονται οι *de facto* προϋποθέσεις, οι οποίες καθορίζονται ως ιστορικές «προκειμένες» της (οικονομικού, κοινωνικού κτλ. χαρακτήρα). Η διαδικασία αυτή αυτοκατανοείται ως «διαλεκτική ανάλυση» ιστορικολογικών προκειμένων ή προκειμένων αξιών» (σελ. 182¹⁹), ακόμη δε ως «συνθετική διατύπωση της

19. Η έννοια της διαλεκτικής αντιστοιχεί εδώ στην βεμπεριανή χρήση του όρου «διαλεκτική αξιακή ανάλυση» στο δοκίμιο για τον Knies, πρβ. M. Weber, "Roscher und Knies und die logischen Probleme der historischen Nationalökonomie" (1903-6), στο *Gesammelte Aufsätze zur Wissenschaftslehre*, Τύμπινγκεν, 1968, σελ. 123.

ιστορικολογικής εξέλιξης». Από εδώ προκύπτει, κατά τον Della Volpe, ένα «κανονιστικό» στοιχείο το οποίο συνίσταται σε μια έγκυρη «ιδέα-υπόθεση». Ως παράδειγμα αυτής της αξιογενετικής ερμηνείας του επιστημονιστικού μοντέλου ο Della Volpe αναφέρει τη μαρξική ιδέα της «ριζοσπαστικής δημοκρατίας» στο νεανικό έργο που «παράγεται» από τη συγκριτική ανάλυση του τύπου αντιπροσωπευτικότητας στη μεσαιωνική και στη σύγχρονη «αστική» κοινωνία.

Είναι χαρακτηριστική και εδώ η επιλογή παραδείγματος από το μαρξικό νεανικό έργο, όπου δεν υπάρχει επεξεργασμένη θεωρία σύγχρονης αστικής κοινωνίας και αντιπροσώπευσης. Εδώ ο επιστημονισμός φαίνεται να αυτοαναιρείται, δείχνοντας ότι το κανονιστικό στοιχείο στηρίζεται σε αυθαίρετη επιλογή «καλής» υπόθεσης, η οποία «ακουμπάει» στα δεδομένα μόνον αρνητικά (αρνούμενη την αστική και προαστική μορφή αντιπροσώπευσης). Ήδη και για το νεανικό έργο του Μαρξ η προσέγγιση αυτή είναι απλουστευτική, διότι παραγνωρίζει ότι ο Μαρξ συνδέει την αξιακή ιδέα της ριζικής αυτοκυβέρνησης με μία ιδέα αλληλεγγύης και συνεργασίας που στηρίζεται στην πραγματική κοινωνική συνεργασία (βέβαια και αν ο Della Volpe κατηύθυνε τη στρατηγική επιχειρηματολογία του προς την κατεύθυνση παραγωγής από μία τέτοια «πραγματικότητα» της ιδέας της ριζοσπαστικής δημοκρατίας, θα ήταν υποχρεωμένος να δεχθεί σύμφωνα με τη λογική του ότι η πραγματικότητα αυτή είναι «δεδομένο», δηλ. αξιακά ουδέτερο στοιχείο, πράγμα που θα δημιουργούσε αντινομίες σε κάθε προσπάθεια «παραγωγής» αξιών από αυτήν).

Στο ώριμο έργο του Μαρξ η αξιογένεση συνδέεται με τις επεξεργασμένες έννοιες της αξίας και του καταμερισμού της εργασίας, οι οποίες από τη συγκρότησή τους προϋποθέτουν την κατανόηση της πραγματικότητας ως κοινωνικής συνεργασίας που συντελείται υπό αλλοτριωμένες μορφές. Η μαρξική αξιογένεση αναφέρεται σε μία πραγματικότητα που δεν συγκροτείται προσθετικά από εμπειρικές αντιθέσεις και δυσχέρειες που έχουν την ιδιότητα «δεδομένων», αλλά προϋποθέτει μία ουσιώδη κοινωνική μορφή, σε αναφορά προς την οποία προκύπτουν τα «δεδομένα» στην καθορισμένη τους μορφή. Οι κανόνες δεν «γεννιούνται» από

κάποια δεδομένα, αλλά από την κοινωνική σχέση, της οποίας η εννοιακή σύλληψη προϋποθέτει την κατανόηση της αξιακής φύσης του κοινωνικού όλου ως συνεργατικής διαδικασίας. Ο επιστημονισμός, έχοντας αποκλείσει την αναφορά σε δεσμευτική θεωρία ουσιωδών σχέσεων (θεωρώντας μία τέτοια αναφορά ως αποδοχή ενός μεταφυσικού *a priori* που θίγει την επιλογή του φυσικαλισμού που έχει προκρίνει), καταφεύγει για να απαντήσει στο πρόβλημα της αξιολόγησης στην αναλογία με τη φυσικοεπιστημονική υπόθεση. Χρεώνεται έτσι «ανοικτές» υποθέσεις και «πειράματα» προς όλες τις δυνατές κατευθύνσεις, λ.χ. από τη «σύγκριση» προαστικής και αστικής μορφής καταλήγει να επιλέξει ως «αξία» την αστική. (Η χρέωση αυτή μπορεί να αποφευχθεί μόνον εφόσον η κατασκευή καταφύγει επικουρικά στο τελεολογικό σχήμα, πως ό,τι επέλεξε ως «αξία» θα πραγματοποιηθεί ούτως ή άλλως από την ιστορική εξέλιξη, οπότε βεβαίως αποδεικνύεται και περιττό το ότι το επέλεξε ως αξία).

Η προβληματική που εκθέσαμε είναι καθοριστική για τη θεμελίωση της πολιτικής οικονομίας στη *Λογική*. Η πολιτική οικονομία, υποστηρίζει εδώ ο Della Volpe (πρβ. σελ. 192 επ.), μπορεί να φτάσει σε «αντικειμενική» κατανόηση των προβλημάτων της μόνον αν έχει *ιστορική συνείδηση* του «συγκεκριμένου» ή *δεδομένου αντικειμένου* της: της αστικής κοινωνίας. Διατυπώσεις σαν κι αυτήν οδηγούν στην υπόθεση ότι ο επιστημονισμός κατανοεί ως ένα βαθμό τον ιστορικό αναστοχασμό ως προϋπόθεση της επιστημονικής του στάσης. Αλλά είναι δεδομένα και τα όρια αυτής της κατανόησης από τον τρόπο που το επιστημονιστικό επιχείρημα εντάσσει στην προβληματική του την ιστορική διάσταση. Προσπαθώντας να καθορίσει την ιστορική συνείδηση του παρόντος, την κατανοεί κυκλικά ως συνείδηση ιστορικολογικών στοιχείων, προκειμένων και συνεπειών, που συγκροτούν την κίνηση από το συγκεκριμένο στο αφηρημένο και πάλι στο συγκεκριμένο. Τονίζεται δηλ. ο χαρακτήρας της γνώσης ως σύνθεσης ιστορικολογικών «θετικών» στοιχείων και αποκλείεται η αναστοχαστική θεμελίωση διαλεκτικής μεθοδικής ανάπτυξης κατηγοριών (*Darstellung*), ως προϋπόθεση της θετικοποίησης. Πρακτική συνέπεια της προσέγγισης αυτής της πολιτικής οικονομίας είναι η

εξειδίκευση της έννοιας της *διαλεκτικής* στην πολιτική οικονομία, ιδιαίτερα της έννοιας της *συμφιλίωσης*²⁰ αντιθέτων, που όπως είδαμε είναι κεντρική έννοια της επιστημολογίας του, ως σειράς αντιμεταθέσεων και αντικαταστάσεων στοιχείων, ώστε να ικανοποιείται το επιστημονιστικό πρότυπο ενότητας (σύνδεσης) μη αντιφατικών αντιθέσεων σε κανονική διάταξη. Οι «μεταφυσικές αφαιρέσεις» αντικαθίστανται από καθορισμένες αφαιρέσεις και εννοιακές κατασκευές που εντάσσονται στο επιστημονιστικό υπόδειγμα. Οι ιστορικοχρονολογικές ακολουθίες αντικαθίστανται από «συνθετικές» υποθέσεις προκειμένων και συνεπειών, στις οποίες «ικανοποιούνται εξίσου» (σελ. 213) η αναλυτική διάσταση (εμπειρικό/υλικό στοιχείο) και η συνθετική-λογική διάσταση. Επειδή δεν παρέχονται άλλα κριτήρια για την ιστορικότητα και τη σχέση αυτών των εννοιών εκτός από αυτά που παρέχει η ίδια η επαγωγικοαπαγωγική λειτουργία, οι τρόποι σύνδεσης του ιστορικού και του λογικού παραμένουν απροσδιόριστοι. Δίνεται έτσι ιδιαίτερο βάρος στην ιδέα μιας «πράξης» (συμπληρωματικής προς τη θεωρία²¹) που θα ενοποιήσει τις θεωρητικές προτάσεις αναδεικνύοντας μέσα απ' αυτές αξιακά περιεχόμενα.

V. Μετά τη Λογική. Συνέχεια και ρήξη στην επιστημονιστική προσέγγιση της διαλεκτικής

Στα έργα του Della Volpe της περιόδου που ακολουθεί τη Λογική εξειδικεύονται πολλές από τις θεωρητικές έννοιες που αναπτύχθηκαν στη Λογική, και ταυτόχρονα διαμορφώνονται νέες ιδέες που αφορούν στην κατανόηση της διαλεκτικής θεωρίας, αλλά και ιδιαίτερα ζητήματα της πολιτικής θεωρίας (σοσιαλιστική

20. Επισημαίνεται το στοιχείο αυθαιρεσίας στην βολπιανή έννοια της «συμφιλίωσης» που (σε αντίθεση με την εγελιανή έννοια της συμφιλίωσης) δεν περιέχει κριτήρια συσχετισμού εννοιών οπότε μπορεί να οδηγήσει σε οιοσδήποτε συναρθρώσεις (μετάβαση από τον επιστημονισμό στο σχετικισμό).

21. Η πρακτική αυτή διάσταση εκδηλώνεται μέσα από έννοιες όπως «πνεύμα της ανθρωπότητας» που εισάγονται ντεσιζιονιστικά ως εξωτερικές «αξίες» συμπληρωματικές προς τις επιστημονιστικές κατασκευές.

νομιμότητα, αναβάθμιση της αστικής πολιτικής φιλοσοφίας) και της αισθητικής. Οι απόψεις του για τη διαλεκτική ανακεφαλαιώνονται και σχηματοποιούνται σε κάποιο βαθμό στο έργο *Rousseau e Marx*²²). Και εδώ καταβάλλεται προσπάθεια να ενταχθούν τα μεθοδολογικά προβλήματα της ιστορικότητας των κατηγοριών και της σχέσης ιστορικού και λογικού στοιχείου, όπως προκύπτει κατά τη μεθοδική ανάπτυξη των κατηγοριών, μέσα στο σχήμα «συγκεκριμένο, αφηρημένο, συγκεκριμένο», στη λογική «συμφιλίωσης» της ιστορικότητας (χρονολογικό στοιχείο) και ιδεατότητας (μη χρονολογικό), και στη σχέση σύνθεσης και ανάλυσης (σελ. 63 επ.). Τονίζεται το στοιχείο της αυτοκριτικής της θεωρίας που αρθρώνεται μέσα από την ιστορική συνείδηση του «συγκεκριμένου», δηλ. της σύγχρονης αστικής κοινωνίας και υπογραμμίζεται ότι η κατανόηση του συγκεκριμένου εξασφαλίζεται μέσα από μία εμπειρική επιστημονική προσέγγιση. Με αφετηρία την «εμπειρία» διατυπώνονται, σύμφωνα με την προσέγγιση αυτή, αφαιρέσεις που συνδέουν το «προηγούμενο» με το «επόμενο». Σε σχέση με τον «προβληματικό» χαρακτήρα των σύγχρονων στοιχείων αναπτύσσεται το «παρελθόν», χωρίς ωστόσο να αφαιρούνται απ' αυτό, λόγω αυτής της αντιστροφής, και τα «ουσιαστικά αναλυτικά του χαρακτηριστικά» (τα οποία μάλιστα αποτελούν την προϋπόθεση για να αναπτυχθεί η «προοδευτική» συνθετική-διαλεκτική γραμμή κατεύθυνσης της ανάλυσης», σελ. 66).

Στις σχηματικές αυτές διατυπώσεις είναι έκδηλη η αμηχανία του θεωρητικού μπρος στο εγχείρημα εναρμόνισης της επιστημονιστικής προσέγγισης με μία δεσμευτική αξιολογική αντίληψη. Και εδώ το σχήμα της *Λογικής* επαναλαμβάνεται. Θεωρείται ότι ο ορθολογισμός της «καθορισμένης αφαίρεσης» περιέχει ένα κανονιστικό στοιχείο του οποίου τονίζεται ο «υποθετικός» χαρακτήρας (όχι κατηγορικός/απόλυτος, αλλά υποθετικός, γιατί εκφράζει ιστορικολογικές, λειτουργικές πλευρές του πραγματικού, δηλ. το έλλογο σε λειτουργική σχέση με το «υλικό»). Υποστηρίζεται η αντίληψη ότι η επιστημονιστική αυτή προσέγγιση οδηγεί στην κα-

22. *Rousseau e Marx*, Ρώμη (4η έκδ.), 1964. Παραπέμπω από τη γερμανική συλλογή: G. della Volpe, *Für eine materialistische Methodologie*, Βερολίνο, Merwe, 1973.

τανόηση της «επιστημονικής διαλεκτικής» στην οικονομία και γενικά στις ηθικές επιστήμες. Τα σχήματα «συγκεκριμένο, αφηρημένο, συγκεκριμένο», «υλικό, διανοητικό-λειτουργικό», «επαγωγή-απαγωγή» αποτελούν κι εδώ τα στοιχεία μιας ενιαίας «υλιστικής» λογικής της πειραματικής ή συγχρονης επιστήμης.

Ο φυσικαλισμός του επιστημονιστικού ιδεώδους υποστηρίζεται με παραπομπές στα μαρξικά τετράδια του 1844 που αναφέρονται στο νεανικό ιδεώδες της ενότητας ανθρώπου-φύσης²³. Το ιδεώδες αυτό συνδέεται κατευθείαν με το αίτημα ανάπτυξης μίας «ιστορικοπειραματικής» μεθόδου που θεωρείται ότι ταυτίζεται με την «ιστορική διαλεκτική» και ακόμη ότι ταυτίζεται με τη μέθοδο των φυσικών επιστημών. Χωρίς κανένα πρόβλημα θεωρείται ότι συμπίπτουν ο πρώιμος ουμανισμός με το φυσικαλισμό και τη διαλεκτική. Και εδώ η επιχειρηματολογία υποστηρίζεται με παραπομπές από τον Shdanov και με τονισμό του «ηθικού γαλιλείισμού» στον Μαρξ. Η ανάλυση ολοκληρώνεται με αναφορά στη «συνείδηση της πράξης», δηλ. στο αποφασιστικό κριτήριο της πράξης ως ηθικό κριτήριο που ολοκληρώνει το διαλεκτικό κύκλο με «επιβεβαίωση των υποθέσεων (...) που είναι ταυτόχρονα και ένα διανοητικό-τεχνικό κριτήριο, με το οποίο οι οικονομικοκοινωνικοί νόμοι μετατρέπονται σε επιβεβαιωμένες μέσω της πράξης υποθέσεις» (σελ. 71). Η όλη ιστορικοκοινωνική διαδικασία γίνεται δηλ. κατανοητή ως «πείραμα», το οποίο επιβεβαιώνεται με τη συλλογική ιστορική πράξη. Η κοινωνία και η ιστορία με αυτόν τον τρόπο προσαρμόζονται στις απαιτήσεις του επιστημονισμού, ο οποίος συνδέεται έτσι με το δογματισμό και την ιστορική τελεολογία.

Σε αντίθεση προς το *Rousseau e Marx*, παρατηρούνται σε κείμενα του Della Volpe της περιόδου 1964-1966 αρκετές αναδιατυπώσεις προβλημάτων, οι οποίες αλλοιώνουν σε κάποιο βαθμό την επιστημονιστική οπτική του και διαφοροποιούν την κατα-

23. Με αναφορά στο νεανικό ιδεώδες επικαλύπτονται προβλήματα που αφορούν τον κοινωνικό καθορισμό της φύσης κατά τη διαδικασία της ιστορικής εξέλιξης των φυσικών επιστημών και της τεχνολογίας στα πλαίσια της κοινωνικής εξέλιξης. Παραπέμπεται σε νεανικά κείμενα του 1844, πρβ. λ.χ. *Marx-Engels-Werke*, Erg. 1, Βερολίνο, σελ. 544.

νόησή του της διαλεκτικής. Πρόκειται κυρίως για δύο κείμενα: «Το κλειδί της ιστορικής διαλεκτικής», και το «Dialectica in puce»²⁴. Η αναπροσαρμογή της επιστημονιστικής αντίληψης της διαλεκτικής στα κείμενα αυτά γίνεται στη βάση των μαρξικών μεθοδολογικών αναλύσεων του ώριμου έργου και της θεωρίας της αξίας, ωστόσο ούτε και στα κείμενα αυτά επιτυγχάνεται πλήρης απαλλαγή από τον επιστημονισμό.

Κύριο θέμα στο «Κλειδί» είναι η έννοια της παραγωγικής εργασίας, μέσα από την ανάλυση της οποίας ο Della Volpe προβαίνει σε μια αναδιατύπωση της έννοιας της διαλεκτικής. Ακολουθώντας τον Μαρξ αντιπαραθέτει την έννοια της παραγωγικής εργασίας ως μιας απλής εργασιακής διαδικασίας προς την παραγωγική εργασία στην καπιταλιστική διαδικασία της παραγωγής που χαρακτηρίζεται από την παραγωγή υπεραξίας. Ο Della Volpe τονίζει ότι στην έννοια της παραγωγικής εργασίας υπεισέρχεται το μορφικό στοιχείο της δραστηριότητας που καθορίζεται από την κοινωνική-ιστορική παραγωγική σχέση, μέσα στην οποία η δραστηριότητα αυτή είναι ενταγμένη. Μέσα από τη σχέση αυτήν η παραγωγική εργασία παράγει το καπιταλιστικό εμπόρευμα ή την εργατική δύναμη. Καθίσταται δηλ. αναγκαίο κατά τον εννοιακό καθορισμό της παραγωγικής εργασίας να ανακατασκευασθεί ως επιστημολογικό πεδίο αναφοράς η «σκοπιά του κεφαλαίου» (υπό το οποίο έχει υπαχθεί η παραγωγική δύναμη), διότι μόνο με αναφορά στη σκοπιά αυτή προκύπτει η έννοια της «παραγωγικής» εργασίας. Το μορφικό αυτό στοιχείο που χαρακτηρίζει την καπιταλιστική παραγωγή οδηγεί σε «πραγματική διαστρέβλωση» της υλιστικής διάστασης της παραγωγικής διαδικασίας. Στη διάσταση αυτή γίνεται εμφανές ότι και στην καπιταλιστική παραγωγική διαδικασία, όπως σε κάθε παραγωγική διαδικασία, η παραγωγή αποτελεί τη διαδικασία δημιουργίας του κοινωνικού προϊόντος από την (παραγωγική) κοινωνική εργασία βάσει των διαθεσίμων μέσων παραγωγής και των πρώτων υλών, που κι αυτά είναι απο-

24. Πρβ. ελληνική μετάφραση της Μ. Ζορμπά, στο Ντέλα Βόλπε, *για τη διαλεκτική*, Αθήνα, Οδυσσέας, 1977, και γερμανική συλλογή G. della Volpe. *Für eine materialistische Methodologie*, ό.π., από την οποία παραπέμπω.

τέλεσμα παρελθούσης εργασίας κτλ. Ο Della Volpe αναφέρεται σ' αυτή την «πραγματική διαστρέβλωση» με τους όρους του Μαρξ ως σχέση αντιστροφής και αλλοίωσης, προσωποποίησης των πραγμάτων και φετιχισμού. Αντιπαραθέτοντας τα δύο επίπεδα, το υλικό-περιεχομενικό και το μορφικό, εντοπίζει στην πραγματική αντίφαση που προβάλλει η μαρξική θεωρία μεταξύ της διάστασης του τρόπου ανάπτυξης των παραγωγικών δυνάμεων και της μορφής αξιοποίησης του κεφαλαίου τον κεντρικό άξονα σε αναφορά με τον οποίο θα πρέπει να αναπτυχθούν και τα μεθοδολογικά προβλήματα της διαλεκτικής θεωρίας.

Ήδη στο επίπεδο αυτό του προβληματισμού που έχει αναπτύξει ο Della Volpe στο «Κλειδί» αναδεικνύεται σαφώς η αναβάθμιση του τρόπου σκέψης του σε σχέση με τον πρώιμο επιστημονισμό της *Λογικής*, δεδομένου ότι ήδη έχει προσεγγίσει την ίδια την ιστορικοκοινωνική διαδικασία του καπιταλισμού ως μία μορφή «πραγματικής μεταφυσικής» που χαρακτηρίζεται από αντιστροφές σχέσεων, προσωποποιήσεις πραγματικών σχέσεων κτλ. Προς την κατεύθυνση αυτή θα ήταν συνεπής μια επανεκτίμηση του «εγελιανισμού», που θέτει ακριβώς ως αντικείμενό του τέτοιες λογικές μορφές (εμπραγμάτωση, αντικειμενοποίηση), τις οποίες ο πρώιμος επιστημονισμός δεν πέτυχε να προσπελάσει, θεωρώντας τις απλώς εκδηλώσεις σκοτεινής μεταφυσικής σκέψης. Μια επανεκτίμηση τέτοιου τύπου που θα οδηγούσε σε ριζική αμφισβήτηση των επιστημονιστικών καταβολών της ίδιας του της σκέψης δεν λαμβάνει ωστόσο χώρα στον ώριμο Della Volpe. Αντ' αυτού η νέα οπτική ενισχύεται με συμπληρωματικές εξωτερικές θεωρητικοποιήσεις περί ιστορικότητας της μεθόδου (όπως η αναδρομή στους φυσιοκράτες, A. Smith κτλ. για την εξέταση της προϊστορίας της μαρξικής έννοιας της παραγωγικής εργασίας) καθώς και περί τεχνικής-υλιστικής διάστασης της θεωρίας της αξίας (με αναφορά σε προβλήματα μέτρησης του προϊόντος στον υπαρκτό σοσιαλισμό²⁵).

25. Παραπέμπεται σε σχετικές αναλύσεις του Pietranera, πρβ. G. della Volpe, *ό.π.*, σελ. 95, υποσημ. 17.

Σημαντικό για την προβληματική μας είναι ότι ο προσανατολισμός της ανάλυσης σε ουσιώδεις διαδικασίες διάρθρωσης του καπιταλιστικού τρόπου παραγωγής οδηγεί τον Della Volpe σε αναδιατύπωση της έννοιας της διαλεκτικής.

Σε αντίθεση με τον επιστημονιστικό ορισμό της διαλεκτικής στη Λογική η έννοια της διαλεκτικής στο «Κλειδί» και το «Dialectica in puce» αναφέρεται στην αλληλεπίδραση δύο τύπων αντιθέσεων:

α) σε μια ουσιώδη αντινομία, χαρακτηριστική για τον καπιταλιστικό τρόπο παραγωγής, την αντινομία στο εσωτερικό του ιστορικού φαινομένου που αποτελεί «ασυμφιλίωτη» αντίθεση, και

β) στον τρόπο υπέρβασης αυτής της αντινομίας δηλ. σε μια διαδικασία μετάβασης από την κατάσταση ασυμφιλίωτης (πραγματικής) αντίφασης, σε μια νέα κατάσταση²⁶.

Η αντινομία του πρώτου τύπου εντοπίζεται στο «Κλειδί» (σελ. 86) στην αντίθεση μεταξύ «ιστορικού καθήκοντος-προορισμού» του καπιταλιστικού τρόπου παραγωγής να αποτελεί ιστορικό μέσο «για να» αναπτυχθούν οι υλικές παραγωγικές δυνάμεις και των παραγωγικών σχέσεων που χαρακτηρίζουν τον τρόπο αυτό παραγωγής. Χαρακτηριστική για τον τρόπο που ο Della Volpe κατασκευάζει την αντινομία αυτή είναι η αντιπαράθεση αφενός συγκεκριμένων κοινωνικών σχέσεων, αφετέρου ενός καθήκοντος ή προορισμού ή μιας προοπτικής, σε σχέση με την οποία ορίζεται τελεολογικά η κατεύθυνση εξέλιξης των σχέσεων αυτών²⁷ (αντίστοιχα χρησιμοποιείται τελεολογική ορολογία, λ.χ. ο τρόπος παραγωγής χαρακτηρίζεται ως «μέσο για να» αναπτυχθούν οι παραγωγικές δυνάμεις κτλ.). Η αντινομία αυτή χαρακτηρίζεται στο «Dialectica» «πραγματική απορία» ή «δυσκολία» που περιέχει ένα στοιχείο ανορθολογισμού που πρέπει να υπερκερασθεί. Προφανής είναι η προσπάθεια στο επίπεδο αυτό της ανάλυσης να

26. Ο Della Volpe θεωρεί ότι στους δύο τύπους αντίθεσης αντιστοιχούν δύο τύποι διαλεκτικής, ο αριστοτελικός και ο πλατωνικός.

27. Φαίνεται εδώ ότι ο Della Volpe έχει κατά νου μία εξωτερική τελεολογία της ιστορικής εξέλιξης και όχι την εσωτερική τελεολογία που χαρακτηρίζει τα διαλεκτικά μοντέλα γενικά και το μαρξικό ώριμο έργο ειδικότερα, πρβ. εδώ υποσημ. 2.

ενταχθεί το πρόβλημα της αντιθετικής σχέσης σε πλαίσιο ανάλυσης δύο αλληλοαποκλειομένων στοιχείων, εκ των οποίων το ένα είναι αξιακά «θετικό», ενώ το άλλο αξιακά «αρνητικό» (ανορθολογικό)²⁸.

Υποτίθεται ότι η «ασυμφιλίωτη» αυτή αντίθεση του πρώτου τύπου αίρεται (ξεπερνιέται και εν μέρει διατηρείται) μέσα από μία αντίθεση του δεύτερου τύπου που «μας υποχρεώνει» να υπερβούμε το αντινομικό προς μια νέα, πέραν αυτού συγκροτούμενη κατάσταση. Ως δηλωτικές αυτού του τύπου αντιθέσεων ο Della Volpe παραπέμπει σε γλωσσικές διατυπώσεις του είδους: «αντί να» ή «και όχι αντιθέτως», λ.χ. η κοινωνική ζωή είναι μέσο για τη συσσώρευση του κεφαλαίου, ενώ αντιθέτως τα μέσα παραγωγής δεν είναι μέσο (εννοείται: όπως θα έπρεπε, θα ήταν ορθό κτλ.) για την ανάπτυξη της ζωής των παραγωγών. Ο Della Volpe υποστηρίζει ότι αυτή η αντίθεση «συνεπάγεται» τη διαλεκτική αναγκαιότητα της ιστορικής-πραγματικής μετάβασης της καπιταλιστικής κοινωνίας σε μια μελλοντική, αντίθετη απ' αυτήν μορφή, όπου γίνεται άρση, με την έννοια της διατήρησης ορισμένων «θετικών» στοιχείων της πρώτης κοινωνίας στη δεύτερη (λ.χ. της ανεπτυγμένης παραγωγικής βάσης). Είναι σαφές ότι διατυπώσεις του τύπου «αντί να» έχουν την τροπική μορφή της δυνατότητας και δεν μπορεί να υποστηριχθεί ότι συνεπάγονται διαλεκτική αναγκαιότητα να πραγματοποιηθεί το δεύτερο σκέλος της πρότασης, εκτός εάν προϋποτεθεί αυτό στη βάση μιας τελεολογίας της ιστορίας, τελεολογικής θεωρίας των οικονομικών κρίσεων, ηθικής κατασκευής κτλ.²⁹.

Οπωσδήποτε οι μαρξικές προτάσεις με τη μορφή «αντί να» παρουσιάζουν μεθοδολογικές δυσχέρειες ανάλυσης που δεν φαίνεται να μπορούν να αντιμετωπισθούν παρά στα πλαίσια μιας υλιστικής αξιολογικής θεωρίας που εισάγει τις αξίες αναλογιστι-

28. Είναι αξιοσημείωτο ότι επιχειρείται εδώ να συνδυασθεί η «αριστοτελικού» τύπου αντίθεση δύο πραγματικών δυνάμεων με την αντιπαράθεση δυο αξιακά διαφορετικών περιεχομένων.

29. Πρβ. αναφορά στις οικονομικές κρίσεις, ό.π., σελ. 93 επ. και σελ. 85 επ. (ηθικό καθήκον κάθε εποχής να μεταφέρει την ηθική κληρονομιά στην επόμενη).

κά, δηλ. με αναφορά στο «δυνατό», στο «προσήκον» στο «ορθό» και το «δίκαιο», η οποία με τη σειρά της αναφέρεται πρακτικά-αναλογιστικά στην «ήδη τώρα» συντελεσμένη κοινωνικότητα των ανθρωπίνων σχέσεων και στον κοινωνικό καταμερισμό της εργασίας³⁰. Ακριβώς αυτή η αναλογιστική αναφορά στο αξιακό στοιχείο και στις ιστορικές δυνατότητες παραμελείται από την ανάλυση του Della Volpe, ενώ τονίζεται το στοιχείο της αναγκαιότητας της μετάβασης προς έναν επιθυμητό τύπο κοινωνίας, στον οποίο διατηρούνται, ως «θετικά», στοιχεία της υπαρκτής κοινωνίας, ενώ λαμβάνει χώρα υπέρβαση των «αρνητικών» της στοιχείων. Με τον τρόπο αυτόν η αξιολογική διάσταση αποκόπτεται από την αξιολογική της βάση των κοινωνικών σχέσεων και επανεισάγεται ως επιλογή των «καλών», έναντι των «κακών» στοιχείων των σχέσεων αυτών που εμφανίζονται τώρα ως «αντικείμενο» αξιολόγησης.

VI. Αμηχανίες της διαλεκτικής και οι συνέπειές τους για την πολιτική και αισθητική θεωρία στο ύστερο έργο του Della Volpe

Η διπλή αντίθεση (πραγματική αντίφαση και διαλεκτική υπέρβαση) στην οποία αναφερθήκαμε αποτελεί το υπόδειγμα βάσει του οποίου αναπτύσσεται η έννοια της διαλεκτικής στον ύστερο Della Volpe. Διαλεκτική είναι η άρνηση της (μη αντιφατικής) αρνητικότητας και η διατήρηση του θετικού. Η διαλεκτική ανάλυση επισημαίνει μέσα από την ιδιαίτερη «αφαίρεση» που την χαρακτηρίζει το «ιστορικά αντινομικό» στοιχείο και το αίρει στο αντίθετό του αναδεικνύοντας το θετικό που υπήρχε σε αντιθετική μορφή ήδη στην προηγούμενη ιστορική κατάσταση. Χωρεί από την «αντινομική σημασία» στο μελλοντικό της αντίθετο, δηλ. στην «πραγματική ιστορική εξέλιξη» που πραγματοποιεί το θετικό και

30. Προβλ. για την προβληματική αυτή: Κ. Ψυχοπαίδης, «Η υλιστική θεωρία της δίκαιης ιδιοποίησης», στο Ν. Αλιμπράντης κ.ά. (επιμ.), *Μελέτες για μία κριτική θεώρηση του δικαίου*, Θεσσαλονίκη, Σάκουλας, 1985, σελ. 132 επ.

από την «προβληματική» αντίθεση στη διαλεκτική αντίθεση λύσης άρσης («Dialectica», σελ. 110 επ.)³¹.

Το στοιχείο της πραγματικής κίνησης προς μία συγκεκριμένη κατεύθυνση «χρεώνεται» από τον Della Volpe στη διαλεκτική μέθοδο μέσω της ταύτισης της κατηγορίας της δυνατότητας και της ιδέας της πράξης που την πραγματοποιεί με μία «ιστορικά αναγκαία» τελεολογική διαδικασία υλοποίησης της επιθυμητής εξέλιξης. Είναι πρόδηλος ο ντεσιζιονισμός μίας τέτοιας κατασκευής, ο οποίος μπορεί να οδηγήσει σε δογματικές προσεγγίσεις της ιστορίας. Χαρακτηριστικό είναι ότι ο Della Volpe χωρίς μεθοδολογικούς ενδοιασμούς χρησιμοποιεί στην ανάλυσή του τις νεανικές, μη κριτικές προσπάθειες του Μαρξ να προσεγγίσει το πρόβλημα της διαλεκτικής, ιδιαίτερα την ιδέα της «κίνησης» στην *Αθλιότητα της φιλοσοφίας*. Η ανάλυση τοποθετείται στη σκοπιά της συντελεσμένης επιθυμητής μελλοντικής κατάστασης και δεν μετακινείται προς αναλογιστικές προσεγγίσεις των αντιφάσεων και «πρακτικών δυνατοτήτων» που ανοίγονται στην τωρινή χειραφετητική πράξη. Στηριγμένη στη «σιγουριά» μιας αναγκαίας εξέλιξης προς μία συγκεκριμένη μελλοντική κατάσταση και έχοντας απεμπολήσει κάθε αναλογιστικό στοιχείο, η ανάλυση οδηγείται έτσι (αναγκαστικά!) στο θετικισμό.

Ο ντεσιζιονιστικός-θετικιστικός αυτός χαρακτήρας της αναδιατυπωμένης διαλεκτικής στο «Κλειδί» και στην «Dialectica» προβάλλει ιδιαίτερα εφόσον επιχειρήσουμε να διευκρινίσουμε τα κριτήρια με τα οποία η διαλεκτική θα πρέπει να ξεχωρίσει τη «θετική» από την «αρνητική» διάσταση του ιστορικού φαινομένου καθώς και να διευκρινίσουμε ακριβώς τη φύση του «θετικού» στοιχείου που διασώζεται στη νέα ιστορική κατάσταση, στο μελλοντικό σχηματισμό κτλ. Οι σχετικές αναλύσεις (πρβ. «Dialectica» σελ. 115 επ.) απαντούν στα ερωτήματα αυτά με αναφορά σε

31. Η αντίθεση αυτή β' τύπου χαρακτηρίζεται αντι-αριστοτελική και «λογικό σκάνδαλο» – διευκρινίζεται ότι δεν πρόκειται για πρόβλημα τυπικής λογικής, αλλά για επιστημολογικό πρόβλημα (πράγματι έχει κάτι το σκανδαλώδες ο τρόπος που ο επιστημονισμός αντιμετωπίζει το πρόβλημα εξαφάνισης ορισμένων στοιχείων και διάσωσης άλλων στον επόμενο σχηματισμό μέσα από κάποιες αδιευκρίνιστες διακρίσεις των θετικών από τα αρνητικά στοιχεία).

«κοινωνικές ανάγκες», προβλήματα του τώρα κτλ. τα οποία αποτελούν το σύγχρονο, το «συγκεκριμένο». Το συγκεκριμένο αυτό, υποστηρίζεται, θα πρέπει να κατανοηθεί ως «αποτέλεσμα» μίας ιστορικής διαδικασίας, ενός ιστορικά διαμορφωμένου «όλου». Από το όλο αυτό μπορούν να απομονωθούν εκείνα τα στοιχεία, τα οποία μία εποχή έχει «κοινά με άλλες εποχές» και μπορούν να ταυτιστούν αυτές οι «κοινές κατηγορίες» με τις «αιτίες» του τωρινού και συγκεκριμένου. Αυτή η παραγωγή του συγκεκριμένου από τις «γενικές κατηγορίες» φαίνεται να παράγει το συγκεκριμένο κατεξοχήν στις «θετικές» διαστάσεις του, οι οποίες υπερβαίνουν το «ιστορικά τωρινό» και επιβιώνουν στο μελλοντικό. Για το λόγο αυτό ο Della Volpe υποστηρίζει ότι μία τέτοια θεωρητική προσέγγιση καθιστά τη θεωρία κατάλληλη για την πράξη που είναι το κατεξοχήν στοιχείο «αντίστασης απέναντι στο μη καθορισμένο», δηλ. το στοιχείο που προσδιορίζει το συγκεκριμένο.

Η ιδέα ότι «αιτία του παρόντος ιστορικού φαινομένου είναι κατηγορίες που η τωρινή εποχή έχει από κοινού με άλλες εποχές» υπάρχει και στο «Κλειδί». Εδώ (πρβ. σελ. 84 επ.) είναι φανερή η προσπάθεια να συνδεθεί η προβληματική με το επιστημονιστικό μοτίβο του κύκλου: «συγκεκριμένο, αφηρημένο, συγκεκριμένο», καθώς και «επαγωγή-απαγωγή» της *Λογικής*. Η επιχειρηματολογία αναφέρεται και εδώ στο πρόβλημα της ιστορικότητας των κατηγοριών και της αφαίρεσης, όπως εκτίθεται στο μεθοδολογικό μέρος της «Εισαγωγής» των *Grundrisse*. Οι αφηρημένες κατηγορίες (εργασία) μετατρέπονται σε «αιτίες» απέναντι σε ένα «αποτέλεσμα» (δηλ. το ιστορικό τώρα) και ταυτόχρονα σε κριτήρια διάκρισης εκείνων των στοιχείων αυτού του αποτελέσματος που θα επιβιώσουν στο μέλλον. Πίσω από τη σκοτεινή επιχειρηματολογία κρύβεται ένα απλουστευτικό σχήμα που για να υποστηριχθεί απαιτήσε μη θεμιτές μεθοδολογικές διευθετήσεις. Η αφαιρετική διατήρηση ουσιωδών στοιχείων σε μία κατηγορία χαρακτηρίζεται ως *αιτία* παραγωγής ενός στοιχείου από το σύνολο των στοιχείων που χρησίμευαν ως βάση της αφαίρεσης. Με το μεθοδολογικά τρωτό αυτόν τρόπο προωθείται η ιδέα ότι το αφηρημένο (εργασία, παραγωγικές δυνάμεις), «παράγει» το παρόν από το παρελθόν και το μέλλον από το παρόν (πρβ. την

έννοια του «αληθινού διαφέροντος για την ιστορική πρόοδο» στο «Dialectica», σελ. 111).

Η κατηγοριακή συγκρότηση ανάγεται στην «κίνηση» που αλλάζει το αντικείμενο προς ορισμένη (υποτίθεται γνωστή στον θεωρητικό) κατεύθυνση. Έτσι παραμελούνται τα λεπτά μεθοδολογικά προβλήματα προσέγγισης της σύστασης του κοινωνικοϊστορικά νέου, αλλά και η ιδιομορφία της κατηγοριακής σύστασης της γενικής κατηγορίας, η οποία είναι γενική ακριβώς διότι έλκεται από το σύγχρονο ιστορικό και άρα προϋποθέτει μία θεωρία του σύγχρονου (σε αντίθεση με την άποψη του Della Volpe, η οποία κατανοεί το σύγχρονο ως υποπερίπτωση του γενικού). Κατά συνέπεια η εννοιακή σύνθεση θετικοποιείται και απεμπολεί τα αναλογιστικά-αξιακά στοιχεία της, (δηλ. τον «τόπο» όπου συγκροτείται η ιδέα της ελευθερίας της εργασίας από την εξάρτηση, αλλοτρίωση και εκμετάλλευση), οπότε ως ελευθερία νοείται πλέον αυθαίρετα εκείνο το οποίο θα προκύψει στο τέλος μιας ιστορικής «κίνησης».

Χαρακτηριστικό της απώλειας της διαλεκτικής του τώρα χάριν της διαλεκτικής της κίνησης στη βολπιανή προσέγγιση είναι ότι και όταν τίθεται (πρβ. λ.χ. «Κλειδί», σελ. 47, υπ.) το κατεξοχήν «διαλεκτικό» θέμα της μεθοδικής ανάπτυξης των κατηγοριών στη σύγχρονη εποχή και ο Della Volpe (όπως και όλες οι σχετικιστικές σχολές) το αντιμετωπίζει μεταθέτοντας το πρόβλημα της μεθοδικής ανάπτυξης των κατηγοριών σε πρόβλημα γένεσης του σχηματισμού (χρονικά)³² και σε πρόβλημα εξειδίκευσής του από το γενικό (λογικά). Θεωρείται ότι για να λυθεί το πρόβλημα της «οργανικής σύνδεσης» των κατηγοριών για τη σύγχρονη κοινωνία θα πρέπει να ανατρέξει κανείς σε «μη τυχαίες» χρονολογικές προκειμένες, όπως είναι η εργασία, η οποία είναι «κοινός παρονομαστής», οι «μονάδες της μπορούν να συγκριθούν, προστεθούν κτλ.». Βρισκόμαστε ήδη σε ολισθηρό επιστημονιστικό έδαφος όπου με προσθέσεις κτλ. «δημιουργείται» το σύγχρονο, ξεπερνιέ-

32. Αυτή η μετάθεση είναι χαρακτηριστική τόσο για τη βεμπεριανή επιστημονολογία όσο και για τον ιστορισμό. Είναι εμφανές ότι η κατασκευή του Della Volpe αναπαράγει εδώ τη χαρακτηριστική μετάβαση από τον επιστημονισμό (θετικισμό) στον ιστορισμό.

ται μέσα από τα προβλήματά του, φτάνουμε εν συνεχεία στο μελλοντικό που χαρακτηρίζεται και αυτό από τα προβλήματά του κτλ. Η προβληματική της αναγκαίας εργασίας δεν αναπτύσσεται ως σχέση υλικού-περιεχομενικού προς μορφικό, αλλά, αντιθέτως, παραγνωρίζεται η ιστορικότητά της και μετατρέπεται σε θετικό στοιχείο που θα υπάρξει και σε μελλοντικούς σχηματισμούς. Με τον τρόπο αυτόν οδηγείται η ανάλυση σε μία φετιχιστική αντίληψη του πραξολογικού ιδεώδους, το οποίο περιέχει τώρα πλέον κάποια σταθερά στοιχεία, δεν μπορεί όμως να νοηθεί ως χειραφετητική σχέση.

Τα μεθοδολογικά προβλήματα που αντιμετωπίζει η ανάλυση του Della Volpe δεν εξαφανίζονται και μετά την επανεκτίμηση, στο ύστερο έργο του, του ρόλου των κατηγοριών της διάνοιας και του λόγου της κλασικής ιδεαλιστικής θεωρίας, σε σχέση με τις εκτιμήσεις της *Logica* (πρβ. εδώ, κεφ. Ι). Στο «Κλειδί» παρατίθενται εγγεγραμμένα κείμενα που υποτίθεται ότι αποκαθιστούν τη λειτουργία της διάνοιας σε σχέση με το λόγο και αξιώνουν από το λόγο να «αναγνωρίσει τον εαυτό του στη διάνοια» εντοπίζοντας σε αυτήν ένα ουσιώδες στοιχείο του. Η κριτική του Della Volpe στην εγγεγραμμένη προσέγγιση της σχέσης αυτής συνίσταται στην αμφισβήτηση ενός τρόπου ερμηνείας της εγγεγραμμένης θεωρίας, σύμφωνα με τον οποίο κατά την θεωρία αυτή τα διανοητικά «περιεχόμενα» δεν «αρμόζουν» στις εννοιακές μορφές. Ο Della Volpe επιχειρεί μία νέα προσέγγιση του ρόλου της διάνοιας που να επιτρέπει την κατανόηση της διανοητικής λειτουργίας (ιστορικής αφαίρεσης) ως λειτουργίας του λόγου και την ένταξή της έτσι σε ένα διευρυνμένο ορθολογισμό, μέσα από τον οποίο να μπορεί να προσεγγισθεί το ιστορικό.

Σε σχέση με τη *Logica* αυτό το οποίο ενδιαφέρει εδώ, πίσω από τα λεγόμενα περί αναβάθμισης της διάνοιας κτλ., είναι βέβαια η επανεξέταση της έννοιας του λόγου. Ενώ στη *Logica* ο λόγος εμφανιζόταν ως ένα ιδεαλιστικό σχήμα μυστικισμού και φενάκης, παρουσιάζεται εδώ ως αυτόνομο και έγκυρο επίπεδο θεώρησης, το οποίο πρέπει να εντάξει στη λογική του τις διανοιακές αφαιρέσεις. Η αναβάθμιση αυτή του λόγου πρέπει να εκτιμηθεί στα πλαίσια της (αποτυχημένης) προσπάθειας του Della Volpe να

απεγκλωβισθεί από το δογματικό επιστημονισμό στα τελευταία γραπτά του. Βέβαια και στα κείμενα αυτά η κριτική στον Χέγκελ είναι ανεπιτυχής, δεδομένου ότι ο Della Volpe συνδέει αυτονόητα την ιστορική αφαίρεση με το λόγο, ενώ το κύριο πρόβλημα του Χέγκελ (παρά τον υποτιθέμενο «απόλυτο λογικισμό» του) ήταν ακριβώς η διερεύνηση της έντασης μεταξύ λόγου και διανοίας.

Η σημασία που αποδίδεται στο «Κλειδί» στο λόγο γίνεται εμφανής εν όψει της αναφοράς του Della Volpe (σελ. 90) σε έναν «πραγματικά διαλεκτικό» ή «ιστοριστικό» λόγο που αναγνωρίζει τη σημασία του αντινομικού (της «θριαμβεύουσας ιστορικής ιδιαιτερότητας») στην ιστορία και «αποκαθιστά την ενότητα των ανθρωπίνων σχέσεων μέσω της αποκατάστασης των συνθηκών, σε περίπτωση που η ενότητα αυτή θίγεται, όπως συμβαίνει με την τυπική αρχή της μη αντίφασης (που θίγεται) από την ιστορική πολλαπλότητα του εμπειρικού». Η διπλή αντίθεση που εντοπίσθηκε ως διαλεκτική ανάγεται εδώ σε μία μορφή λόγου στην ιστορία που διαπιστώνει ιστορικές σχέσεις «μη αντίφασης» (εννοεί: αντιθετικές σχέσεις σε ισορροπία) και χρεώνεται ως έλλογη τη δυναμική που διαταράσσει τις σχέσεις αυτές, επιβεβαιώνοντας προληπτικά την κατεύθυνση της δυναμικής αυτής προς επιθυμητές νέες καταστάσεις, εξ ου και λέγεται (σελ. 91) ότι ο λόγος προσπαθεί να «εξορθολογίσει την ιστορία και να ρυθμίσει την κίνηση». Σε αντίθεση με τον ιδεαλιστικό λόγο, ο υλιστικός λόγος που επικαλείται ο Della Volpe περιορίζεται στη «δυναμική αξιολογική» ανάλυση της εσωτερικής συνάφειας του «ιστορικού δεδομένου» χρησιμοποιώντας ως κριτήριο αξιολόγησης τις «ανθρώπινες ανάγκες» και τα «ιστορικά προβλήματα» του παρόντος (ibid). Η παρατήρηση αυτή δείχνει ότι η έννοια του λόγου ταυτίζεται με την έννοια της διαλεκτικής. Μέσα από την αντινομική δομή των δεδομένων, η διαλεκτική ανάλυση αναδεικνύει και αξιολογεί ως «έλλογα» τα στοιχεία που υποβοηθούν και δεν παρεμποδίζουν την «ανθρώπινη πρόοδο». Ο πρακτικός λόγος μεταλλάσσει τον κόσμο χρησιμοποιώντας εργαλειακά λειτουργικά («operative») κριτήρια σκοποθεσίας, εντοπίζοντας προβλήματα, απομονώνοντας σε αυτά το θετικό και εξαφανίζοντας το αρνητικό. Το αντινομικό δεδομένο, το πρόβλημα, «φέρει το σημάδι του λόγου» («Dia-

lectica», σελ. 111). Μέσα από την θεωρία του λόγου αποκαθίσταται έτσι μία εξωτερική τελεολογία προόδου που συνοδεύεται από μία εργαλειακή λογική. Η αντιδεαλιστική διαλεκτική του Della Volpe καταλήγει έτσι να αποκαταστήσει στα δικαιώματά του του δογματισμό, από τον οποίο ο ιδεαλισμός κατάφερνε πάντα να αποστασιοποιείται αξιοποιώντας απέναντι στις ίδιες του τις εννοιακές απολυτοποιήσεις πάντα και ένα στοιχείο κριτικού αναλογισμού.

Ως συνέπεια των σχηματοποιήσεων και δογματοποιήσεων της ιδέας της διαλεκτικής που επισημάναμε προκύπτει η αδυναμία της βολπιανής πολιτικής θεωρίας να επεξεργασθεί μία διαλεκτική έννοια του σοσιαλισμού και η στροφή της σε εξωδιαλεκτικά εννοιακά πλαίσια προκειμένου να αρθρώσει το λόγο της. Προς αυτή την κατεύθυνση μπορούν να επισημανθούν δύο εγχειρήματα: *πρώτον*, ανατρέχει σε μία θεωρία της «προσωπικότητας», η οποία υποτίθεται ότι μπορεί να αναπτυχθεί υπό συνθήκες «σοσιαλιστικής νομιμότητας» σε μία κοινωνία χωρίς προνομιούχες τάξεις, (στην οποία θα εμφανισθούν βέβαια εκ νέου αντιθέσεις³³, νέες «λύσεις», νέες αντιθέσεις κτλ.). *Δεύτερον*, εν όψει της ανάπτυξης μίας πολιτικής θεωρίας του σοσιαλισμού, ο Della Volpe επικαλείται την ανάγκη για έναν αναστοχασμό όχι της μαρξικής, αλλά της φιλελεύθερης φιλοσοφίας και πολιτικής θεωρίας (σελ. 108). Η επίκληση αυτή είναι συνέπεια του γεγονότος ότι έχει ήδη λάβει χώρα η αφαίρεση του αξιακού στοιχείου της διαλεκτικής και τίθεται πλέον πρόβλημα επανεισαγωγής του ως εξωτερικού στοιχείου (ιδέα της προόδου). Οπότε στη διαλεκτική που κατέληξε να συνίσταται σε τεχνολειτουργική χειραγώγηση της ιστορίας δεν αναγνωρίζεται ίδιος πολιτικός λόγος, αλλά αυτός θα αναζητηθεί στην αστικοδημοκρατική θεωρητική παράδοση (ιδέα που παραλαμβάνεται εν συνεχεία από τον Colletti). Με αφετηρία τις επεξεργασίες της παράδοσης αυτής, ιδιαίτερα μέσα από την αντίθεση μεταξύ πολιτικής ισότητας αφενός και κοινωνικής ανισότητας αφετέρου θεωρείται ότι μπορεί να κατασκευασθεί μία κανονιστική έννοια της σοσιαλιστικής ισότητας.

33. Πρβλ. λ.χ. σε σχέση με τη λειτουργία μιας σοσιαλιστικής αγοράς, σελ. 112.

Για την υλοποίηση των αξιών της προσωπικότητας, της νομιμότητας, της ισότητας κτλ. ο Della Volpe θεωρεί αναγκαία την «επέκταση και ενοποίηση της παγκόσμιας επανάστασης» (σελ. 108). Ταυτόχρονα επαγγέλλεται την αναγκαιότητα ανάπτυξης των αναγκαίων ιστορικών συμβιβασμών μέσα στο θεσμικό πλαίσιο των συγχρόνων κοινωνιών, λ.χ. συνύπαρξη κοινοβουλευτισμού και λαϊκών συμβουλίων. Τέτοιοι ιστορικοί συμβιβασμοί συγκροτούν κατεξοχήν διαλεκτικά (σελ. 109) προτάγματα. Η δογματοποίηση της διαλεκτικής υπό το πρόσχημα του επιστημονισμού οδηγεί σε αναγωγή του εκλεκτικισμού κατά την επιλογή στρατηγικών και θεσμών και της λογικής της συνάρθρωσης σε δεσμευτική «διαλεκτική» μέθοδο.

Αλλά η περιοριστική αντίληψη της διαλεκτικής έχει συνέπειες και για τη θεμελίωση των τοποθετήσεων του Della Volpe πάνω στο αισθητικό φαινόμενο, ιδιαίτερα στον τρόπο που αντιμετωπίζει το πρόβλημα της αντιπαράθεσης της αυτονομίας του αισθητικού υλικού αφενός και αφετέρου των όρων συγκρότησης μίας ιδιάζουσας κανονιστικότητας στο αισθητικό (κατεξοχήν πρόβλημα της καντιανής αισθητικής θεωρίας). Η περιοριστική διαλεκτική αντιπαραθέτει αδιαμεσολάβητα ορθολογικό (κανονιστικό) και ανορθολογικό (φαντασιακό, αισθησιακό) στοιχείο. Οπότε η δικαιολογημένη μέριμνα να υποβληθεί σε κριτική ο ανορθολογισμός στην αισθητική σφαίρα οδηγεί, ελλείψει μίας κριτικής θεωρίας της αισθητικής κρίσης, σε επιστημονιστικές λύσεις υποβάθμισης της αισθητικής αυτονομίας. Χαρακτηριστική για τις «λύσεις» αυτές είναι η αναδρομή τους σε εξωαισθητικά στοιχεία. Έτσι στην *Αισθητική*³⁴ το «ορθολογικό» στοιχείο που αντιπαρατίθεται στο «συγκεκριμένο έλλογο» θα αναζητηθεί στην «ιστορική/κοινωνιολογική» φύση του ποιητικού έργου (σελ. 16), δηλ. στην αδιαμεσολάβητη αναδρομή στο εξωαισθητικό-αφηρημένο.

Απέναντι στο διανοητικό/ορθολογικό στοιχείο της επιστήμης που προσανατολίζεται προς «μονοσήμαντες» τυποποιήσεις, ο Della Volpe αναγνωρίζει στο (ποιητικό) έργο τέχνης «πολυσημα-

34. Gaetano della Volpe, *Critica del gusto* 1960, 1966, και γερμ. μετ. *Kritik des Geschmacks*, Ντάρμστατ, Neuwied (Luchterhand), 1978, από όπου παραπέμπεται.

ντικότητα» και την ικανότητα πραγμάτωσης του συγκεκριμένου³⁵. Ενώ για τον επιστημονικό λόγο δέχεται ότι χαρακτηρίζεται από το γεγονός ότι ισχύει για κάθε πλαίσιο αναφοράς συμφραζομένων, για την αισθητική κρίση δέχεται ότι χαρακτηρίζεται από ένα οργανικό πλαίσιο αναφοράς συμφραζομένων. Αντίστοιχα διακρίνει τύπους «προσδιορισμένης αφαίρεσης» για τα δύο στοιχεία (σελ. 131 επ.). Η ανάλυση οδηγείται έτσι προς μία επιστημονιστική προσέγγιση του αισθητικού που προσανατολίζεται προς τη στρουκτουραλιστική γλωσσολογία και μία «γενική σημειωτική της τέχνης». Η προσέγγιση αυτή, προκειμένου για τη διερεύνηση της φύσης της λογοτεχνίας, χαρακτηρίζεται διαλεκτική, γιατί αναφέρεται σε ένα «υλικό λέξεων» και υποτίθεται ότι το υπερβαίνει κατά «σημαντικό-τυπικό» τρόπο, είτε πολυσημαντικά (στην τέχνη) είτε μονοσήμαντα (στην επιστήμη). Η στρατηγική ανάπτυξη της έννοιας της διαλεκτικής, παρακολουθώντας κατά βήμα επιστημονιστικές και τεχνικές κατασκευές, θα επεκταθεί έτσι μέχρι το πεδίο της αισθητικής ανάλυσης.

VII. Μετά τον Della Volpe. Τάσεις των επιγόνων

Ο επιστημονισμός του Della Volpe ερμηνεύθηκε στους κύκλους της ιταλικής αριστεράς της δεκαετίας του '50 και του '60 ως μία επιστημονική μέθοδος που θα μπορούσε να αντιπαραταχθεί στον «ιστορικισμό» της παράδοσης του Vico και του Benedetto Croce. Πολλοί διανοούμενοι της σχολής του Della Volpe υπέβαλαν σε κριτική την τάση του PCI να κατανοεί το μαρξισμό ως μια μορφή ιστορισμού. Θεώρησαν ότι η αντίληψη αυτή καλλιεργήθηκε για να συμφιλιώσει μέσω Croce και Gramsci με το μαρξισμό και να φέρει κοντά στο Κομμουνιστικό Κόμμα μία μεγάλη μερίδα Ιταλών διανοουμένων που είχαν συνηθίσει να σκέπτονται στην παράδοση του ιδεαλισμού και του ιστορισμού.

Η κριτική των «βολπιανών» στον ιστορισμό γινόταν σύμφωνα

35. Πρβ. για την ανάδειξη του πολυσημαντικού στοιχείου στην βολπιανή αισθητική: M. Jay, ό.π., σελ. 440.

με την αυτοκατανόηση των θεωρητικών αυτών από τα αριστερά: υιοθετούσε τη σκοπιά της θεωρητικής αυστηρότητας και της ριζοσπαστικότητας ενός «επαναστατικού μαρξιστικού ιδεώδους» και της επαναστατικής σοσιαλιστικής δημοκρατίας των εργατικών συμβουλίων. Αντίθετα, από τη σκοπιά της κύριας τάσης στο PCI η στροφή του Della Volpe στις αφηρημένες έννοιες, στις επιστημονιστικές λογικές κατασκευές κτλ. κατανοήθηκε ως τάση να αγνοηθούν οι συγκεκριμένες ιστορικές ιδιαιτερότητες της Ιταλίας, ο εθνικός χαρακτήρας κτλ. (πράγματα για τα οποία υποτίθεται ότι έδειχνε εξ ορισμού ευαισθησία ο ιστορισμός). Οι ιστοριστές κατηγορούσαν έτσι τους βολπιανούς για «αριστερά λάθη» και αντιπαρέθεταν στην επαναστατική σοσιαλιστική δημοκρατία ένα πρόγραμμα που επεδίωκε την ολοκλήρωση του Κράτους Δικαίου κ.λπ.³⁶ Στην πραγματικότητα επρόκειτο για μία ιστορική κωμωδία παρεξηγήσεων, στην οποία ο ρεφορμισμός εμφανιζόταν με το προσωπείο ενός εγγελιανίζοντος σχετικισμού, οι δε «υπεραριστερές» ιδέες μίας ομάδας διανοουμένων αναζητούσαν το κύρος τους στον ίδιο τον αντίπαλό τους, δηλ. σε επιστημονιστικές αναγνώσεις των μαρξικών κειμένων.

Ο τρόπος που οι ιδέες του Della Volpe λειτούργησαν προς διάφορες κατευθύνσεις είχε σε όλες τις περιπτώσεις ως συνέπεια την περαιτέρω αποδυνάμωση του διαλεκτικού επιχειρήματος. Στις αρχές της δεκαετίας του '70 μπορούμε να βρούμε ακόμη ζωντανή μία βολπιανή ορθοδοξία αλλά και κριτικά προσανατολισμένες αναλύσεις του βολπιανού έργου από θεωρητικούς που εξακολουθούν ωστόσο να επηρεάζονται από τον τρόπο σκέψης του Della Volpe. Χαρακτηριστικός θεωρητικός του πρώτου τύπου είναι ο Nicolaò Merker³⁷, του δεύτερου ο G. Vacca³⁸. Τέλος, με την εξέλιξη των ιδεών του Colletti συντελείται η πλήρης εγκατάλειψη της διαλεκτικής και η ανοικτή μετάβαση σε επιστημονιστικές θέσεις.

Στον Merker επέρχεται σχηματοποίηση και «κανονοποίηση» των θέσεων του Della Volpe έτσι που να προβάλλεται οξύτερα το στοιχείο του δογματισμού και του βολονταρισμού των θέσεων αυ-

36. Πρβ. για τα παραπάνω το Interview του Colletti εις NLR 86 και Β. Κάλφα, «Γ. ντέλα Βόλπε, Για τη διαλεκτική», *Πολίτης*, τ. 28 (1979).

37. Πρβ. *Dialectica e storia*, Μεδίνα, 1971.

38. Πρβ. *Scienza, stato e critica di classe*, Μπάρι, 1970.

τών. Ο Merker υιοθετεί το αίτημα ανάπτυξης μίας ιστορικής-κριτικής κοινωνιολογίας, της οποίας η μέθοδος θα στηρίζεται σε «καθορισμένες ιστορικές αφαιρέσεις». Η μέθοδος αυτή θα ενεργοποιείται στην προοπτική της «επαναστατικής πράξης» στην περίοδο της μετάβασης από την αστική στη σοσιαλιστική κοινωνία. Το στοιχείο αυτό της «μετάβασης» (που υπήρχε και στο «Κλειδί», σελ. 85) αντιμετωπίζεται ως μία με φυσικοεπιστημονικά κριτήρια αναγκαία διαδικασία, η δε μέθοδος του «συγκεκριμένου, αφηρημένου, συγκεκριμένου» ανάγεται σε μία επιστημονιστική μηχανική που μπορεί να χρησιμεύσει ως θεωρία της κοινωνίας, αλλά να παράσχει και ένα πρότυπο για την πράξη. «Συγκεκριμένο Ι» είναι η τωρινή αστική κοινωνία (ειδωμένη ως ένα δεδομένο). «Αφαίρεση» είναι μία υποθετική θεωρία (η κανονιστική υπόθεση της βολπιανής *Λογικής*) και «συγκεκριμένο 2» είναι η γνώση της κοινωνίας μέσα από την επιβεβαίωση της θεωρίας. Η επιβεβαίωση αυτή υποτίθεται ότι γίνεται εμπειρικά μέσα από «λειτουργικά εργαλεία»³⁹ για τη λύση τωρινών προβλημάτων: τα λειτουργικά αυτά εργαλεία παραπέμπουν στην εργαλειακή πράξη που «κατανοεί» το πραγματικό αλλάζοντάς το, δηλ. καταργώντας το υπό κατανόηση αντικείμενο και κατανοώντας το νέο αντικείμενο που η ίδια δημιούργησε. Απροβλημάτιστα υιοθετείται και εδώ η μη κριτική ιδέα της «συνάρθρωσης», δηλ. η μεθοδολογική ιδέα (που υποτίθεται ότι θεμελιώνεται στη μαρξική «Εισαγωγή» στα *Grundrisse*), ότι μπορούμε να προϋποθέσουμε την ύπαρξη κάποιων «γενικών στοιχείων» που ανευρίσκονται σε όλες τις κοινωνίες και ότι το παρόν «προσθέτει» σε αυτά τα δικά του ιδιαίτερα στοιχεία ώστε να συγκροτηθεί η τωρινή πραγματικότητα ως συνάρθρωση γενικών και ιδιαιτέρων στοιχείων.

Ορισμένα στοιχεία της κριτικής, την οποία διατυπώσαμε απέναντι στη δογματική επιστημονιστική κατεύθυνση των Della

39. Στη λειτουργιστική αυτή λογική εντάσσεται και η σχέση του μορφικού προς το υλιστικό επίπεδο ανάλυσης σχέσεων, τα οποία εμφανίζονται ως χωριστά, αντίπαλα στοιχεία. Το ένα από αυτά, το υλιστικό-θετικό, είναι δυνατόν, *ως έχει*, να απομονωθεί από το άλλο και να «λειτουργήσει» σε έναν άλλο κοινωνικό συσχετισμό. Γι' αυτό ο Merker (ό.π., σελ. 22) διατυπώνει ως πρόβλημα να δειχθεί η «λειτουργικότητα» οικονομικών κατηγοριών όπως η υπερεργασία, η υπεραξία, ο μισθός κτλ. σε ένα σοσιαλιστικό συσχετισμό.

Volpe, Merker κτλ. έχουν διατυπωθεί από έναν θεωρητικό που προέρχεται από αυτή τη σχολή, διαφοροποιείται όμως από αυτήν σε σημαντικά σημεία: τον Giuseppe Vacca. Ο Vacca στο *Scienza, stato e critica di classe* διατυπώνει ορισμένα κριτικά επιχειρήματα απέναντι στον Della Volpe που συνδέουν την κριτική του επιστημονισμού με την προβληματική της πάλης των τάξεων. Οι κύριες ενστάσεις του Vacca απέναντι στην βολπιανή μεθοδολογία είναι (σελ. 46):

1. Η μεθοδολογία αυτή ανάγει ανεπίτρεπτα ιδιαίτερες λογικές δομές σε ένα γενικευμένο μεθοδικό πεδίο ανάλυσης (της μορφής: συγκεκριμένο, αφηρημένο, συγκεκριμένο).

2. Με τον τρόπο αυτό, ανασυνθέτοντας στη βάση αυτή μία «γενική επιστημονική μέθοδο», αντιμετωπίζει προνομιακά το γενικό, οπότε καταλήγει σε επιστροφή σε κάποιας μορφής απριορισμό.

3. Η μεθοδολογία παραβλέπει τη θετική συμβολή της αστικής επιστήμης τονίζοντας αποκλειστικά τις αντεστραμμένες και λανθασμένες μορφές, υπό τις οποίες τα αποτελέσματα της επιστήμης αυτής παρουσιάζονται.

4. Ο τονισμός της μεθοδολογικής διάστασης από τον Della Volpe παραβλέπει την ιδιαίτερη σημασία του γεγονότος ότι το πρόβλημα κατασκευής θεωρίας στο μαρξισμό συνίσταται και εξαντλείται στην κατασκευή κατηγοριακού πλαισίου (θεωρητικού οργανισμού) αναφερόμενου στην ανάλυση του παρόντος κοινωνικού σχηματισμού (κεφάλαιο, αστική κοινωνία).

5. Τέλος η μεθοδολογία βολπιανού τύπου παραβλέπει την ιδιάζουσα «πραγματική υπόσταση» (*grammaticità*) των μαρξικών κατηγοριών. Ο όρος αναφέρεται στο χαρακτήρα των κατηγοριών ως εννοιών μίας θεωρίας της σύγχρονης πάλης των τάξεων, που, αν παραμερισθεί, θα απολεσθεί ο κριτικός χαρακτήρας του μαρξισμού, ο οποίος και θα συρρικνωθεί σε επιστημονισμό.

Θέση του Vacca είναι ότι ο μαρξισμός είναι επιστήμη και μορφή συνείδησης μίας τάξης, με αντικειμενική αναφορά στην ταξική πάλη. Από μεθοδολογική άποψη, ιδιαίτερο ενδιαφέρον παρουσιάζει το σημείο 4 της κριτικής του Vacca, που φαίνεται να θεμελιώνει τον κριτικό αντιεπιστημονισμό του, δεδομένου ότι φαίνεται να προβάλλει απέναντι στο μεθοδολογικό φορμαλισμό

ένα προνομιακό περιεχομενικό αντικείμενο δεσμευτικό για την κοινωνική θεωρία, δηλ. την θεωρία του αστικού κοινωνικού σχηματισμού. Ο κίνδυνος που κρύβεται σε αυτή την κατ' αρχήν προωθημένη θέση του Vacca είναι ότι, με τον τονισμό του «εξαντλητικού» χαρακτήρα του θεωρητικού οργάνου που αναφέρεται στο ιστορικό τώρα, η ανάλυση κινδυνεύει να οδηγηθεί σε ιστοριστικό σχετικισμό. Ο κίνδυνος αυτός θα μπορούσε να αποφευχθεί σε μία μεθοδολογικά προσανατολισμένη ανάλυση του διαλεκτικού χαρακτήρα των κατηγοριών στον Μαρξ που θα θεματοποιούσε ιδιαίτερα το πρόβλημα της ιστορικότητας των κατηγοριών. Η θεματοποίηση αυτή ωστόσο εμφανίζεται ελλιπής στον Vacca, πράγμα που γίνεται εμφανές τόσο στην προσέγγισή του της έννοιας της διαλεκτικής όσο και της σχέσης ιστορικού και λογικού στη μαρξική ανάλυση. Όπως ο Vacca υποστηρίζει κριτικά απέναντι στον Della Volpe (πρβ. σελ. 114 επ.) μαρξικές κατηγορίες, όπως ολότητα ή αντίφαση, δεν θα πρέπει να αναλύονται «φιλοσοφικά» (λ.χ. ιστορία ως όλο, διαδικασία κτλ.), αλλά θα πρέπει να αναφέρονται στην καπιταλιστική κοινωνία ως ενιαίο οργανισμό και οικονομικοκοινωνικό σχηματισμό. Αυτό σημαίνει για τον Vacca ότι μία έννοια όπως της «ολότητας» δεν συγκροτεί μία αυτόνομη επιστημική μεθοδολογικοερμηνευτική αρχή, αλλά αποτελεί «ευρετική» έννοια αναπόσπαστη από το σύγχρονο κοινωνικό σχηματισμό, έννοια δηλ. που αναφέρεται στις ιστορικές αντιθέσεις του σχηματισμού αυτού που εκφράζονται στην μορφή του εμπορεύματος και προκύπτουν από τις κοινωνικές σχέσεις, στις οποίες έχει ενταχθεί η εργατική δύναμη.

Ο συλλογισμός αυτός οδηγεί τον Vacca σε υποβιβασμό του διαλεκτικού χαρακτήρα του μαρξισμού, ο οποίος δεν θεωρείται πλέον ότι μπορεί να εγείρει κάποια αξίωση ότι αποτελεί μεθοδολογικά προνομιακή θεωρία, αλλά η σημασία του εντοπίζεται τώρα στο ότι εκφράζει τον ιστορικό υλισμό και συνεπώς αντιμετωπίζει την συνείδηση ως «πραγματική συνείδηση», η οποία είναι μέρος της παρούσης κοινωνικής ολότητας. Εδώ συνίσταται κατά τον Vacca ο χαρακτήρας του μαρξισμού ως κριτικής κοινωνικής επιστήμης που αναφέρεται στην πάλη των τάξεων. Γίνεται εμφανές μέσα από την επιχειρηματολογία αυτή ότι ο Vacca μετατοπί-

ζει το πρόβλημα της διαλεκτικής από πρόβλημα κατηγοριακής ανάπτυξης με προνομιακή αναφορά στην ιστορική σύγχρονη κοινωνία (στις σχέσεις και τις αξίες της) σε θεωρία πάλης των τάξεων που δεν θεμελιώνεται σε μία τέτοια κατηγοριακή ανάπτυξη, αλλά μάλλον την θεμελιώνει προσδίδοντάς της την «ορθή» κατεύθυνση. Συναφώς ο Vacca μιλάει (σελ. 117) για «ορθή συνείδηση του σοσιαλισμού, ως παγκόσμια μετάβαση προς έναν νέο σχηματισμό» και από την σκοπιά αυτή εγείρει το αίτημα μίας θεωρίας συνάρθρωσης του οικονομικού, πολιτικού και ιδεολογικού (ήδη εδώ διαπιστώνεται προσχώρηση στη στρουκτουραλιστική ιδέα της συνάρθρωσης και απομάκρυνση από την αναζήτηση τρόπων διαλεκτικής ανάπτυξης των κατηγοριών για την ανάλυση των κοινωνικών σχέσεων).

Αλλά και η προσέγγιση της σχέσης ιστορικού και λογικού στη μέθοδο του Μαρξ από τον Vacca χαρακτηρίζεται από την επιλογή, χάριν της κριτικής του «φιλοσοφικού» χαρακτήρα του βολπιανού επιστημονισμού, μίας περιοριστικής και επιλεκτικής μεθοδολογικής τοποθέτησης. Έτσι, η βολπιανή θέση της «αντιστροφής του χρόνου» ως αναγκαίου όρου σύστασης επιστήμης (δηλ. η βολπιανή επεξεργασία της μαρξικής θέσης του σύγχρονου χαρακτήρα των ιστορικών κατηγοριών) θεωρείται ότι με τη γενική αυτή διατύπωση δεν ισχύει και θα πρέπει να αντικατασταθεί από τη συγκεκριμένη ανάλυση κατηγοριών στην αστική κοινωνία (σελ. 90 επ.). Στην ανάλυση αυτή ο Vacca ανακαλύπτει μία συγκεκριμένη αντιστροφή χρονικού και λογικού, την οποία αναδεικνύει ως πυρηνική για τη μαρξική μεθοδολογία. Πρόκειται για την «αντιστροφή χρονικότητας» μεταξύ αφηρημένης εργασίας και ατομικής ιδιοκτησίας (δηλ. χρονικά προηγείται της αφηρημένης εργασίας η σχέση καπιταλιστικής ιδιοποίησης, αλλά η ανάλυση της καπιταλιστικής σχέσης αφηρημένης εργασίας προϋποτίθεται μεθοδολογικά προκειμένου να γίνει κατανοητή η καπιταλιστική ιδιοποίηση). Η θέση του Vacca απέναντι στον Della Volpe είναι ότι η μαρξική ανάλυση δεν θέτει γενικά το πρόβλημα της κυριαρχίας του παρόντος πάνω στο παρελθόν, αλλά αφορά μόνο στην ιδιαίτερη κυριαρχία της κατηγορίας της αλλοτριωμένης εργασίας.

Παρ' όλο που η κριτική στον αφηρημένο και φιλοσοφικό χαρακτήρα του βολπιανού επιστημονισμού είναι παραγωγική, η θέση που προτείνει ο Vacca είναι ανεπαρκής. Η αντιστροφή ιδιοκτησίας και αλλοτρίωσης που χρησιμοποιεί ως παράδειγμα προέρχεται από το μαρξικό προβληματισμό των αρχών της δεκαετίας του '40 και δεν προσεγγίζει την πολυεΐδεια, ούτε αντιμετωπίζει τις συνέπειες του μεθοδολογικού προβληματισμού του ώριμου μαρξικού έργου⁴⁰. Έτσι και η ιδιαίτερη «αντιστροφή» που προτείνει ο Vacca και το πρακτικό πρόβλημα της πάλης των τάξεων που επιδιώκει να αναδείξει εμφανίζονται ως απομονωμένες πλευρές ενός περιεκτικού διαλεκτικού μεθοδολογικού προβληματισμού που διαφεύγει της ανάλυσης του Vacca, η οποία οδηγείται για το λόγο αυτό σε σχηματικές λύσεις.

VIII. Η ολοκλήρωση της μετάβασης από τη διαλεκτική προς τον επιστημονισμό (Colletti)

Αναφερόμενοι στη χαρακτηριστική για την Ιταλία αντιπαράθεση θεωρητικών τοποθετήσεων έως και κατά τη δεκαετία του '70 διαπιστώσαμε την αντίθεση μεταξύ δογματισμού και σχετικιστικού ιστορισμού ως έκφραση των διλημμάτων της αριστεράς που επηρέασε και τη διαμόρφωση της έννοιας της διαλεκτικής στο χώρο αυτό. Σήμερα τα μέτωπα αυτά έχουν εν μέρει μετατοπισθεί. Ο επιστημονισμός έχει ανταλλάξει την «ακροαριστερή» του θέση με μία προσεκτική σοσιαλδημοκρατική τοποθέτηση, ενώ οι ιστοριστικές θεωρητικοποιήσεις οδήγησαν σε ακραίες σχετικιστικές θέσεις αλλά και σε απότομες μεταβάσεις προς στρουκτουραλιστικές επιστημολογίες⁴¹. Από τον Della Volpe ως τον Colletti έχει οξυνθεί και ολοκληρωθεί το αντιδιαλεκτικό επιχείρημα.

40. Για τα μεθοδολογικά προβλήματα του ώριμου μαρξικού έργου πρβ. K. Psychopedis, "Dialectical Theory, Problems of Reconstruction", *ό.π.*, σελ. 1-53.

41. Πρβ. K. Ψυχοπαίδης, «Κρίση θεωρίας στις σύγχρονες κοινωνικές επιστήμες», στο W. Bonefeld κ.ά. (επιμ.), *Post-Fordism and Social Form*, Λονδίνο, 1991, και *Μεταφορντισμός και κοινωνική μορφή*, Αθήνα, Εξάντας, 1993.

Ακριβώς αυτή τη διαδικασία ολοκλήρωσης της επίθεσης κατά της διαλεκτικής, τις παρανοήσεις και αντινομίες που περιέχει θα επιχειρήσω να ανακατασκευάσω σύντομα στα επόμενα, βάσει της επιχειρηματολογίας του Colletti.

Ο Colletti τοποθετεί ο ίδιος τις απαρχές των ενδιαφερόντων του στα «γνωσιολογικά προβλήματα» του υλισμού⁴². Εντοπίζει ως θεμελιακή υλιστική θέση την αναγνώριση της πραγματικότητας και της ανεξαρτησίας του εξωτερικού κόσμου από τη συνείδηση. Ο κόσμος αυτός είναι προσπελάσιμος μέσω μίας επιστημονικής λογικής βασισμένης στα πειράματα που επιτρέπουν τον έλεγχο, την επιβεβαίωση ή τη διάψευση υποθέσεων που αντιπαρατίθενται σε παρατηρησιακά δεδομένα. Η προτεραιότητα αυτή που δίνει στο γνωσιολογικό πρόβλημα και στην επιστημονιστική πρόσβαση σε αυτό προδικάζει τη μορφή του κοινωνικοεπιστημονικού επιχειρήματός του προς δύο κατευθύνσεις:

α) Η κοινωνικοεπιστημονική προβληματική θεωρείται συνέπεια της όλης «γνωσιοθεωρητικής» (επιστημονιστικής) κατασκευής, δεν της αναγνωρίζεται δηλ. ίδιο πεδίο θεμελίωσης, ούτε οιαδήποτε τύπου θεμελιωτική αξίωση απέναντι στην επιστημονιστική προσέγγιση.

β) Στο βαθμό που η κοινωνικοεπιστημονική προβληματική οδηγεί σε ζητήματα που εμφανίζονται ως μη υπαγώγιμα στον επιστημονιστικό τρόπο θέσης ερωτημάτων, η διερεύνηση των γενεσιουργών λόγων των ζητημάτων αυτών οδηγεί μάλλον σε αντιμετώπιση του κοινωνικοεπιστημονικού προβληματισμού ως ανορθολογικού και καθόλου στον κριτικό έλεγχο των όρων σύστασης του ίδιου του επιστημονισμού.

Η πρώτη κατεύθυνση προς την οποία αναπτύσσεται η επιχειρηματολογία του Colletti μπορεί να εντοπισθεί στην προσπάθειά του να υποβιβάσει τα αποτελέσματα της κοινωνικοεπιστημονικής θεωρίας και ιδιαίτερα των κλασικών διαλεκτικών θεμελιώσεών της. Συναφώς προβαίνει στην τοποθέτηση ότι η καντιανή πρακτική φιλοσοφία δεν παρουσιάζει θεωρητικό ενδιαφέρον και ότι γενικά η αστική σκέψη πέτυχε μεν να θεμελιώσει τις φυσικές

42. Πρβ. *NLR* 86, σελ. 12.

επιστήμες, αλλά όχι και την επιστημονική γνώση της κοινωνίας (σελ. 11). Ιδιαίτερα προκειμένου να αναλύσει το πρόβλημα της διαλεκτικής ο Colletti αναφέρεται διαρκώς στα προκριτικά γραπτά του Καντ, με αφετηρία τα οποία επιχειρεί να ανακατασκευάσει μία θεωρία «πραγματικών αντιθέσεων» αγνοώντας τον ίδιο τον πυρήνα της καντιανής κριτικής θεωρίας που συνίσταται στη θεμελίωση μίας θεωρίας της διαλεκτικής στα μεγάλα έργα της ωριμότητας, ιδίως στην *Κριτική του καθαρού Λόγου* και στην *Κριτική της κριτικής δύναμης* (θεωρίας που κατέχει κεντρικό ρόλο στη θεμελίωση των συγχρόνων κοινωνικών επιστημών καθώς θεματοποιεί την αξιακή φύση του πραγματικού μέσα από την αντιπαράθεση του μηχανιστικού προς το τελεολογικό στοιχείο σε αυτήν και προσφέρει σήμερα γόνιμες λύσεις προς την κατεύθυνση της διατύπωσης αντιβεμπεριανών επιστημολογιών)⁴³.

Η ελλιπής κατανόηση της κοινωνικοεπιστημονικής προβληματικής της κλασικής θεωρίας από τον Colletti εκφράζεται ακόμη στην άποψη που διατυπώνει ότι η εγελιανή διαλεκτική εξαντλείται στην ιδέα της κίνησης καθαρών εννοιών που συνεπάγεται ότι κάθε έννοια «είναι» και η ίδια της η άρνηση (συσχετίζει την εγελιανή προσέγγιση με την πλατωνική της συμπλοκής ειδών και της κοινωνίας γενών). Αγνοείται το πρόβλημα των κοινωνικών περιεχομένων ως ιστορικών σχέσεων και η ιδιαιτερότητα της εγελιανής διαλεκτικής ανακατασκευής των θεσμών με αφετηρία έναν δεσμευτικό για την ανάπτυξη των κατηγοριών αναστοχασμό πάνω στην αξιακή φύση του πραγματικού⁴⁴.

Ο υποβιβασμός της κοινωνικοεπιστημονικής προβληματικής εκδηλώνεται τέλος στην άποψη ότι ο μαρξισμός δεν έχει «δική του» πολιτική θεωρία, αλλά οι βασικές του ιδέες περιέχονται ήδη στον Rousseau. Η θέση αυτή φανερώνει ότι ο Colletti κατανοεί το μαρξισμό ως κριτική των χωρισμών (μεταξύ ατόμων, μεταξύ ατόμων

43. Προς αυτή την κατεύθυνση επιχειρηματολογώ στο K. Psychopedis, "Dialectical Theory, Problems of Reconstruction", *ό.π.*

44. Τα προβλήματα αυτά έχουν τεθεί στο K. Psychopedis, *Geschichte und Methode*, Φραγκφούρτη, Νέα Υόρκη, 1984, ελλην. Κ. Ψυχοπαίδης, *Ιστορία και Μέθοδος*, Αθήνα, Σμίλη, 1994.

και γενικού πολιτικού στοιχείου κτλ. από τη σκοπιά ενός «όλου») που χαρακτηρίζει το μαρξικό προβληματισμό του 1843, αλλά αγνοεί την κύρια κοινωνικοεπιστημονική συμβολή του Μαρξ που συνίσταται στη θεωρητικοποίηση των κοινωνικών αντιθέσεων που παράγουν τους χωρισμούς αυτούς στα πλαίσια μίας θεωρίας της αξίας.

Η ελλιπής προσέγγιση των κοινωνικοεπιστημονικών ερωτημάτων που τίθενται στη διαλεκτική παράδοση γίνεται ιδιαίτερα αισθητή στο άρθρο του Colletti «Marxism and the Dialectic»⁴⁵. Η στρατηγική του Colletti συνίσταται εδώ στην αντιπαράθεση δύο τύπων σκέψης αναφερομένων στο πρόβλημα της αντίφασης. Ο τύπος σκέψης που γίνεται αποδεκτός από τον Colletti και ανατρέχει στον Popper αναφέρεται σε πραγματικές αντιθέσεις χωρίς αντίφαση που συμβιβάζονται με την τυπική λογική, ενώ ο τύπος που απορρίπτεται συνίσταται στην αντιφατική σκέψη που ταυτίζεται με τη διαλεκτική. Τυπικά δηλ. φαίνεται να υποστηρίζεται από το διαλεκτικό επιχειρήμα ότι ισχύει ταυτοχρόνως Α και όχι Α οπότε στη βάση του επιχειρήματος του Popper θα μπορούσε από την αντίφαση αυτή να συναχθεί το (οποιοδήποτε) X κατά την εξής απλή λογική κατασκευή:

1. Α και όχι Α (αντίφαση)
2. Α (από το 1)
3. Α ή X (από το 2)
4. Όχι Α (από το 1)
5. X (από το 3 και το 4)

Στο σημείο αυτό θα πρέπει να παρατηρηθεί ότι για τη συνεπαγωγή του X από το «όχι Α» θα μπορούσε κανείς να προχωρήσει κατευθείαν από το 3 (Α ή X) στη διατύπωση: «όχι Α συνεπάγεται X» χωρίς να χρησιμοποιηθεί, αλλά ούτε βεβαίως και να θιγεί, καμία απολύτως αρχή της αντίφασης. Η άρνηση του Α και η παραγωγή από εκεί ενός X προκύπτει κατευθείαν από την ανά-

45. Πρβ. *NLR* 93. Για το λογικό επιχειρήμα που προβάλλεται εδώ πρβ. τα περί διαλεκτικής λεγόμενα από τον Popper στο *Conjectures and Refutations*, Λονδίνο, 1972, σελ. 312 επ., σελ. 316. Στην Ελλάδα παραλαμβάνονται και αναπαράγονται από τους Π. Χριστοδουλίδη (“Έχει η διαλεκτική θέση στην επιστήμη;”, *Ελληνική Φιλοσοφική Επιθεώρηση*, Μάιος 1985, σελ. 146-161) και Δ. Δημητράκο (*Ενάντια στο ρεύμα*, Αθήνα, 1988, σελ. 266 επ.).

πτυξη της μορφής του A και είναι απολύτως νόμιμη στα πλαίσια της τυπικής λογικής διαδικασίας μετατροπής διαζευκτικών εκφράσεων σε εκφράσεις συνεπαγωγής (βεβαίως είναι αυτονόητο ότι, αν τελικά τεθεί ένα \times ως διακριτό, έχει γίνει αποδεκτή η παραδοχή όχι A και έχει εγκαταλειφθεί η αρχική παραδοχή A).

Ανεξαρτήτως όμως του τρόπου που οι Popper, Colletti κ.ά. κατασκευάζουν τον αντίπαλό τους και τον «απορρίπτουν», τίθεται κατά τη γνώμη μου ήδη σε επίπεδο τυπικής λογικής ένα πρόβλημα μετριασμού της αντίφασης και διαμεσολάβησής της, όπως αιτείται η διαλεκτική θεωρία⁴⁶. Το πρόβλημα αυτό συνδέεται με το πρόβλημα της αξιολόγησης, όπως αυτό αποτυπώνεται στην πλέον αφηρημένη του μορφή σε τυπικολογικές κατασκευές. Έτσι το ενέργημα: «Από A μεταβαίνω σε A ή \times » αποτυπώνει τη σημαντικότητα (relevance) της μετάβασης από το A σε μία έκφραση που περιέχει το \times , ενώ για να επιβεβαιώσω το \times ως αληθές θα πρέπει να αρνηθώ το A. Η σημαντικότητα μετέχει της λογικής φύσης της διάζευξης (vel), στην οποία παραμένει ανοικτό κατά πόσον οι δύο προτάσεις A και \times συναληθεύουν ή αλληλοαποκλείονται (δηλ. στη διάζευξη τίθενται το A και το \times λογικά σε σχέση, αξιολογείται ότι είναι σημαντικό να συσχετισθούν χωρίς να δηλώνεται αν το ένα αποκλείει το άλλο, αλλά προκειμένου να διακριθεί το ένα θα πρέπει να αρνηθώ το άλλο). Η φύση του vel περιέχει δηλ. μία αξία, η οποία, στο επίπεδο του ατομισμού της τυπικής λογικής εμφανίζεται με την αφηρημένη μορφή της απόφασης να συσχετίσω το A διαζευκτικά με ένα \times (ο λογικός ατομισμός προβάλλει τη σχέση ως ντεσιζιονιστική μετάβαση από την μία έκφραση σε μία άλλη)⁴⁷.

Και στις πλέον αφηρημένες λογικές κατασκευές, ήδη στο επίπεδο της προτασιακής λογικής, μπορούν να αναδειχθούν δια-

46. Διαφοροποιούμαι εδώ από τον B. Fogarasi, *Dialektische Logik*, Βερολίνο 1954 (1η συγγραφική έκδοση 1953), σελ. 59, 61 επ., και από τον G. Klaus, *Moderne Logik*, 7η έκδ., Βερολίνο (Αν.), 1978, σελ. 55 επ., 205 επ., οι οποίοι αποδέχονται χωρίς περιορισμούς την αρχή της τυπικής αντίφασης.

47. Ο λογικός ατομισμός παραμελεί την αξιακή διάσταση του πραγματικού, της οποίας η ένταξη σε ορθολογικό πλαίσιο αποτελεί το κύριο αντικείμενο της διαλεκτικής σχέσης μηχανισμού και τελεολογίας, όπως αναπτύσσεται στην *Τρίτη καντιανή κριτική* και στην *Εγελιανή λογική της έννοιας*.

στάσεις της προβληματικής της αντίφασης που κάμπτουν το μοντέλο του αυστηρού αλληλοαποκλεισμού του Α και του όχι Α προς την κατεύθυνση ασθενών μεταβάσεων και διαμεσολαβήσεων μεταξύ τους. Για να παρακολουθήσει κανείς αυτή την κίνηση της σκέψης μπορεί να πάρει ως αφετηρία τα δύο σκέλη της αντίφασης και να μεταβεί από το Α με λογική αναγκαιότητα στο (να παραγάγει το) «όχι Α συνεπάγεται Β». Από δε το όχι Α μπορεί να μεταβεί στο (να παραγάγει το) «Α συνεπάγεται Β». Κατά τις δύο αυτές διαδικασίες παραγωγής εκφράσεων από το Α και από το όχι Α τίθεται ως «σημαντικό» να οδηγηθεί η κατασκευή σε εκφράσεις που να περιέχουν το Β, να τεθεί σε σχέση προς το Β υπερβαίνοντας την αρχική ταυτολογική θέση του Α (ή του όχι Α). Η αναφορά στο Β προϋποθέτει την παραδοχή ενός λογικού κόσμου όπου οι προτάσεις (και τα αντικείμενά τους) αλληλοσχετίζονται και συνεπάγονται η μία την άλλη πράγμα που μπορεί να εκφρασθεί λογικά ως ένα θεώρημα της συνεπαγωγής με την μορφή: «είτε το Α συνεπάγεται το Β, είτε το Β συνεπάγεται το Α».

Η κίνηση αυτή προς το σημαντικό σε ένα όλο σημασιών είδαμε ότι εκδηλώνεται μέσα από το λογικό σημάδι ή/νεί (από όπου προκύπτει αρνητικά και η συνεπαγωγή) το οποίο προϋποθέτει η παραγωγή αυτών των εκφράσεων, αποτελεί δηλ. την τελεολογία τους. Αλλά ενώ στο επίπεδο της αρχικής άκαμπτης αντιπαράθεσής του Α προς το όχι Α εκδηλώνεται αντίφαση, στο επίπεδο των ανεπτυγμένων εκφράσεων που νόμιμα παρήχθησαν (από το Α η έκφραση: «όχι Α συνεπάγεται Β» και από το όχι Α η έκφραση: «Α συνεπάγεται Β») κάμπτεται η αντίφαση και προβάλλουν διαμεσολαβήσεις (συγκρισιμότητα) μεταξύ των εκφράσεων. Έτσι η αλήθεια της συνεπαγωγής «όχι Α συνεπάγεται Β» δεν αίρεται έστω και αν τεθεί το όχι Α ως ψευδές. Η δε αλήθεια της συνεπαγωγής «Α συνεπάγεται Β» (που παρήχθη από το όχι Α) δεν αίρεται έστω και αν τεθεί το Α ως ψευδές, αν ισχύει δηλ. «όχι Α συνεπάγεται Β». Προκύπτει δηλ. ασθενής «συνεννόηση» των δύο ανεπτυγμένων εκφράσεων μέσω της «σημαντικής» έκφρασης Β⁴⁸.

48. Ο λογικός φορμαλισμός δεν χρησιμοποιεί την έννοια της σημαντικότητας (relevance) με τον τρόπο που εκτίθεται εδώ, αλλά με την έννοια ότι το Α είναι σημαντικό για το

Στο σημείο αυτό είναι ενδεδειγμένο να παρατηρηθεί ότι στη μέθοδο ανάπτυξης ασθενών διαμεσολαβήσεων που προτείνω εδώ χρησιμοποιώ τον πίνακα συναρτήσεων αληθείας (που περιέχει ως αληθή τη συνεπαγωγή: «από ψευδές προκύπτει αληθές»), άρα χρησιμοποιείται η αρχή της μη αντίφασης. Το επιχείρημα είναι ότι χρησιμοποιώντας την αρχή της μη αντίφασης παράγονται ασθενείς διαμεσολαβήσεις μεταξύ αντιφατικών προτάσεων. Σε διατυπώσεις όπως αυτές που εξετάζουμε προκύπτει η επιβεβαίωση ενός Β με πραγμάτωση και εγκατάλειψη του όρου, πράγμα που συμπίπτει με μία έννοια ελευθερίας όπως μπορεί να διαθλάται σε μία λογική κατασκευή. Αυτή είναι εγγενής στην ανθρώπινη ικανότητα της αξιολόγησης και της θέσης ενός νοήματος ως σημαντικού. Όλες οι σημαντικότητες προκύπτουν σε έναν κόσμο νοημάτων και σχέσεων που συγκροτούνται υπό όρους, οι οποίοι τίθενται και αίρονται τόσο μέσα στη σκέψη όσο και μέσα στη ζωή⁴⁹.

Εγκαταλείποντας το πεδίο της τυπικής σκέψης στρεφόμαστε τώρα στο πρόβλημα των πραγματικών αντιθέσεων που απασχόλησε τον Colletti ιδιαίτερα ως ερώτημα που αφορούσε τη δυνατότητα να απαλειφθεί το στοιχείο της σχέσης μεταξύ δύο αντιθέτων τάσεων. Ιδανική περίπτωση επιβεβαίωσης του τύπου σκέψης που γίνεται αποδεκτός από αυτόν είναι η περίπτωση δύο τάσεων που αλληλομάχονται χωρίς να διαμεσολαβούνται (σελ. 9). Ως υπόδειγμα του «ορθού» αυτού τρόπου παρουσιάζεται, στην παράδοση της σχολής του Della Volpe, το μαρξικό κείμενο του 1843 (*Κριτική του εγελιανού κρατικού δικαίου*) όπου αναγράφεται: «Πραγματικά άκρα δεν μπορούν να διαμεσολαβηθούν το ένα με

Β αν κατά τη συναγωγή του Β από το Α πράγματι χρησιμοποιείται το Α. Για την επιστημική προβληματική της «σημαντικότητας» πρβ. D. Sperber, D. Wilson, *Relevance, Communication and Cognition*, Οξφόρδη, Blackwell, 1986.

49. Η ιδέα ότι η τυπική λογική προϋποθέτει άλλα δεν θεματοποιεί μια διαδικασία «θέσης» των κρίσεων ανευρίσκεται εις L. Erdei, *Gegensatz und Widerspruch in der Logik*, Akadémiai Kiadó, Βουδαπέστη, 1972. Ο Erdei δέχεται ότι οι εγελιανές λογικές επιχειρούν να συμπεριλάβουν και μορφικά χαρακτηριστικά που αντανακλούν τη διαδικασία αυτή κατηγοριακής ανάπτυξης. Πρβ. σχετικά K. Psychopedis, "Die Möglichkeit der Gesellschaftsphilosophie bei Hegel" στο *Gesellschaft* 5, Φραγκφούρτη, Suhrkamp, 1976.

το άλλο ακριβώς γιατί είναι πραγματικά άκρα. Ούτε όμως να διαμεσολαβηθούν έχουν ανάγκη γιατί η ουσία τους είναι αντίθετη. Δεν έχουν τίποτε κοινό μεταξύ τους, δεν αλληλοαναζητούνται, δεν αλληλοσυμπληρώνονται». Δεν έχουν τη «νοσταλγία», την ανάγκη του άλλου κτλ.⁵⁰ Η αναφορά στο κείμενο αυτό γίνεται για την υποστήριξη της άποψης ότι η «ορθή» μορφή αντιθέσεων είναι η αντίθεση μη σχετιζομένων «πόλων», μία όμως προσεκτική ανάγνωση του μαρξικού νεανικού κειμένου παρουσιάζει διαστάσεις του μαρξικού προβληματισμού που έρχονται σε αντίθεση με την επιχειρηματολογία του Colletti.

Έτσι, ο Μαρξ στο κείμενο διακρίνει δύο ειδών «άκρα», αφενός τα άκρα ως προς τους καθορισμούς μίας ουσίας (η ουσία «πόλος» έχει τους «καθορισμούς» Βόρειος Πόλος και Νότιος Πόλος) και αφετέρου τα άκρα που συγκροτούν διάφορες ουσίες (πόλος και αντιπόλος). Σκοπός της διάκρισης αυτής είναι η εννοιακή προσέγγιση των ιστορικών και πολιτικών προβλημάτων που αναλύονται στην εγγελιανή *Φιλοσοφία του δικαίου*, όχι μόνο ως διαμεσολαβήσεις της υπάρχουσας πραγματικότητας, αλλά και από τη σκοπιά μίας «κατ' ουσίαν» διάφορης πραγματικότητας, η οποία θα προκύψει με την «πυροδότηση του αγώνα (MEW 293) και θα αντιπαρατεθεί αποφασιστικά στην υπάρχουσα πραγματικότητα (πρβ. «αποφασιστικότητα πραγματικών αντιθέσεων», στο ίδιο). Ο Μαρξ επιχειρεί δηλ. εδώ να θεμελιώσει πρακτικά το «λογικό» πρόβλημα της αντίθεσης. Παρά τον κάποτε απλουστευτικό χαρακτήρα του πρώιμου μαρξικού λόγου, που δεν είναι απαλλαγμένος από στοιχεία ντεσιζιονισμού, η κατεύθυνση της επιχειρηματολογίας είναι σαφής. Η συγκρότηση αντιπάλου «πόλου» που δεν θα αναφέρεται στην υπάρχουσα αντίθεσή του αλλά θα συνιστά αυθυπόστατη «ολότητα» είναι εδώ το πραξολογικό αίτημα. Μέσα από την αξιολογική θεώρηση της μίας «ουσίας» ως «αληθινής» (δηλ. αυτής που θα πραγματωθεί ως πρακτική-φιλοσοφική ουσία) η αντίπαλη ψευδής ουσία αποουσιαστικοποιείται, αποδεικνύεται φενάκη (λ.χ. η θρησκεία δεν αποτελεί την αληθι-

50. K. Marx, *Zur Kritik der Hegelschen Rechtsphilosophie. Kritik des Hegelschen Staatsrechts*, *Marx-Engels-Werke*, τόμ. 1, σελ. 293, ελλ. μετ. Μπ. Λυκούδη, σελ. 192.

γή αντίθεση απέναντι στη φιλοσοφία αλλά κατανοείται από την τελευταία ως «απατηλή» πραγματικότητα, πρβ. MEW 294). Η μαρξική ανάλυση καταλήγει: «Δεν υπάρχει πραγματικός δυϊσμός της ουσίας» (στο ίδιο). Η παραπάνω διαλεκτική ανάλυση της αποφασιστικής αντιπαράθεσης ουσιών και της κατάληξης της «μάχης» με την επιβεβαίωση της υπερβαίνουσας, «αληθινής» ουσίας, χαρακτηριστικός «τόπος» του πρώιμου μαρξικού έργου, δύσκολα μπορεί να χρησιμοποιηθεί προκειμένου να επιβεβαιωθεί το επιστημονιστικό «επιχείρημα» του Colletti ότι οι «ορθές» αντιθέσεις θα πρέπει να είναι αδιαμεσολάβητες!

Η πρώτη στρατηγική επιλογή του Colletti που περιγράψαμε να «διασώζει» το μαρξισμό στο επιστημονιστικό στρατόπεδο ολοκληρώνεται με μία σειρά αναφορών σε φιλικές ή αντίπαλες πηγές, διαπιστώνει λ.χ. ότι η θεωρία της αντιστοιχίας (correspondance) του Tarski συμπίπτει με τη θεωρία της αντανάκλασης του Λένιν κτλ. Ίσως η πιο ενδιαφέρουσα αναφορά είναι στην ανατολικογερμανική συζήτηση για τη διαλεκτική, στην οποία έλαβαν μέρος θεωρητικοί όπως οι Harich, Linke, Klaus κ.ά. [ήδη από τη δεκαετία του '50 οι θέσεις των θεωρητικών αυτών στρέφονται κατά της «διαλεκτικής» ιδέας μίας αντιφατικής πραγματικότητας, σε αυτούς δε οφείλεται η «ανακάλυψη» του καντιανού προκριτικού έργου και της θεωρίας της πραγματικής αντίθεσης (Realgegnanz) που παραλαμβάνουν εν συνεχεία ο Colletti, οι διάφοροι ποππεριανοί κ.ά.). Οι ανατολικοί υποστηρίζουν ότι οι θέσεις τους δεν έρχονται σε αντίθεση με τη διαλεκτική αρχή της ενότητας μέσα από τη μάχη των αντιθέσεων, δηλ. με την άρχουσα πολιτική αντίληψη για τις ταξικές συγκρούσεις, τις συγκρούσεις μεταξύ των μπλοκ κ.λπ. που υποτίθεται ότι θα οδηγήσουν σε ένα ιστορικό αποτέλεσμα (τελεολογία). Προσπαθούν δηλ. να συνδυάσουν τον επιστημονισμό (που θα επέτρεπε την απελευθέρωση της επιστημονικής έρευνας στις χώρες αυτές) με την αποδοχή της άρχουσας πολιτικοκοινωνικής ιδεολογίας (πράγμα που ήταν προϋπόθεση για να διατηρήσουν τις θέσεις τους στα πανεπιστήμια, στις ακαδημίες κ.ά.). Γι' αυτό είναι χαρακτηριστικό για τους ανατολικούς ότι δεν θέτουν το θέμα των κοινωνικών επιστημών ως πρόβλημα ιστορικών και κριτικών-πρακτικών επιστημών αλλά ως

πεδίο στο οποίο μπορεί να εφαρμοσθεί η επιστημονιστική λογική. Η κατεύθυνση αυτή ενδιαφέρει τον Colletti ως επιβεβαίωση του επιστημονισμού και ιδιαίτερα ως επιβεβαίωση της θέσης ότι δεν είναι πλέον δυνατόν να υποστηριχθεί μια θεωρία «διαλεκτικής της φύσης» τύπου Ένγκελς («διαλεκτικός υλισμός»). Η διαπίστωση αυτή τον οδηγεί στην αποσύνδεση του προβλήματος των φυσικών επιστημών από το πρόβλημα της διαλεκτικής.

Με την απόρριψη της διαλεκτικής απομένει ως τελευταίο προς κατάληψη οχυρό του μαρξισμού για τον Colletti η έννοια του υλισμού, και με την απόρριψη της σημασίας της μαρξιστικής θεωρίας για τις φυσικές επιστήμες το πεδίο των *κοινωνικών επιστημών*. Θέτει το πρόβλημα της αποκατάστασης του ιστορικού υλισμού ως επιστήμης, συγκεκριμένα ως «υλιστικής κοινωνιολογίας» (στο ίδιο, σελ. 19 επ.). Ωστόσο ούτε και η αρχικά ελκυστική αυτή ιδέα, που θα επέτρεπε την επιβεβαίωση των απόψεων τόσο διαφορετικών θεωρητικών όπως ο Λένιν, ο Lurogini και ο E.H. Carr, περί γενικών νόμων στην ιστορία φάνηκε κατά τον Colletti να έχει προοπτική. Ο λόγος της αδυνατότητας συγκρότησης μίας τέτοιας επιστήμης συνδέεται με το πρόβλημα του «φετιχισμού», το οποίο ο Colletti δέχεται ότι είναι εσωτερικό και αναπόσπαστο κομμάτι της μαρξιστικής επιστημολογίας. Το γεγονός ότι πράγματι δεν μπορεί να αποχωρισθεί από το μαρξισμό το πρόβλημα του φετιχισμού δεν οδηγεί τον Colletti σε μία επανεξέταση των αντιεπιστημονιστικών όρων θεμελίωσης της κοινωνικής επιστήμης⁵¹, αλλά σε απόρριψη των όρων αυτών ως μεταφυσικών. Εδώ συνίσταται η *δεύτερη* κατεύθυνση της επιχειρηματολογίας του που επισημάνσαμε και που απορρέει από την άκριτη αποδοχή του επιστημονισμού ως βάσης της επιχειρηματολογίας αυτής.

51. Πρβ. την προσπάθεια του R. Edgley προς την αντίθετη κατεύθυνση να κατανοηθούν οι διαλεκτικές αντιφάσεις ως χαρακτηριστικά της κοινωνικής πραγματικότητας (*Critique*, τ. 7, χειμώνας 1976/77). Ο ίδιος ο Colletti είχε φτάσει προς στιγμήν να αποδέχεται στοιχεία της θεωρίας του φετιχισμού και της αλλοτρίωσης, πρβ. *Ideologia e società*, ελλ. *Ιδεολογία και κοινωνία*, μετ. Μ. Ζορμπά, Αθήνα 1975, ιδίως σελ. 187· επ. πρβ. και σελ. 189 (κριτική στο «φυσικαλισμό» του M. Dobb).

Ως κατάληξη των προσπαθειών του να διερευνήσει τους όρους σύστασης μίας «υλιστικής κοινωνιολογίας» παρουσιάζεται τώρα το συμπέρασμα ότι στην κοινωνιολογία αυτή μαρξιστικού τύπου το ίδιο το αντικείμενο περιγράφεται ως κάτι *αντιφατικό*. Ο φετιχισμός είναι εγγεγραμμένος στην ίδια τη δομή της καπιταλιστικής κοινωνίας ως αναγκαία ψευδής μορφή μέσα από την οποία αναπαράγεται η ταξική αντίθεση. Η εμπραγμάτωση και η αντιστροφή των κοινωνικών σχέσεων αποδίδεται στην ίδια την πραγματικότητα. Οι επιμέρους κατηγορίες (λ.χ. χρήμα) δεν μπορούν να αναπτυχθούν παρά σε σχέση με μία θεωρία της αλλοτρίωσης κτλ.

Η εμβάθυνση αυτή στα προβλήματα σύστασης των κατηγοριών στο έργο του Μαρξ οδηγεί τον Colletti στη διάκριση μεταξύ «δύο Μαρξ»: Αφενός του Μαρξ που ολοκλήρωσε την επιστήμη της πολιτικής οικονομίας, η οποία είναι βασισμένη σε νόμους της φυσικής αντικειμενικότητας (Μαρξ επιστήμονας), αφετέρου του Μαρξ της θεωρίας της αλλοτρίωσης (Μαρξ φιλόσοφος). Στους δύο αυτούς Μαρξ αντιστοιχούν η αντικειμενιστική (θεωρία της κατάρρευσης: Hilferding, Λένιν, Μπουχάριν, Della Volpe) και η υποκειμενική (θεωρία της επανάστασης: νέος Lukács, Korsch, Σχολή της Φραγκφούρτης) τάση του μαρξισμού⁵².

Τελικά ο φιλόσοφος Μαρξ θα πετύχει κατά τον Colletti να καταστρέψει τις ορθολογικές βάσεις συγκρότησης του λόγου του επιστήμονα Μαρξ. Η αναγνώριση ως θεμελιακού στοιχείου της μαρξικής θεωρίας ενός πυρήνα μη αναγώγιμου στον επιστημονισμό οδηγεί τον Colletti σε αναθεώρηση της αρχικής του θέσης ότι η σχέση κεφάλαιο-εργασία μπορεί να ερμηνευθεί ως πραγματική αντίθεση (κατ' αναλογία προς τη δράση κάποιων αντιθέτων δυνάμεων στη φύση). Αναγνωρίζει στη σχέση αυτή ποιοτική διαφορά από την επιστημονιστική έννοια της αντίθεσης που γίνεται

52. Πρβ. σχετικά και M. Jay, *ό.π.*, σελ. 447. Είναι ενδιαφέρον ότι ο Colletti είχε μλήσει και για «δύο Χέγκελ»: έναν ιδεαλιστή, που δέχεται ότι το είναι του κόσμου των αισθήσεων δεν έχει αλήθεια, και έναν υλιστή, που δέχεται τις γνώσεις των φυσικών επιστημών, της χημείας κτλ. (πρβ. L. Colletti, *Marxism and Hegel*, Λονδίνο, NLB, 1973, σελ. 49 επ.).

αποδεκτή από τον ίδιο – διαφορά που έχει χαρακτήρα «διαλεκτικό», αναφέρεται δηλ. σε αντιθέσεις που είναι, σύμφωνα με τα εννοιολογικά εργαλεία του Colletti, απροσπέλαστες και αντιφατικές⁵³.

Ως παραδειγματική «διαλεκτική» σχέση αναφέρεται η μαρξική θεωρία της κρίσης, στην οποία αναδεικνύεται η εσωτερική ενότητα των κοινωνικών σχέσεων στον καπιταλισμό, εγγεγραμμένη ως δυνατότητα ήδη στο χωρισμό μεταξύ εμπορεύματος και χρήματος, αγοράς και πώλησης, που χαρακτηρίζει τη φύση της εμπορευματικής σχέσης. Προβάλλεται κριτικά απέναντι στη μαρξιστική προσέγγιση του ώριμου έργου ότι κατανοεί το αντικείμενό της ως μία αδιευκρίνιστη ενότητα/μοναδικότητα που εξατομικεύεται στο αντίθετό της, επιστρέφει στον εαυτό της κτλ. Η κριτική παραγνωρίζει εδώ την ιδιαίτερη μαρξική συμβολή στην απομυστικοποίηση των φενακισμένων σχέσεων και της «πραγματικής μεταφυσικής» των καπιταλιστικών κοινωνιών (σε αντίθεση με επιστημολογίες τύπου Hayek που επιχειρηματολογούν με δεδομένο ότι υπάρχει αδιευκρίνιστη ολότητα σχέσεων που εξ ορισμού αδυνατούμε να προσεγγίσουμε). Η απομυστικοποίηση μαρξικού τύπου πραγματοποιείται μέσω της ανάδειξης του υλιστικού στοιχείου της κοινωνικής ολότητας και κατεξοχήν μέσω της ανάδειξης της αξιακής φύσης της κοινωνικής υλικότητας μέσα από τη διαλεκτική αντιπαράθεση δύο όψεων του κοινωνικού: α) του κοινωνικού ειδωμένου ως μία διαδικασία του κοινωνικού καταμερισμού της εργασίας, δηλ. ως μία ασυνείδητη συνεργατική και φύσει αλληλέγγυα διαδικασία, και β) της μορφής αυτών των συνεργατικών σχέσεων που τους προσδίδει το χαρακτήρα καπιταλιστικής εκμετάλλευσης, διαμεσολαβώντας τις από την ιδιοκτησία και το χρήμα.

53. Ο Colletti συμπεραίνει (σελ. 25 επ.) ότι οι σχέσεις αυτές δεν αποτελούν συμπληρωματικές πραγματικές αντιθέσεις (αποδεκτές από τον επιστημονισμό) του τύπου αδιαμεσολάβητων πόλων του κειμένου του 1843, αλλά αντιθέσεις συνδεδεμένες και αχώριστες που όμως χωρίζονται, ξαναενώνονται αναγκαστικά μέσα από την κρίση, βρίσκονται σε διαρκή αλληλεξάρτηση κτλ. (δηλ. προκύπτει εδώ αντιφατική θεωρία). Πρβ. σχετικά και M. Jay, *ό.π.*, 447.

Η μαρξική κατασκευή της «ολότητας» αποτελεί δηλ. συνεπή συνέχεια του προγράμματος να συλλάβει η κριτική και διαφωτιστική σκέψη την κοινωνία ως μηχανισμό αναπαραγωγής των μεγθών της συγκροτούμενο μέσω της συνεχούς άρσης πραγμάτων ενός εγγενούς στην κοινωνική σχέση σκοπού (αξίας) της αλληλέγγυας και συνεργατικής κοινωνικότητας⁵⁴. Με αυτή την έννοια αντιπαράθεσης του μηχανισμού προς την τελεολογία, η θεωρία αυτή εντάσσεται στη διαλεκτική παράδοση καντιανού και εγελιανού τύπου και την ολοκληρώνει. Ο επιστημονισμός, όπως επεκράτησε στη μαρξική θεωρία του 20ού αιώνα και συνδέθηκε με το δογματισμό, απέτυχε να κατανοήσει τη φύση της τελεολογικής διάστασης της μαρξικής διαλεκτικής ανάπτυξης των κατηγοριών και είτε εξόρισε το αξιακό ζήτημα από την επιστημολογική του προβληματική, είτε το απεδέχθη ως εξωτερική τελεολογία, αντικειμενική κίνηση προς το σοσιαλισμό κτλ.

Επιχείρησα να δείξω στις αναλύσεις που προηγήθηκαν ότι ο επιστημονισμός του Della Volpe προσέγγισε ως ένα σημείο την προβληματική αυτή⁵⁵, αλλά δεν την αξιοποίησε για να υπερβεί τις επιστημονιστικές του αφετηρίες, των οποίων παρέμεινε δέσμιος. Ο Colletti από την πλευρά του επισημαίνει ένα αξιακό στοιχείο στη μαρξική θεωρία της «αλλοτρίωσης» και συνδέει το στοιχείο αυτό με την προβληματική της διαλεκτικής αντίφασης (σελ. 26 επ.). Διαπιστώνει δε ότι η θεωρία της αλλοτρίωσης επιβιώνει και μέσα στη θεωρία της αξίας («χωρισμός» του ιδιωτικού και του κοινωνικού, χρηστικής και ανταλλακτικής αξίας, κοινωνικές σχέσεις που λαμβάνουν χωριστή και ανεξάρτητη ύπαρξη από τους δρώντες κτλ.). Από τη σκοπιά της θεωρίας της αλλοτρίωσης η μαρξική κατηγοριοποίηση μπορεί κατά τον Colletti να αναχθεί στο σχήμα: πρωταρχική ενότητα ανθρώπου με άνθρωπο και φύ-

54. Πρβ. για την «αξιακή» διάσταση στη μαρξική θεωρία της αξίας: K. Psychopedis, "Emancipating Explanation" στο W. Bonefeld κ.ά. (επιμ.), *Open Marxism*, τόμ. 3, Λονδίνο, Pluto, 1995, και K. Ψυχοπαίδης, "Κανονιστικότητα, σχετικισμός και μετριάσμος στην πολιτική φιλοσοφία της νεωτερικότητας", *Δευκαλίων* τ. 2, (1993), ιδίως σελ. 119 επ.

55. Γι' αυτό και ο Colletti στρέφεται τελικά κατά του Della Volpe, θεωρώντας ότι διατηρεί «διαλεκτικά στοιχεία» στη σκέψη του (πρβ. M. Jay, *ό.π.* σελ. 460).

ση, χωρισμός ανθρώπου από άνθρωπο και φύση και εξατομίκευση (αλλοτριώση), αποκατάσταση της ενότητας σε ανώτερη κοινωνική μορφή, δηλ. ενότητα, τομή (χωρισμός), συμφιλίωση (ένα άκαμπτο «διαλεκτικό» φιλοσοφικό τριαδικό σχήμα.

Στον επιστημονισμό και στον Colletti πρέπει να δοθεί δίκιο ως προς το ότι στοιχεία της θεωρίας της αλλοτριώσης του νεανικού μαρξικού έργου επαναβιώνουν στη μαρξική θεωρία της αξίας (όχι βέβαια με τα τριαδικά απλουστευτικά σχήματα που επικαλείται ο Colletti, αλλά μέσω της διαλεκτικής ανάπτυξης των κατηγοριών⁵⁶ ως θεωρίας των αντεστραμμένων και κατακερματισμένων σχέσεων στον καπιταλισμό). Με τον τρόπο αυτό ωστόσο δεν αναπαράγεται κάποια αντίφαση μέσα στη θεωρία, αλλά η θεωρία επεξεργάζεται μεθοδολογικά πλαίσια που της επιτρέπουν να αξιολογήσει και να αρνηθεί τη θετικότητα και το αυτονόητο των σχέσεων εξάρτησης, ένδειας, εκμετάλλευσης και αναξιοπρέπειας στο σύγχρονο κόσμο. Αποτελεί βέβαια τούτο λογικό τόλμημα απαγορευμένο από το βεμπεριανισμό και το μεταγενέστερο επιστημονισμό που αποκλείουν ακόμα και να τεθεί το ερώτημα της σχέσης του αξιακού προς το ιστορικοκοινωνικό με ορθολογικούς όρους, πόσο μάλλον να επιχειρηθεί να αναδειχθεί το αξιακό περιεχόμενο του κοινωνικού ως το κριτικό δυναμικό απέναντι στις ανάξιες μορφές του⁵⁷. Η αποστροφή του επιστημονισμού απέναν-

56. Έρευνες προς αυτή την κατεύθυνση: H. Reichelt, *Zur logischen Struktur des Kapitalbegriffs bei K. Marx*, Φραγκφούρτη 1970. H.G. Backhaus, "Between Philosophy and Science. Marxian Social Economy as Critical Theory" στο Bonfeld κ.ά. (επιμ.), *Open Marxism*, τόμ. 1, Λονδίνο, Pluto, 1993, σελ. 68-77. Για μία παρουσίαση κεντρικών ερωτημάτων της σημερινής συζήτησης πρβ. Γ. Καραγιώργος, «Κατασκευή διαλεκτικών κατηγοριών», *Αξιολογικά*, τ. 7 (1994), σελ. 72-136.

57. Η τελευταία μεγαλύτερη συζήτηση για την προβληματική που πραγματεύομαι εδώ πριν από τις σημερινές συζητήσεις της ομάδας *Open Marxism* περιέχεται εις J. Merham - D.H. Ruben (επιμ.), *Issues in Marxist Philosophy*, Μπράιτον, 1979, στην οποία διαπιστώνεται συνύπαρξη επιστημονιστικών και κριτικών προσεγγίσεων. Σε εργασία του που περιέχεται στη συλλογή αυτή ("Marxism and Dialectics", σελ. 55 επ.) ο D.H. Ruben τοποθετείται κριτικά απέναντι στην απόρριψη της διαλεκτικής από τον Colletti, υποστηρίζοντας την ύπαρξη μιας διαλεκτικής της φύσης αναφερόμενης στην αναγκαία εξέλιξη, αντίθεση και αλλαγή στα

ντι σε αυτό το τόλμημα είναι κομμάτι της σύγχρονης κρίσης στο χώρο της θεωρίας που εδώ εκδηλώνεται με τη μορφή της επιστημονιστικής διαβεβαίωσης ότι το αντίπαλο διαλεκτικό επιχείρημα μπορεί να απορριφθεί ως λογικά αντιφατικό.

πράγματα που αντιστοιχεί σε μία ιδέα φυσικής αναγκαιότητας, ασθενέστερης από τη λογική αναγκαιότητα, αλλά ισχυρότερης από τις εμπειριστικές ανακατασκευές κανονικοτήτων (με αναφορά στον G. Robinson, *Nature and Necessity*, 1974/75, που διατυπώνει την ιδέα μιας νομολογικής αλήθειας στηριγμένης σε δυνατότητες και δυνάμεις των πραγμάτων). Το «ρεαλιστικό» αυτό μοντέλο παραμένει επιστημονιστικό και μη διαλεκτικό, καθώς δεν εντάσσεται στην προβληματική του η διάσταση της ανθρώπινης πράξης ως υπερβατολογικού όρου της «διαλεκτικής» μορφής της φύσης. Για την επιστημονιστική-ρεαλιστική προσέγγιση της διαλεκτικής προβ. και άρθρο "Dialectics" στο *A Dictionary of Marxist Thought*, Οξφόρδη, Blackwell, 1983, σελ. 122 επ., με την υπογραφή R. B. (=Bhaskar). Εγγύτερα προς μια κριτική προσέγγιση βρίσκεται ο M. Fist, "Dialectic and Ontology", στο Mepham κ.ά., *ό.π.*, σελ. 117 επ., ο οποίος εξετάζει το πρόβλημα της αντίφασης σε σχέση με το πρόβλημα της ολότητας των προσδιορισμών μίας οντότητας και της μορφής των προσδιορισμών αυτών και φτάνει στη διάκριση ενός ποιοτικού στοιχείου αστάθειας και διαφοροποίησης (σελ. 128) που οδηγεί την ανάλυση προς το πρόβλημα των αξιών, το οποίο όμως δεν εντοπίζεται ως τέτοιο. Μία ενδιαμέση θέση λαμβάνει ο Scott Meikle, ο οποίος αναδεικνύει τη σημασία της μορφικής διαλεκτικής ανάπτυξης για τη συγκρότηση των μαρξικών κατηγοριών, αλλά εκπίπτει σε ρεαλιστικές ή αριστοτελικές τοποθετήσεις (προβ. "Dialectical Contradiction and Necessity" στο J. Mepham κ.ά., *ό.π.*, σελ. 28-33). Συγγένεια προς την τοποθέτησή μου υπάρχει στην κριτική του C. Arthur στον Colletti στο "Dialectics and Labour", στο J. Mepham κ.ά., *ό.π.*, σελ. 87 επ., 111 επ., όπου συνδέεται το πρόβλημα της αντίφασης με την κοινωνική φύση του ανθρώπου ως αξία.